

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

«Ορθόδοξη Χριστιανική Θεολογία και Θρησκευτικός Πλουραλισμός»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Ορθοδοξία και Πολιτική κατά την περίοδο της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας»

Ιερέως Αλέκου Ντάβαρη

A. M. 122545

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

Δρ. Γεώργιος – Νεκτάριος Λόης

ΣΥΝ-ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

Δρ. Κωνσταντίνος Μαντζανάρης

Πάτρα 2022

ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΑΝΟΙΚΤΟ ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ

ΣΧΟΛΗ ΑΝΘΡΩΠΙΣΤΙΚΩΝ ΣΠΟΥΔΩΝ

ΜΕΤΑΠΤΥΧΙΑΚΟ ΠΡΟΓΡΑΜΜΑ

«Ορθόδοξη Χριστιανική Θεολογία και Θρησκευτικός Πλουραλισμός»

ΔΙΠΛΩΜΑΤΙΚΗ ΕΡΓΑΣΙΑ

«Ορθοδοξία και Πολιτική κατά την περίοδο της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας»

Ιερέως Αλέκου Ντάβαρη

A. M. 122545

ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

Δρ. Γεώργιος – Νεκτάριος Λόης

ΣΥΝ-ΕΠΙΒΛΕΠΩΝ ΚΑΘΗΓΗΤΗΣ

Δρ. Κωνσταντίνος Μαντζανάρης

Πάτρα 2022

«ὅς λαλήσει καὶ ἐρεῖ· ἰδὲ τοῦτο καινόν ἐστιν, ἤδη γέγονεν ἐν τοῖς αἰῶσι τοῖς γενομένοις ἀπὸ ἔπροσθεν ἡμῶν» (Ἐκκλ. 1.10).

Δηλαδή: «Ὅποιος θα μιλήσει και θα πει “Δες κάτι καινούριο”, θα λάβει την απάντηση πως αυτό υπήρξε εδώ και αιώνες πριν από μας».

«Ὅπως η Αἴγυπτος μαστιζόταν ἀπὸ ακρίδες και βατράχους, ἔτσι και το βασίλειό μας μαστιζέται ἀπὸ φρικτὲς βλασφημίες, ακαθαρσία, καταπίεση, ἀπάτη και ἴδια εἶναι η δυσσομία που φτάνει ως τα ρουθόνια του Κυρίου.». Απόσπασμα ἀπὸ την ομιλία Στήβεν Μάρσαλ στη Βουλή των Κοινοτήτων το 1640.

«Ὅλοι θέλουν να αλλάξουν τον κόσμο, αλλά κανένας δεν θέλει να αλλάξει τον εαυτό του.». Λέων Τολστόι, Ρώσος συγγραφέας.

ΕΠΙΤΡΟΠΗ ΚΡΙΣΕΩΣ

Επιβλέπων Καθηγητής: Δρ. Γεώργιος Νεκτάριος Λόης

Μέλος: Καθηγητής: Δρ. Μέλος Κωνσταντίνος Μαντζανάρης

Στη μνήμη του Πατέρα μου

Ελευθερίου Αθ. Ντάβαρη

17-6-2022

Πίνακας Περιεχομένων

Συντομογραφίες.....	7
Πρόλογος.....	8
Εισαγωγή.....	9
ABSTRACT.....	10
Κεφάλαιο 1.	
Πολιτική και θρησκεία στον αρχαίο κόσμο.	
1.1. Όρος Ορθοδοξία, Εκκλησία και Πολιτική.....	11
1.2. Παλαιά και Καινή Διαθήκη.....	11
Κεφάλαιο 2.	
Σχέσεις Βασιλέων και Θείου στον Αρχαίο κόσμο.	
2.1. Αρχαία Αίγυπτο.....	17
2.2. Αρχαία Ελλάδα.....	17
2.3. Αρχαία Ρώμη.....	21
Κεφάλαιο 3.	
Η εμπλοκή της Πολιτικής στην αναγνώριση του Χριστιανισμού.	
3.1. Η πολιτική του Μεγάλου Κωνσταντίνου και η απαρχή της εδραιώσεως του Χριστιανισμού.....	22
3.2. Η συνεχιζόμενη πολιτική μεταξύ Αυτοκρατόρων και Εκκλησίας στο Βυζάντιο, με το θάνατο του Μεγάλου Κωνσταντίνου.....	28
3.3. Οι Πατέρες της Εκκλησίας εκφράζονται ριζοσπαστικά για κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά ζητήματα.....	35
3.4. Εικονομαχία και Πολιτικά αίτια.....	42
3.5. Η διαχείριση της πολιτικής εξουσίας από την Εκκλησία.....	52
Επίλογος:.....	56
Παράρτημα.	
Φωτογραφικό Υλικό.....	60
Βιβλιογραφία.	
1. Πηγές.....	69
Αγία Γραφή.	
2. Δευτερεύουσα Βιβλιογραφία.	
2.1. Ελληνική βιβλιογραφία.....	69
2.2. Ξένη βιβλιογραφία.....	71
3. Περιοδικά.....	71
4. Ιστοσελίδες εργασίας.....	71
5. Ιστοσελίδες φωτογραφιών.....	72

Η παρούσα εργασία αποτελεί πνευματική ιδιοκτησία του φοιτητή («συγγραφέας/δημιουργός») που την εκπόνησε. Στο πλαίσιο της πολιτικής ανοικτής πρόσβασης ο συγγραφέας/δημιουργός εκχωρεί στο ΕΑΠ, μη αποκλειστική άδεια χρήσης του δικαιώματος αναπαραγωγής, προσαρμογής, δημόσιου δανεισμού, παρουσίασης στο κοινό και ψηφιακής διάχυσής τους διεθνώς, σε ηλεκτρονική μορφή και σε οποιοδήποτε μέσο, για διδακτικούς και ερευνητικούς σκοπούς, άνευ ανταλλάγματος και για όλο το χρόνο διάρκειας των δικαιωμάτων πνευματικής ιδιοκτησίας. Η ανοικτή πρόσβαση στο πλήρες κείμενο για μελέτη και ανάγνωση δεν σημαίνει καθ' οιονδήποτε τρόπο παραχώρηση δικαιωμάτων διανοητικής ιδιοκτησίας του συγγραφέα/δημιουργού ούτε επιτρέπει την αναπαραγωγή, αναδημοσίευση, αντιγραφή, αποθήκευση, πώληση, εμπορική χρήση, μετάδοση, διανομή, έκδοση, εκτέλεση, «μεταφόρτωση» (downloading), «ανάρτηση» (uploading), μετάφραση, τροποποίηση με οποιονδήποτε τρόπο, τμηματικά ή περιληπτικά της εργασίας, χωρίς τη ρητή προηγούμενη έγγραφη συναίνεση του συγγραφέα/δημιουργού. Ο συγγραφέας/δημιουργός διατηρεί το σύνολο των ηθικών και περιουσιακών του δικαιωμάτων.

Συντομογραφίες:

Α.	Αγία
αι.	αίωνα
Απ.	Απόστολος
Βασ.	Βασιλειών
Γεν.	Γένεσις
Δαν.	Δανιήλ
Δ.	Διαθήκη
Εβρ.	Προς Εβραίους
Ησ.	Ησαΐας
Ι.	Ιερά
Ιωανν.	Ιωάννου
Κ.	Καινή
Κρ.	Κριταί
Κολ.	Κολασσαείς
κ.λπ.	Και τα λοιπά
Λουκ.	Λουκά
λ.χ.	Λόγου χάρη
Μαρκ.	Μάρκου
Ματθ.	Ματθαίου
Μ.	Μέγας -Μεγάλος
μ. Χ.	Μετά Χριστόν
μτφρ.	Μετάφραση
ό. π.	Όπως παραπάνω
Πραξ.	Πράξεις
π.χ.	Παραδείγματος χάριν
Ρωμ.	Προς Ρωμαίους
Ωσ.	Ωσηέ

Πρόλογος:

Η τριακονταετής και πλέον ιερατική μου διακονία και η συνακόλουθη βιωματική μου επαφή με την σχέση Εκκλησίας και Πολιτείας με έκαναν να ασχοληθώ με την ιστορική διαδρομή της σχέσης αυτής. Αυτός είναι ο κύριος λόγος επιλογής του συγκεκριμένου θέματος της Διπλωματικής μου εργασίας, στο πλαίσιο των Μεταπτυχιακών μου Σπουδών στο Ε.Α.Π. στο τομέα Ορθόδοξη Χριστιανική Θεολογία και Θρησκευτικός Πλουραλισμός που εδώ και μερικά χρόνια παρακολουθώ.

Η εν λόγω εργασία πραγματεύεται τη σχέση Ορθοδοξίας και Πολιτικής κατά την περίοδο της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας. Μία από τις ευρέως αναγνωρισμένες πτυχές της πολιτικής στις ορθόδοξες χώρες παγκοσμίως είναι ο εξέχων ρόλος που αποδίδεται στη θρησκεία, ενώ πολλές φορές είναι φανερή η ταύτιση του κλήρου με το πολιτικό κατεστημένο. Η πολιτικοποίηση της θρησκείας για τη διαδικασία οικοδόμησης του έθνους ή τα προνόμια που απολάμβαναν οι Ορθόδοξοι καταδεικνύουν την ισχυρή αλληλεπίδραση μεταξύ Κράτους και Εκκλησίας και την κυρίαρχη θέση που κατέχει ο κλήρος στον κοινωνικό χώρο.

Κλείνοντας, θα ήθελα να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα Καθηγητή μου, Δρ. Γεώργιο – Νεκτάριο Λόη, ο οποίος είναι ένας εκ των σημαντικότερων ανθρώπων που γνώρισα κατά τις μεταπτυχιακές μου σπουδές στο Ε.Α.Π. Οφείλω να καταθέσω ότι η επιμονή και η υπομονή του με υποχρέωσαν να φέρω εις πέρας την κάτωθι εργασία μου. Υπήρξε αρωγός στην προσπάθειά μου και χωρίς την βοήθειά του δεν θα μπορούσα να την ολοκληρώσω.

Επίσης ευχαριστώ τον κ. Σωτήριο Καράμπελα καθηγητή Φιλολόγο για τις εκφραστικές και συντακτικές διορθώσεις που μου υπέδειξε.

Τέλος, θα ήθελα να ευχαριστήσω την οικογένειά μου, ιδιαιτέρως την καλή μου πρεσβυτέρα και τα παιδιά μου, που με καρτερία και υπομονή με ανέχονταν και με στήριζαν με το δικό τους μοναδικό και ξεχωριστό τρόπο και με βοήθησαν με κάθε κόστος να πραγματοποιήσω τις μεταπτυχιακές σπουδές μου.

2022

Ιερέυς Αλέκος Ντάβαρης

Εισαγωγή:

Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία, γνωστή επίσης και ως Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία, ήταν στην πραγματικότητα η συνέχεια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας όσον αφορά το ανατολικό τμήμα. Στο μεγαλύτερο μέγεθος αυτού, το Βυζαντινό, κατά τη διάρκεια του 6^{ου} αι. μ. Χ., περιλάμβανε τμήματα της νότιας και ανατολικής Ευρώπης, της Μέσης Ανατολής και της Βόρειας Αφρικής. Αναμφισβήτητα, η Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία τον 4^ο αιώνα δέχθηκε μια σειρά αλλαγών. Οι βυζαντινοί λαοί αυτοαποκαλούνταν Ρωμαίοι, αν και στην πραγματικότητα ήταν απόγονοι διαφόρων αρχαίων λαών και μιλούσαν ελληνικά. Οι Έλληνες αποίκησαν την περιοχή πρώτα στα μέσα του 6^{ου} αι. π. Χ., πριν ακόμη ο Μέγας Αλέξανδρος φέρει τα στρατεύματά του στην Ανατολία (334 π. Χ.). Εξάλλου, ο Χριστιανισμός είχε ισχυρή επιρροή στη βυζαντινή τέχνη, τη μουσική και την αρχιτεκτονική. Εφόσον η Κωνσταντινούπολη ήταν το πολιτικό κέντρο της αυτοκρατορίας, ήταν και το εκπαιδευτικό κέντρο, όπου οι μελλοντικοί κυβερνητικοί αξιωματούχοι μάθαιναν να διαβάζουν και να γράφουν τη γλώσσα της αρχαίας Ελλάδας. Έτσι, αυτή η περίοδος παρήγαγε αξιόλογα έργα. Για 1100 χρόνια, οι Βυζαντινοί ήταν σε θέση να διατηρήσουν τον έλεγχο της αυτοκρατορίας τους αν και κάπως αδύναμα μερικές φορές. Η επέκταση και η ευημερία της Αυτοκρατορίας εξισορροπήθηκαν από εσωτερικά θρησκευτικά σχίσματα, όπως η Στάση του Νίκα και επαναλαμβανόμενοι πόλεμοι με εξωτερικούς εχθρούς. Τελικά, αποδυναμωμένους από τα αδιάκοπα κύματα επιθέσεων, οι Οθωμανοί κατέβαλαν τους εξουθενωμένους Βυζαντινούς και ξεκίνησε μια νέα εποχή ηγεσίας. Η Βυζαντινή Αυτοκρατορία, ωστόσο, άφησε το στίγμα του πολιτισμού της ανεξίτηλο στο πέρασμα των αιώνων.

Λέξεις Κλειδιά : Αυτοκρατορία, Εκκλησία, Βυζάντιο, Κωνσταντίνος, Πολιτική.

ABSTRACT

The Byzantine Empire, also known as the Eastern Roman Empire, was in fact the continuation of the Roman Empire in terms of the eastern part. At its largest size, Byzantine, during the 5th c., it included parts of southern and eastern Europe, the Middle East and North Africa. Undoubtedly, the Roman Empire in the 4th century underwent a series of changes. The Byzantine peoples called themselves Romans, although they were in fact descendants of various ancient peoples and spoke Greek. The Greeks first colonized the area in the middle of the 6th c. BC, even before Alexander the Great brought his troops to Anatolia (334 BC). Additionally, Christianity had a strong influence on Byzantine art, music and architecture. Since Constantinople was the political center of the Empire, it was also the educational center, where future government officials learned to read and write the language of ancient Greece. Thus, this period produced remarkable works in history. For 1100 years, the Byzantines were able to maintain control of their empire, although somewhat weakly at times. The expansion and prosperity of the Empire were balanced by internal religious divisions, such as the Nike Uprising and repeated wars with external enemies. Eventually, the Ottomans overcame the exhausted Byzantines, weakened by the incessant waves of attacks, and a new era of leadership began. The Byzantine Empire, however, left an indelible mark of its civilization for the next centuries.

Keywords: Empire, Church, Byzantium, Constantine, Politics.

Κεφάλαιο 1.

Πολιτική και θρησκεία στον αρχαίο κόσμο.

1.1. Όρος Ορθοδοξία, Εκκλησία και Πολιτική.

Ορθοδοξία ονομάζεται η Ανατολική Χριστιανική Εκκλησία. Η ονομασία αυτή προέκυψε το 1054, όταν έγινε το σχίσμα με τους Ρωμαιοκαθολικούς¹. Για πρώτη φορά τον όρο ορθοδοξία τον συναντάμε σε νεοπλατωνικά πρωτοχριστιανικά κείμενα· «ορθοδοξέω» στα *Ηθικά Νικομάχεια* και σημαίνει έχω σωστή γνώμη². Η ονομασία Εκκλησία προέρχεται εκ του ρήματος εκ-καλώ, δηλαδή προσκαλώ. Αυτή η λέξη χρησιμοποιείτο στην Αρχαία Ελλάδα και αναφερόταν στην Εκκλησία του Δήμου. Στην Καινή Διαθήκη³ ο όρος Εκκλησία υποδηλώνει το σύνολο των χριστιανών που αναγνωρίζουν το Χριστό ως κεφαλή⁴. Με τον όρο Πολιτική προσδιορίζουμε τη διακυβέρνηση ενός κράτους σε σχέση με τα κοινά, τη ζωή ενός κοινωνικού συνόλου, καθώς και τη σχέση του με τα άλλα κράτη⁵.

Παλαιά και Καινή Διαθήκη.

Η Α. Γραφή, δηλαδή η Π. και η Κ. Διαθήκη, καθώς επίσης και η Ι. Παράδοση είναι οι πηγές της Θείας Αποκαλύψεως του Θεού προς τον άνθρωπο. Η Π. Διαθήκη δεν περιέχει πολιτική θεολογία, είναι ένα βιβλίο το οποίο όμως συμπεριλαμβάνει και πολιτικό νόμο για τον περιούσιο λαό του αρχαίου Ισραήλ⁶.

Ο βασιλιάς είναι ποιμένας των λαών,⁷ ο οποίος μεριμνά για τη γαλήνη και την ασφάλεια του κράτους και των πολιτών, καθώς και για την ευημερία αυτών. Ο άνθρωπος είναι δημιουργία του Θεού («και είπεν ο Θεός· ποιήσωμεν άνθρωπον κατ’

¹ Γεώργιος Μπαμπινιώτης Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας «*Η Ιδιαιτερότητα της Ελληνικής Γλώσσας*», β’ ανατύπωση, Αθήνα 2002, σ. 1274.

² Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, «*Γιατί το Βυζάντιο*», εκδόσεις Μεταίχμιο, 2012, σ. 173.

³ Κ. Δ. «*τι ἡ ἐκκλησία τοῦ Θεοῦ τῆ οὐσῃ ἐν Κορίνθῳ,...*», (Α’ Κορ. 1. 2), «*Ἀσπάζονται ὑμᾶς αἱ ἐκκλησίαι τῆς Ἀσίας. ἀσπάζονται ὑμᾶς ἐν Κυρίῳ πολλὰ Ἀκύλας καὶ Πρίσκιλλα σὺν τῇ κατ’ οἶκον αὐτῶν ἐκκλησίᾳ.*», (Α’ Κορ. 16. 19), κ.ο.κ.

⁴ Γεώργιος Μπαμπινιώτης., ό. π. σ. 570.

⁵ Γεώργιος Μπαμπινιώτης., ό. π. σ. 1440.

⁶ Νικόλαος Κοκοσαλάκης, «*Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου*» στο π. Αδαμάντιος Αυγουστίδης, Κωνσταντίνος Ζορμπάς, π. Βασίλειος Θερμός, Νικόλαος Κοκοσαλάκης, Αθανάσιος Μελισσάρης & Χρήστος Τερέζης, *Η Ορθοδοξία απέναντι σε θέματα της εποχής μας*, Τόμος Β’, ΕΑΠ, Πάτρα, 2002, σ. 173.

⁷ Ο Όμηρος αναφέρει· «*ποιμὴν λαῶν ὁ ἄναξ*». Στην *Ιλιάδα*, από την Ραψωδία Β’ έως την Ραψωδία Ψ’ αναφέρεται 29 φορές η φράση «*ποιμὴν λαῶν*», την οποία αποδίδει ο Όμηρος στον Βασιλιά.

εικόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν, ... καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον»⁸, ὅποτε ο ἐκάστοτε ἄρχοντας οφείλει να ποιμαίνει το λαό του Θεού με σύνεση, αγάπη και ισοτιμία. Όταν παρεκτρέπονταν οι ἄρχοντες, ἔχουμε τη παραίνεση του Θεού δια των Προφητῶν Του, οι οποίοι αρκετές φορές δεν ἦταν αρεστοί στους ἄρχοντες και τους λοιδορούσαν, τους εξόριζαν και κάποιους τους εκτελούσαν (μπορούμε να πούμε ότι οι Προφῆτες εἶχαν το ρόλο της αλογόμυγας του Σωκράτη). Ὅπως μας λέει ο Κύριος: «Οὐδείς προφήτης δεκτός ἐστὶν ἐν τῇ πατρίδι αὐτοῦ»⁹. Ο τελευταῖος των Προφητῶν, ο οποίος εἶναι και ο συνδετικός κρίκος μεταξύ Π. και Κ. Διαθήκης, ο Ιωάννης ο Πρόδρομος, διαρκῶς ἔλεγε τον Ηρώδη, ο οποίος παρανόμως συζούσε με τη γυναίκα του ἀδελφού του. Αυτός ο ἔλεγχος κόστισε τη ζωή του με ἀποκεφαλισμό («καὶ εἶπεν ὁ Ἡρώδης· Ἰωάννην ἐγὼ ἀπεκεφάλισα») ¹⁰. Ο Προφήτης Ησαΐας εσαεὶ προτρέπει ὅλους μας: «δικαιοσύνην μάθετε, οἱ ἐνοικοῦντες ἐπὶ τῆς γῆς.», ενώ στο ἴδιο ἐδάφιο και στο χωρίο 26 λέει: «πρόσθετε αὐτοῖς κακά, Κύριε, πρόσθετε κακὰ τοῖς ἐνδόξοις τῆς γῆς»¹¹.

Στην Π. Διαθήκη οι Προφῆτες δεν ἦταν πολιτικά πρόσωπα. Εμφανίζονταν ὅταν οι ἄρχοντες και ο λαός ἀπέκλιναν ἀπὸ το Θεϊκό νόμο και ασκούσαν ἔλεγχο στους βασιλεῖς¹². Ο Μωσαϊκός νόμος εἶχε πολιτική ἰσχὺ για τους ἄρχοντες και το λαό του Ἰσραήλ. Ἐτσι η Π. Διαθήκη ἐδραιώνει το πνεῦμα της ἰσότητας, της ἀδελφότητας, της δικαιοσύνης και τις υπέρτατες ἀνθρώπινες ἀξίες¹³. Χαρακτηριστικά εἶναι τα λόγια

⁸ Γεν. 1. 26, 27.

⁹ Λουκ. 4. 24.

¹⁰ Λουκ. 9. 9.

¹¹ Ησαΐας 26. 9, 15.

¹² Στην Π.Δ. διαβάζουμε στους Κριτές: «πορευόμενα ἐπορεύθη τὰ ξύλα τοῦ χρίσαι ἐφ' ἑαυτὰ βασιλέα και εἶπον τῇ ἐλαίᾳ· βασιλευσον ἐφ' ἡμῶν. και εἶπεν αὐτοῖς ἡ ἐλαία· μὴ ἀπολείψασα τὴν ποιότητά μου, ἐν ἧ δοξάσουσι τὸν Θεὸν ἄνδρες, πορεύσομαι κινεῖσθαι ἐπὶ τῶν ξύλων; και εἶπον τὰ ξύλα τῇ συκῇ· δεῦρο βασιλευσον ἐφ' ἡμῶν. και εἶπεν αὐτοῖς ἡ συκὴ· μὴ ἀπολείψασα ἐγὼ τὴν γλυκύτητά μου και τὰ γενήματά μου τὰ ἀγαθὰ, πορεύσομαι κινεῖσθαι ἐπὶ τῶν ξύλων; και εἶπαν τὰ ξύλα πρὸς τὴν ἄμπελον· δεῦρο βασιλευσον ἐφ' ἡμῶν. και εἶπεν αὐτοῖς ἡ ἄμπελος· μὴ ἀπολείψασα τὸν οἶνόν μου τὸν εὐφραίνοντα Θεὸν και ἀνθρώπους, πορεύσομαι κινεῖσθαι ἐπὶ τῶν ξύλων; και εἶπαν πάντα τὰ ξύλα τῇ ράμνῳ· δεῦρο σὺ βασιλευσον ἐφ' ἡμῶν. και εἶπεν ἡ ράμνος πρὸς τὰ ξύλα· εἰ ἐν ἀληθείᾳ χριτέτε με ὑμεῖς τοῦ βασιλεῦειν ἐφ' ὑμᾶς, δεῦτε ὑπόστητε ἐν τῇ σκιᾷ μου· και εἰ μὴ, ἐξέλθοι πῦρ ἀπ' ἐμοῦ και καταφάγοι τὰς κέδρους τοῦ Λιβάνου.» Κρ. 9. 8-15.

¹³ π. Ανδρέας Καππές, «Ορθοδοξία και Πολιτική: Ποιος ο λόγος της Εκκλησίας και της θεολογίας», σ. 6. Ανάκτηση: (1-7-2022): <https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/45972-orthodoksia-kai-politiki-ποιος-o-logos-tis-ekklisias-kai-tis-theologias>

των προφητών Ηλία, Ωσηέ, Ησαΐα, Αμώς, Ιερεμία, Μιχαΐα κ. ο. κ., με τελευταίο τον Ιωάννη τον Πρόδρομο, ο οποίος συνδέει την Π. με την Κ. Διαθήκη¹⁴. Ο λόγος και ο έλεγχος των προφητών ενοχλούσε τους διεφθαρμένους. Οι ρωμαϊκές αρχές ήταν αρκετά ανεκτικές στις διάφορες τοπικές λατρείες και δεν δίσταζαν να τις υιοθετήσουν, πιστεύοντας ότι με αυτόν τον τρόπο εξευμενίζουν τις προστάτιδες θεότητες των κατακτημένων περιοχών. Ανεπίσημα διάφοροι αυτοκράτορες είχαν ιδιαίτερη θεοσέβεια σε κάποιες ανεπίσημες θεότητες¹⁵. Δεν πρέπει να ξεχνάμε το Μωσαϊκό Νόμο, ο οποίος ήταν ο σημαντικότερος νόμος και είχε ηθική και πολιτική ισχύ για τους άρχοντες και το λαό του Ισραήλ¹⁶.

¹⁴ «Καὶ εἶπεν Ἡλιὸς ὁ προφήτης Θεσβίτης ὁ ἐκ Θεσβῶν τῆς Γαλαὰδ πρὸς Ἀχαάβ· ὁ Κύριος ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ, ὃν παρέστην ἐνώπιον αὐτοῦ, εἶ ἔσται τὰ ἔτη ταῦτα δρόσος καὶ ὑετός, ὅτι εἰ μὴ διὰ στόματος λόγου μου.» (Γ Βασ. 17,1). «Ἀκούσατε ταῦτα, οἱ ἱερεῖς, καὶ προσέχετε, οἶκος Ἰσραὴλ, καὶ ὁ οἶκος τοῦ βασιλέως, ἐνωτίζεσθε, διότι πρὸς ὑμᾶς ἐστὶ τὸ κρίμα· ὅτι παγὶς ἐγενήθητε τῇ σκοπιᾷ καὶ ὡς δίκτυον ἐκτεταμένον ἐπὶ τὸ Ἰαβύριον.» (Ωσ. 5.1.). «πρόσθετε αὐτοῖς κακὰ, Κύριε, πρόσθετε κακὰ τοῖς ἐνδόξοις τῆς γῆς.» (Ησ. 26.15). «ἔλεγεν γὰρ ὁ Ἰωάννης τῷ Ἡρώδῃ ὅτι οὐκ ἔξεστι σοι ἔχειν τὴν γυναῖκα τοῦ ἀδελφοῦ σου.» (Μαρκ. 6.18).

¹⁵ Σοφία Ζουμπάκη, «Ελληνική Ιστορία», στο Θάνος Βερέμης, Ιωάννης Γιαννόπουλος, Σοφία Ζουμπάκη, Ελένη Ζύμη, Θουκυδίδης Ιωάννου & Αντώνης Μαστραπάς, *Ο Αρχαίος Ελληνικός Κόσμος*, Τόμος Α, (ΕΑΠ, Πάτρα, 2002), σ. 233.

¹⁶ Ο Δεκάλογος Με τις 10 Εντολές: Έξοδος 20,1-17. Δευτερονόμιο 5,1-22. Η Μεγάλη εντολή: Η αγάπη προς το Θεό: Δευτερονόμιο 6,1-5. 6,13. 10,12. 11,13. Ευλογίες για την υπακοή στο νόμο: Λευιτικόν 26,3-13. Δευτερονόμιο 6,1-12. 6,16-25. 7,12-22. 10,13-16. 11,1-15. 11,18-32. 26,16-19. 28,1-14. 30,15-16. Οι συνέπειες από την παρακοή του νόμου: Λευιτικόν 26,14-46. Δευτερονόμιο 4,26-31. 11,16-17. 28,15-69. 30,17-18. 32,1-43. Οι κατάρεις στο όρος Εβάλ για την ανυπακοή στο νομό: Δευτερονόμιο 27,11-26. Ο τόπος της λατρείας του Κυρίου: Δευτερονόμιο 12,4-28. Οι διατάξεις για τη βλασφημία: Έξοδος 22,28. Λευιτικόν 24,15-16. Η αφιέρωση των πρωτότοκων: Έξοδος 13,1-2. 13,11-16. 34,19-20. Δευτερονόμιο 15,19-23. Η προσφορά των πρώτων καρπών: Δευτερονόμιο 26,1-11. Το πρώτο ψωμί προσφορά στον Κύριο: Αριθμοί 15,17-21. Οι διατάξεις για τα τάματα: Λευιτικόν 27,1-34. Δευτερονόμιο 23,22-24. Οι διατάξεις για τα τάματα ανδρών και γυναικών: Αριθμοί 30,1-17. Ο νόμος για τους Ναζηραίους: Αριθμοί 6,1-21. Η προσφορά προς τον Κύριο: Έξοδος 25,1-9. 35,4-19. Οι διατάξεις για το θυμίαμα: Έξοδος 30,9-10. 30,37-38. Οι διατάξεις για το ιερό έλαιο: Έξοδος 30,31-33. Οι διατάξεις για την επτάφωτη λυχνία και τους άρτους της προθέσεως: Έξοδος 25,29. 27,20-21. Λευιτικόν 24,1-9. Ποιοι αποκλείονται από την λατρεία: Δευτερονόμιο 23,2-9. Οι διατάξεις για την ανάδειξη των αρχιερέων: Έξοδος 29,26-28. 29,31-37. Λευιτικόν 6,12-16. Οι διατάξεις για τους ιερείς: Έξοδος 40,13. Λευιτικόν 10,8-11. 20,1-24. 22,1-16. Αριθμοί 5,9-10. Οι διατάξεις για τους Λευίτες: Αριθμοί 8,5-26. 18,3-7. Δευτερονόμιο 10,8. 18,6-8. Το μερίδιο των ιερέων: Αριθμοί 18,8-19. Δευτερονόμιο 18,3-5. Το μερίδιο των Λευιτών: Αριθμοί 18,20-32. Δευτερονόμιο 18,1-2. Οι τρεις μεγάλες γιορτές: Έξοδος 23,14-19. 34,22-24. Δευτερονόμιο 16,16-17. Η γιορτή του Πάσχα: Έξοδος 12,1-20. 12,43-51. 23,18. 34,25. Λευιτικόν 23,5. 23,10-14. Αριθμοί 9,1-5. 28,16-25. Δευτερονόμιο 16,1-8. Η γιορτή των αζυμων: Έξοδος 13,3-10. 23,15. 34,18. Λευιτικόν 19,30. 23,6-9. Δευτερονόμιο 16,1-3. 16,8. Η γιορτή της πεντηκοστής (η γιορτή του θερισμού των πρωτογεννημάτων ή γιορτή των εβδομάδων): Έξοδος 23,16. 23,19. 34,26. Λευιτικόν 23,15-21.

Αριθμοί 28,26-31. Δευτερονόμιο 16,9-12. Η πρώτη του έτους: Λευιτικόν 23,23-25. Αριθμοί 29,1-6. Η γιορτή της συγκομιδής: Έξοδος 23,16. Οι διατάξεις για το Σάββατο: Έξοδος 23,12. 31,12-17. 34,21. 35,2-3. Λευιτικόν 19,30. 23,3. 26,2. Αριθμοί 15,35-36. 28,9-10. Οι διατάξεις για το Σαββατικό έτος: Έξοδος 23,10-11. Λευιτικόν 25,1-7. 25,18-22. Δευτερονόμιο 15,1-4. 15,7-11. Οι διατάξεις για το Ιωβηλαίο έτος: Λευιτικόν 25,8-17. Η ημέρα του εξιλασμού: Λευιτικόν 16,1-19. Ο αποπομπιαίος τράγος: Λευιτικόν 16,20-28. Η τήρηση της ημέρας του εξιλασμού: Λευιτικόν 16,29-34. 23,26-32. Αριθμοί 29,7-11. Η γιορτή της σκηνοπηγίας: Λευιτικόν 23,33-44. Αριθμοί 29,12-39. Δευτερονόμιο 16,13-15. Οι εντολές και οι προτροπές του Θεού για την είσοδο των Ισραηλιτών στη γη Χαναάν: Έξοδος 34,10-16. Λευιτικόν 19,23-25. 20,22-26. Δευτερονόμιο 7,1-5. 7,22-26. 12,1-3. 12,29-31. Οι διατάξεις για τη μαγεία και την ειδωλολατρεία: Έξοδος 22,18. 23,13. 34,14. 34,17. Λευιτικόν 19,4. 19,26. 19,31. 20,7-8. 20,27. 26,1. Δευτερονόμιο 4,15-19. 4,23-25. 6,14-15. 16,21-22. 18,9-14. 27,15. Οι κυρώσεις για τους ασεβείς: Έξοδος 22,18. 22,20. Λευιτικόν 17,7-9. 20,1-6. Δευτερονόμιο 17,2-7. Οι διατάξεις ενάντια στους ψευδοπροφήτες και της πλάνης των ειδώλων: Δευτερονόμιο 13,1-19. 18,15-22. Τα καθαρά και ακάθαρτα ζώα: Έξοδος 22,30. Λευιτικόν 11,1-47. 17,15-16. Δευτερονόμιο 14,3-21. Η βρώση του αίματος απαγορεύεται: Λευιτικόν 17,10-14. Η στάχτη του κόκκινου δαμαλιού που χρησίμευε για το νερό του εξαγνισμού: Αριθμοί 19,1-10. Η επαφή με το σώμα νεκρού: Αριθμοί 19,11-22. Ο καθαρισμός των Λεχώνων: Λευιτικόν 12,1-8. Διατάξεις που αφορούν τη λέπρα: Λευιτικόν 13,1-46. Διατάξεις για τον καθαρισμό του λεπρού: Λευιτικόν 14,1-32. Άλλη διάταξη για τη λέπρα: Δευτερονόμιο 24,8-9. Οι διατάξεις για τη μούχλα στα ενδύματα και στα υφάσματα: Λευιτικόν 13,47-59. Οι διατάξεις για τη μούχλα στους τοίχους: Λευιτικόν 14,33-57. Η καθαρότητα του στρατοπέδου: Δευτερονόμιο 23,10-15. Διάφορες διατάξεις για τις ανθρώπινες σχέσεις: Λευιτικόν 19,1-3. 9-14. 16-18. 20,7-8. 27,16-18. Διάφορες διατάξεις: Λευιτικόν 19,19. 19,27-28. 19,32. 19,35-36. Αριθμοί 15,22-31. Διάφορες διατάξεις: Δευτερονόμιο 22,5. 22,8-12. 23,25-26. 25,13-16. Οι διατάξεις για τους ξένους, για τις χήρες και τα ορφανά, και τις σχέσεις με τους άλλους συνανθρώπους: Έξοδος 22,20-26. 23,9. Λευιτικόν 19,33-34. 23,22. Δευτερονόμιο 23,20-21. 24,6. Οι διατάξεις για την προστασία των αδυνάτων: Δευτερονόμιο 24,10-22. 27,19. Ο νόμος της δεκάτης: Δευτερονόμιο 14,22-29. 26,12-15. Το έτος της απέσεως: Δευτερονόμιο 15,1-4. 15,7-23. Οι διατάξεις σχετικές με την αποζημίωση και την αποκατάσταση των αδικημάτων: Έξοδος 22,5-14. Ο νόμος της επανόρθωσης: Αριθμοί 5,5-10. Οι διατάξεις για τους άρχοντες: Έξοδος 20,27. Οι διατάξεις για το βασιλιά: Δευτερονόμιο 17,14-20. Οι διατάξεις σχετικές με τους δούλους: Έξοδος 21,1-11. Δευτερονόμιο 15,12-23. 23,16-17. 24,7. Οι διατάξεις για τη φτώχεια και τη δουλεία: Λευιτικόν 25,35-55. Οι διατάξεις για τη γη και την ιδιοκτησία: Λευιτικόν 25,23-34. Δευτερονόμιο 19,14. Οι διατάξεις για το κληρονομικό δίκαιο: Αριθμοί 27,7-11. 36,1-13. Ο νόμος για τον πρωτότοκο: Δευτερονόμιο 21,15-17. Ο νόμος για τον δύστροπο και τον απείθαρχο γιο: Δευτερονόμιο 21,18-21. Οι διατάξεις για τα νεκρικά έθιμα: Δευτερονόμιο 14,1-2. Ο ανδραδελφικός γάμος: Δευτερονόμιο 25,5-10. Οι διατάξεις για το γάμο και την αγνότητα της γυναίκας: Έξοδος 22,15. Δευτερονόμιο 22,13-21. Άλλες διατάξεις για το γάμο: Δευτερονόμιο 24,5. Οι διατάξεις για τις ερωτικές σχέσεις και την ανηθικότητα: Λευιτικόν 19,20-22. 19,29. Δευτερονόμιο 22,22-29. 23,1. Διατάξεις για την πορνεία: Δευτερονόμιο 23,18-19. Η ακαθαρσία και η κάθαρση στο σώμα του ανδρός: Λευιτικόν 15,1-18. Η ακαθαρσία και η κάθαρση στο σώμα της γυναίκας: Λευιτικόν 15,19-33. Οι διατάξεις περί ανήθικων πράξεων: Έξοδος 22,19. Λευιτικόν 18,1-30. Δευτερονόμιο 27,20-23. Οι ποινές για ανήθικες πράξεις και παραπτώματα: Λευιτικόν 20,10-21. Ο νόμος για το διαζύγιο: Δευτερονόμιο 24,1-4. Ο νόμος για τη ζηλοτυπία: Αριθμοί 5,11-31. Οι διατάξεις για τους δικαστές και τη δικαιοσύνη: Έξοδος 23,1-3. 23,6-8. Λευιτικόν 19,15. 19,35. Δευτερονόμιο 16,18-20. Η ανώτατη δικαιοδοσία: Δευτερονόμιο 17,8-13. Οι διατάξεις για τους μάρτυρες: Δευτερονόμιο 19,15-21. Οι διατάξεις σχετικές με τη βία και τις ανθρωποκτονίες: Έξοδος 21,12-27. Λευιτικόν 20,9. 24,17-22. Δευτερονόμιο 25,11-12. 27,24-25. Οι διατάξεις σχετικές με την κλεψιά: Έξοδος 22,1-4. Οι διατάξεις για τους φονιάδες: Αριθμοί 35,16-29.

Οι πρώτες επαφές του ιουδαϊσμού με τον ελληνικό πολιτισμό χρονολογούνται από την εποχή των κατακτήσεων του Μ. Αλεξάνδρου. Η ελληνική γλώσσα διαδίδεται σταδιακά στον εβραϊκό χώρο. Τα ελληνικά ονόματα των μαθητών του Χριστού (Φίλιππος, Ανδρέας κ.λπ.), καθώς και των επτά διακόνων μαρτυρούν την επίδραση του ελληνικού στοιχείου. Η ελληνική γλώσσα είναι το όργανο της διαδόσεως του χριστιανισμού. Κατά τον 3^ο αιώνα μ. Χ. αρκετοί από την άρχουσα τάξη και από τους κύκλους των μορφωμένων ασπάζονται το χριστιανισμό¹⁷.

Στην Κ. Διαθήκη διαρκώς γίνεται διαχωρισμός μεταξύ της εγκόσμιας Βασιλείας και της Βασιλείας του Θεού. Ο Χριστός συνεχώς διευκρινίζει στους μαθητές του, στο πλήθος και στους ανά τους αιώνες χριστιανούς ότι δεν είναι επίγειος Βασιλιάς: «*η βασιλεία η εμή ουκ έστιν εκ του κόσμου τούτου*»¹⁸, «*άπόδοτε οὖν τὰ Καίσαρος Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ θεοῦ τῷ θεῷ*»¹⁹, κ. ο. κ., ο δε Απόστολος Παῦλος μας τονίζει «*Οὐ γὰρ έχομεν ὧδε μένουσαν πόλιν, ἀλλὰ τὴν μέλλουσαν ἐπιζητοῦμεν*»²⁰. Η Βασιλεία του Θεού έχει σωτηριολογική, ιστορική και εσχατολογική έννοια. Έχει εσχατολογική έννοια γιατί αφορά το παρελθόν, το παρόν και το μέλλον της ιστορίας για τη σωτηρία του κόσμου και του ανθρώπου. Αυτή την έννοια μας τονίζουν διαρκώς μέσα στη Κ.Δ. οι Ευαγγελιστές Ματθαίος (24. 3-44), Μάρκος (13. 3-36), Λουκάς (17. 20-37 & 21. 7-36), καθώς και ο Ιωάννης στην Αποκάλυψη (21. 1-7)²¹.

Η Κ. Διαθήκη διακρίνει την πολιτική από τη πνευματική εξουσία, δίχως όμως αυτό να δηλώνει ότι ο χριστιανός πρέπει να αδιαφορεί για το πολιτικό γίγνεσθαι. Ο Απόστολος Παῦλος προτρέπει τους χριστιανούς να κάνουν υπακοή στις αρχές λόγω του ότι αυτές έχουν δοθεί από το Θεό· «*Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις*

Οι πόλεις καταφυγής: Αριθμοί 35,9-15. Δευτερονόμιο 4,41-43. 19,1-13. Ιησούς του Ναυή 20,1-9. Οι διατάξεις για τους άγνωστους φονιάδες: Δευτερονόμιο 21,1-9. Ο νόμος για τους κρεμασμένους: Δευτερονόμιο 21,22-23. Ο νόμος για τα μαστιγώματα: Δευτερονόμιο 25,1-3. Η προετοιμασία για τον πόλεμο: Δευτερονόμιο 20,1-9. Οι νόμοι για τον πόλεμο: Δευτερονόμιο 20,10-20. Η μεταχείριση των αιχμαλώτων γυναικών: Δευτερονόμιο 21,10-14. Τα καθαρά και ακάθαρτα ζώα: Έξοδος 22,30. Λευιτικόν 11,1-47. 17,15-16. Δευτερονόμιο 14,3-21. Η βρώση του αίματος απαγορεύεται: Λευιτικόν 17,10-14. Οι διατάξεις για την ευθύνη ιδιοκτήτων ζώων: Έξοδος 21,28-36. Διάφορες διατάξεις για τα ζώα: Έξοδος 23,4-5. 23,19. Δευτερονόμιο 22,1-4. 22,6-7. 25,4.

¹⁷ Σοφία Ζουμπάκη, ό. π. σ. σ. 236, 239.

¹⁸ Ιωανν. 18. 36.

¹⁹ Ματθ. 22. 21.

²⁰ Εβρ. 13. 14.

²¹ Νικόλαος Κοκοσαλάκης, ό. π. σ. σ. 173, 174.

ύποτασέσθω. οὐ γάρ ἔστιν ἐξουσία εἰ μὴ ὑπὸ Θεοῦ· αἱ δὲ οὕσαι ἐξουσίαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν.,... ἀπόδοτε οὖν πᾶσι τὰς ὀφειλάς, τῷ τὸν φόρον τὸν φόρον, τῷ τὸ τέλος τὸ τέλος, τῷ τὸν φόβον τὸν φόβον, τῷ τὴν τιμὴν τὴν τιμὴν»²². Όταν όμως τίθεται θέμα μεταξύ συμμορφώσεως των εντολών του Θεού και κοσμικής εξουσίας τότε ο χριστιανός πρέπει να υπακούσει στο Θεό· «πειθαρχεῖν δεῖ Θεῷ μᾶλλον ἢ ἀνθρώποις»²³. Η Κ. Διαθήκη μας διδάσκει ότι η σχέση ανάμεσα στην κοσμική εξουσία και την πνευματική δύναμη, στο πλαίσιο πίστες και αγάπης, βασίζεται στην εκπληκτική ιδέα ότι η κοσμική εξουσία στην ουσία είναι αδύναμη, ενώ η αδυναμία των αδυνάτων αποτελεί δύναμη. Οπότε οι έννοιες δούλος και κύριος λαμβάνουν μεταφορική σημασία και αντιστρέφονται. Πρότυπο είναι ο Χριστός, ο οποίος ἔλαβε δούλου μορφή και σταυρώθηκε για να νικήσει με την Ανάστασή Του τις δυνάμεις του κακού και τον ίδιο το θάνατο. Αυτό το μήνυμα μας δίνει ο Χριστός μέσα από τους μακαρισμούς²⁴. Θέλοντας, όμως, να διδάξει και τους γιούς του Ζεβεδαίου, οι οποίοι ἠθέλαν πρωτοκαθεδρίες, τους εἶπε ὅτι πρέπει να εἶναι ταπεινοί και δοτικοί· «ὁ δὲ Ἰησοῦς προσκαλεσάμενος αὐτοὺς λέγει αὐτοῖς· οἴδατε ὅτι οἱ δοκοῦντες ἄρχειν τῶν ἐθνῶν κατακυριεύουσιν αὐτῶν καὶ οἱ μεγάλοι αὐτῶν κατεξουσιάζουσιν αὐτῶν· οὐχ οὕτω δὲ ἔσται ἐν ὑμῖν, ἀλλ' ὅς ἐάν θέλη γενέσθαι μέγας ἐν ὑμῖν, ἔσται ὑμῶν διάκονος, καὶ ὅς ἐάν θέλη ὑμῶν γενέσθαι πρῶτος, ἔσται πάντων δοῦλος· καὶ γὰρ ὁ υἱὸς τοῦ

²² Ρωμ. 13.1-7. «Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασέσθω. οὐ γάρ ἔστιν ἐξουσία εἰ μὴ ὑπὸ Θεοῦ· αἱ δὲ οὕσαι ἐξουσίαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν. ὥστε ὁ ἀντιτασσόμενος τῇ ἐξουσίᾳ τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ ἀνθέστηκεν· οἱ δὲ ἀνθεστηκότες ἑαυτοῖς κρῖμα λήψονται. οἱ γὰρ ἄρχοντες οὐκ εἰσὶ φόβος τῶν ἀγαθῶν ἔργων, ἀλλὰ τῶν κακῶν. θέλεις δὲ μὴ φοβεῖσθαι τὴν ἐξουσίαν; τὸ ἀγαθὸν ποιεῖ, καὶ ἔξεις ἔπαινον ἐξ αὐτῆς· Θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστι σοι εἰς τὸ ἀγαθόν. ἐὰν δὲ τὸ κακὸν ποιῆς, φοβοῦ· οὐ γὰρ εἰκὴ τὴν μάχαιραν φορεῖ· Θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστιν εἰς ὀργήν, ἔκδικος τῷ τὸ κακὸν πράσσοντι. διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι οὐ μόνον διὰ τὴν ὀργήν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν συνείδησιν. διὰ τοῦτο γὰρ καὶ φόρους τελεῖτε· λειτουργοὶ γὰρ Θεοῦ εἰσιν εἰς αὐτὸ τοῦτο προσκαρτεροῦντες. ἀπόδοτε οὖν πᾶσι τὰς ὀφειλάς, τῷ τὸν φόρον τὸν φόρον, τῷ τὸ τέλος τὸ τέλος, τῷ τὸν φόβον τὸν φόβον, τῷ τὴν τιμὴν τὴν τιμὴν.»

²³ Πραξ. 5. 29.

²⁴ «Μακάριοι οἱ πτωχοὶ τῷ πνεύματι, ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Μακάριοι οἱ πενθοῦντες, ὅτι αὐτοὶ παρακληθήσονται. Μακάριοι οἱ πραεῖς, ὅτι αὐτοὶ κληρονομήσουσι τὴν γῆν. Μακάριοι οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες τὴν δικαιοσύνην, ὅτι αὐτοὶ χορτασθήσονται. Μακάριοι οἱ ἐλεήμονες, ὅτι αὐτοὶ ἐλεηθήσονται. Μακάριοι οἱ καθαροὶ τῆ καρδία, ὅτι αὐτοὶ τὸν Θεὸν ὄψονται. Μακάριοι οἱ εἰρηνοποιοί, ὅτι αὐτοὶ υἱοὶ Θεοῦ κληθήσονται. Μακάριοι οἱ δεδιωγμένοι ἕνεκεν δικαιοσύνης, ὅτι αὐτῶν ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν. Μακάριοι ἐστε, ὅταν ὀνειδίωσιν ὑμᾶς καὶ διώξωσιν ὑμᾶς καὶ εἰπωσὶ πᾶν πονηρὸν ῥῆμα καθ' ὑμῶν ψευδόμενοι ἕνεκεν ἐμοῦ. Χαίrete καὶ ἀγαλλιᾶσθε, ὅτι ὁ μισθὸς ὑμῶν πολὺς ἐν τοῖς οὐρανοῖς· οὕτω γὰρ ἐδίωξαν τοὺς προφῆτας τοὺς πρό ὑμῶν» (Ματθ. 5. 3-12).

άνθρώπου οὐκ ἤλθε διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι, καὶ δοῦναι τὴν ψυχὴν αὐτοῦ λύτρον ἀντὶ πολλῶν»²⁵.

Κεφάλαιο 2.

Σχέσεις Βασιλέων και Θείου στον Αρχαίο κόσμο.

2.1. Αρχαία Αίγυπτο.

Οι Φαραώ στην Αίγυπτο λόγω της θέσεώς τους πίστευαν ότι κατείχαν θεϊκή δύναμη. Ο Φαραώ ενεργούσε ως μεσολαβητής μεταξύ λαού και θείου και έπρεπε να κρατά ισορροπίες μεταξύ των θεών και του λαού· επίσης, συσχετιζόταν με πολλές συγκεκριμένες θεότητες. Ταυτιζόταν άμεσα με τον Ώρο ο οποίος αντιπροσώπευε τον ίδιο το θεσμό της βασιλείας και θεωρούνταν γιός του θεού Ρα, που κυβερνούσε και ρύθμιζε τη φύση, όπως ο Φαραώ κυβερνούσε και ρύθμιζε την κοινωνία. Μετά το θάνατό του ο Φαραώ ταυτιζόταν με τον Όσιρι, το θεό του θανάτου και της αναγέννησης. Πολλοί ταφικοί ναοί στην Αίγυπτο είναι αφιερωμένοι στη λατρεία των νεκρών Φαραώ ως θεών²⁶.

2.2. Αρχαία Ελλάδα.

Από αρχαιότατων χρόνων οι βασιλείς συνέδεαν τη βασιλεία τους με το *θείο*, λ.χ. ο βασιλιάς των ομηρικών κοινωνιών ήταν ο αρχηγός του στρατού σε εποχή πολέμου και ο κυβερνήτης σε εποχή ειρήνης, ενώ είχε και θρησκευτική και δικαστική εξουσία²⁷.

Ο βασιλιάς των Μυκηνών Αγαμέμνονας είχε προκαλέσει την μήνη της θεάς Αρτεμης, η οποία είχε επιβάλει νηνεμία και εμπόδιζε το στόλο των Αχαιών να ξεκινήσει για την εκστρατεία κατά των Τρώων. Ο Μάντης Κάλχας προέτρεψε τον

²⁵ Μαρκ. 10. 42-45., & Νικόλαος Κοκοσαλάκης, ό. π. σ. σ. 174, 175.

²⁶ Ανάκτηση: 15-6-2022 https://el.wikipedia.org/wiki/Αρχαία_αιγυπτιακή_θρησκεία (3.2.Θεός φαραώ).

²⁷ Αντώνης Μαστραπάς, «Ελληνική Ιστορία», στο Θάνος Βερέμης, Ιωάννης Γιαννόπουλος, Σοφία Ζουμπάκη, Ελένη Ζύμη, Θουκυδίδης Ιωάννου & Αντώνης Μαστραπάς, *Ο Αρχαίος Ελληνικός Κόσμος*, Τόμος Α, (ΕΑΠ, Πάτρα, 2002), σ. 81.

Αγαμέμνονα να θυσιάσει την κόρη του Ιφιγένεια, ώστε να κατευνάσουν τη μήνη της θεάς Άρτεμης και να αποπλεύσει ο στόλος προς την Τροία²⁸.

Οι ιερείς του Άμμωνος Διός είχαν τεράστια δύναμη και επιρροή. Ο επικεφαλής τους ήταν ισότιμος του Φαραώ. Όταν ο Μ. Αλέξανδρος επισκέφτηκε το μαντείο του Άμμωνα οι ιερείς τον αναγνώρισαν ως γιό του Άμμωνα που ταυτίστηκε με το Δία: «ὁ μὲν προφήτης αὐτὸν ὁ Ἄμμωνος ἀπὸ τοῦ θεοῦ χαίρειν ὡς ἀπὸ πατρὸς προσεῖπεν, ... χαῖρε ὦ παῖ, καὶ ταύτην παρὰ τοῦ θεοῦ ἔχε τὴν πρόσησιν». Όπως πίστευε ο Μ. Αλέξανδρος, ήταν η αποκάλυψη του ίδιου του θεού και δήλωνε συχνά πως είχε μέσα του κάποια θεϊκή δύναμη, πράγμα το οποίο πίστευε σε όλη του τη ζωή. Ποτέ όμως δε θέσπισε στην αυτοκρατορία του τη λατρεία του προσώπου του, ούτε είχε απαρνηθεί το φυσικό του πατέρα²⁹. Ο δε προφήτης Δανιήλ προφητεύει για το Μέγα Αλέξανδρο: «ἰδοὺ τράγος αἰγῶν ἤρχετο ἀπὸ λιβὸς ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς καὶ οὐκ ἦν ἀπτόμενος τῆς γῆς, καὶ τῶ τράγω κέρασ θεωρητὸν ἀναμέσον τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, ... εἶδον αὐτὸν φθάνοντα ἕως τοῦ κριοῦ, καὶ ἐξηγριάνθη πρὸς αὐτὸν καὶ ἔπαισε τὸν κριὸν καὶ συνέτριψεν ἀμφοτέρα τὰ κέρατα αὐτοῦ, καὶ οὐκ ἦν ἰσχὺς τῶ κριῶ τοῦ στήναι ἐνώπιον αὐτοῦ· καὶ ἔρριψεν αὐτὸν ἐπὶ τὴν γῆν καὶ συνεπάτησεν αὐτόν, καὶ οὐκ ἦν ὁ ἐξαιρούμενος τὸν κριὸν ἐκ χειρὸς αὐτοῦ, ... ὁ τράγος τῶν αἰγῶν βασιλεὺς Ἑλλήνων· καὶ τὸ κέρασ τὸ μέγα, ὃ ἦν ἀναμέσον τῶν ὀφθαλμῶν αὐτοῦ, αὐτός ἐστιν ὁ βασιλεὺς ὁ πρῶτος, ... καὶ τοῦ συντριβέντος, οὗ ἔστησαν τέσσαρα κέρατα ὑποκάτω, τέσσαρες βασιλεῖς ἐκ τοῦ ἔθνους αὐτοῦ ἀναστήσονται καὶ οὐκ ἐν τῇ ἰσχύϊ αὐτοῦ», (προφητεύει τα τέσσερα ελληνιστικά βασίλεια, της Μακεδονίας, της Περγάμου, των Σελευκιδών και των Πτολεμαίων)³⁰. Στην Ελληνική Μυθολογία έχουμε αρκετούς ήρωες οι οποίοι έχουν θεϊκή καταγωγή, δηλαδή είναι ημίθεοι, όπως η Ωραία Ελένη, ο Ηρακλής, ο Αχιλλέας, ο Θησέας κ.λπ..

Σε γενικές γραμμές, όλοι οι βασιλείς και οι ήρωες κάνουν λόγο για την θεϊκή τους καταγωγή. Αυτή τους η σχέση με το θείο προβάλλεται για πολιτικές σκοπιμότητες, οι οποίες δεν ήταν άλλες από το να χαλιναγωγούν το λαό.

²⁸ Ανάκτηση: 15-6-2022, <https://el.wikipedia.org/wiki/Ιφιγένεια>.

²⁹ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, «Μέγας Αλέξανδρος – Ελληνιστικοί Χρόνοι», 4^{ος} τόμος, Εκδοτική Αθηνών, σ. σ.106-108., & <https://www.diadrastika.com/2015/05/megas-alexandros-profiteies.html>, Ανάκτηση: 15-6-2022.

³⁰ Δαν.8. 5-22.

Προ Χριστιανισμού ο Ελληνισμός μέσα από την ποίηση, τη θρησκεία και τη φιλοσοφία διαπαιδαγωγούσε τον άνθρωπο, με σκοπό να τιθασεύσει τα πάθη του και να τον εξευγενίσει. Ο Όμηρος αναφέρει ότι ο Ζεύς είναι προστάτης των ξένων και των φτωχών, ο Ασκληπιός σώζει τους ασθενείς στα Ασκληπιεία του, η Ελληνική φιλοσοφία, και προπάντων η στωική, ζητά την ισότητα των ανθρώπων, ασκώντας παράλληλα μεγάλη επίδραση και στο Ρωμαϊκό δίκαιο και στο Ρωμαϊκό Κράτος³¹.

Η λατρεία του βασιλιά ως θεού έχει τις ρίζες της στην Ανατολή και στην Αίγυπτο, όπου θεωρούσαν ότι ο βασιλιάς είναι η ενσάρκωση των θεών και τον τιμούσαν ανάλογα. Στον Ελληνισμό και στη Ρώμη αυτές οι θρησκευτικές ιδέες δεν ήταν άγνωστες, γιατί πίστευαν ότι οι ήρωες μετά το θάνατό τους ζουν μαζί με τους θεούς, γι' αυτό τους λάτρευαν ως θεούς. Ο Ελληνιστικός πολιτισμός διέδωσε την ιδέα ότι η θρησκεία έχει σχέση με την ηθικότητα και ότι η τωρινή ζωή έχει σχέση με τη μέλλουσα ζωή. Βοήθησε στη διάδοση των μυστηριακών θρησκειών και εισήγαγε νέες μορφές στην ποίηση και τη λογοτεχνία³².

Στην Αρχαία Ελλάδα κάθε πόλη βρισκόταν υπό την προστασία μια θεότητας (πράγμα το οποίο συνεχίζεται και στις ημέρες μας, αλλά με αγίους της χριστιανικής Εκκλησίας). Στην Αθήνα, τη Σπάρτη και την Τεγέα προστάτης θεωρείτο η θεά Αθηνά, η Κόρινθος είχε για προστάτη της τον Ποσειδώνα, η Ήρα ήταν προστάτης του Άργους κ.ο.κ.. Η θρησκεία προσέφερε, ωστόσο, κάτι παραπάνω από το να κηδεμονεύει την πολιτική ζωή: εισχωρούσε σε βάθος καθεμίας από τις εκφάνσεις της³³.

Επίσης, όσα προαναφέραμε για το Μωσαϊκό Νόμο ισχύουν και στον Ελληνικό χώρο, όπου έχουμε τα Δελφικά Παραγγέλματα³⁴, τα οποία είχαν ηθική ισχύ για τους άρχοντες και το λαό³⁵.

³¹ Κωνσταντίνου Ι. Αμάντου, «Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους», τόμος πρώτος 395-867 Μ.Χ., έκδοση Τρίτη, Οργανισμός εκδόσεων διδακτικών βιβλίων, Αθήνα 1963, σ. 26.

³² Ιωάννου Ε. Αναστασίου, καθηγητού Πανεπιστημίου, «Εκκλησιαστική Ιστορία», τόμος πρώτος, εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη, σ. σ. 17, 23.

³³ LOUISE BRUIT – PAULINE SCHMITT PANTEL, «Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΣΤΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΟΛΙΣ ΤΗΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ», μτφρ. Κων. Μπούρας, Εκδόσεις Πατάκη, σ. 91.

³⁴ Τα δελφικά παραγγέλματα είναι συλλογή από αποφθέγματα που ήταν χαραγμένα στον πρόσθιο τοίχο του πρόναου, επί των παραστάδων της πύλης του κυρίως ναού, στο υπέρθυρο του ναού και επί των στηλών περιμετρικά του Μαντείου των Δελφών. Ήταν οι υποθήκες που παρέδωσαν οι Ιερείς και οι Επτά Σοφοί στις επερχόμενες γενιές, ωφελήματα ανθρώπων ες βίον.

4-7-2022: https://el.wikipedia.org/wiki/Δελφικά_παραγγέλματα.

³⁵Τα 147 Δελφικά παραγγέλματα στην Αρχαία ελληνική γλώσσα και απόδοση στη νέα ελληνική γλώσσα: Ἔπου θεῶ - Ακολούθησε το θεό / Νόμω πείθου - Υπάκουε το νόμο / Θεοὺς σέβου - Σεβάσου τους θεούς / Γονεῖς αἰδοῦ - Σεβάσου τους γονεῖς σου / Ἦττω ὑπὲρ δικαίου - Υποτάξου στη δικαιοσύνη / Γνωθὶ μαθὼν - Αφού λάβεις γνώση, μάθε / Ακούσας νόει - Αφού ακούσεις, κατανόησε / Σαυτὸν ἴσθι - Να είσαι ο εαυτός σου / Γαμῆν μέλλε - Σχεδιάζε να παντρευτείς / Καιρὸν γνωθὶ - Μάθε το σωστό χρόνο για την ευκαιρία σου / Φρόνει θνητὰ - Σκέψου ως θνητός / Ξένος ὢν ἴσθι - Αν είσαι ξένος, να ενεργείς όπως αναμένεται από τους ξένους / Ἐστίαν τίμα - Τίμα το σπίτι σου / Ἀρχε σεαυτοῦ - Ἐλεγξε τον εαυτό σου / Φίλοις βοήθει - Βοήθα τους φίλους σου / Θυμοῦ κράτει - Κράτα το θυμό σου / Φρονησιν ασκει - Ἀσκησε τη φρόνησή σου / Προνοίαν τίμα - Τίμα την προνοητικότητα / Ορκω μη χρω - Μην χρησιμοποιεῖς ὄρκο / Φιλίαν ἀγάπα - Αγάπα τη φιλία / Παιδείας ἀντέχου - Να αντέχεις τις δυσκολίες της εκπαίδευσης / Δόξαν δίωκε - Επιδίωξε τη δόξα / Σοφίαν ζηλοῦ - Ζήλευε τη σοφία / Καλὸν εὖ λέγε - Να επαινείς το καλό / Ψέγε μηδένα - Μην ψέγεις κανένα (μην κατηγορείς κανένα) / Ἐπαινεί ἀρετήν - Επαινέσε την αρετή / Πράττε δίκαια - Πράξε δίκαια / Φίλοις εὐνόει - Ευνόησε τους φίλους σου / Ἐχθροὺς ἀμύνου - Να αμύνεσαι ἐναντία στους εχθρούς σου / Εὐγένειαν ἄσκει - Εξάσκησε την ευγένεια / Κακίας ἀπέχου - Να απέχεις από την κακία / Κοινὸς γίνου - Γίνε κοινωνικός / Ἴδια φύλαττε - Να διαφυλάττεις ὅσα σου ανήκουν / Ἀλλοτριῶν ἀπέχου - Να απέχεις από ὅσα ανήκουν σε ἄλλους (Να μην παίρνεις ὅσα ανήκουν σε ἄλλους) / Ἄκουε πάντα - Ἄκουγε τα πάντα / Εὐφημος ἴσθι - Να ἔχεις καλή φήμη / Φίλῳ χαρίζου - Κάνε χάρη στο φίλο σου / Μηδὲν ἄγαν - Μην κάνεις τίποτα σε υπερβολή / Χρόνου φείδου - Να μην ξοδεύεις το χρόνο σου / Ὅρα τὸ μέλλον - Πρόβλεψε το μέλλον / Ὑβριν μίσει - Να μισεῖς την ὕβρη / Ἰκέτας αἰδοῦ - Τους ἰκέτες σεβάσου / Πᾶσιν ἀρμόζου - Να είσαι βολικός με ὅλους / Υἱοὺς παίδευε - Εκπαίδευε τα παιδιά σου / Ἐχων χαρίζου - Αν ἔχεις, χάριζε / Δόλον φοβοῦ - Να φοβάσαι το δόλο / Εὐλόγει πάντας - Μίλα καλά για ὅλους / Φιλόσοφος γίνου - Γίνε φιλόσοφος / Ὅσια κρῖνε - Κρῖνε ὅσα είναι ὅσια / Γνοὺς πράττε - Αν γνωρίζεις, πράξε / Φόνου ἀπέχου - Να απέχεις από φόνους (Μη φονεύεις) / Εὐχου δυνατὰ - Να προσεύχεσαι για ὅσα είναι δυνατὰ / Σοφοῖς χρῶ - Συμβουλεύσου τους σοφοὺς / ἦθος δοκίμαζε - Δοκίμαζε το ἦθος / Λαβὼν ἀπόδος - Αν πάρεις, δώσε / Ὑφορῶ μηδένα - Μην υποτιμάς κανένα / Τέχνη χρῶ - Χρησιμοποίησε τις ικανότητές σου / Ὅ μέλλεις, δός - Ὅτι σχεδιάζεις, κάνε το / Εὐεργεσίας τίμα - Τίμα την ευεργεσία / Φθόνει μηδενί - Μη φθονεῖς κανένα / Φυλακῆ πρόσσεχε - Ὅταν είσαι σε επιφυλακή, πρόσσεχε / Ἐλπίδα αἶνει - Επαινέσε την ἐλπίδα / Διαβολῆν μίσει - Να μισεῖς τη διαβολή / Δικαίως κτῶ - Να αποκτᾶς δίκαια / Ἀγαθοὺς τίμα - Τίμα τους αγαθοὺς (καλοὺς) / Κριτὴν γνωθὶ - Γνώριζε τον κριτὴ / Γάμου κράτει - Κράτα (τίμα) τον γάμο σου / Τύχην νόμιζε - Αναγνώριζε την τύχη / Ἐγγύην φεύγε - Απόφευγε τις δεσμεύσεις (υποσχέσεις) / Ἀπλῶς διαλέγου - Μίλα απλά / Ὅμοιοις χρῶ - Κάνε παρέα με τους ομοίους σου / Δαπανῶν ἄρχου - Ἐλεγξε τις δαπάνες σου / Κτώμενος ἦδου - Με αυτά που ἔχεις αποκτήσκει, να ευχαριστιέσαι / Αἰσχύνην σέβου - Να σέβεσαι την ντροπή / Χάριν ἐκτέλει - Κάνε χάρη / Εὐτυχίαν εὐχου - Να εὐχέσαι ευτυχία / Τύχην στέργε - Να αγαπάς την τύχη / Ακούων ὄρα - Αφού ακούσεις, δεσ / Ἐργάζου κτητὰ - Δούλεψε για να αποκτήσκει / Ἐριν μίσει - Να μισεῖς την ἐρίδα (τους τσακωμούς) / Ὀνειδος ἔχθαιρε - Να εχθρεύεσαι το ὄνειδος, την ντροπή / Γλῶτταν ἴσχε - Να υπερισχύεις της γλώσσας σου (Κράτα τη γλώσσα σου) / Ὑβριν ἀμύνου - Να αμύνεσαι από τις ὕβρεις / Κρῖνε δίκαια - Κρῖνε δίκαια / Χρῶ χρήμασιν - Χρησιμοποίησε ὅσα ἔχεις / Ἄδωροδόκητος δικάζε - Δικάζε χωρίς να δωροδοκηθεῖς / Αἰτιῶ παρόντα - Κατηγόρησα ὅποιον είναι παρόν / Λέγε εἰδῶς - Αν ξέρεις, λέγε / Βίας μὴ ἔχου - Μην ἔχεις βία / Ἀλύπως βίου - Ζήσε χωρίς λύπη / Ὅμιλει πρᾶως - Να μιλάς με πρᾶο τρόπο / Πέρας ἐπιτέλει μὴ ἀποδειλιῶν - Φτάσε στο τέλος χωρίς να δειλιάσεις / Φιλοφρόνει πᾶσιν - Να φιλοφρονεῖς ὅλους / Υἱοῖς μὴ καταρῶ - Να μην καταριέσαι τα παιδιά σου / Γυναικὸς ἄρχε - Να είσαι αρχηγός στη γυναίκα σου / Σεαυτὸν εὖ ποίει - Να κάνεις καλό στον εαυτό σου / Εὐπροσήγορος γίνου - Να είσαι ευγενικός / Ἀποκρῖνου ἐν καιρῶ - Να αποκρίνεσαι (να απαντάς) εγκαίρως / Πόνει μετ' εὐκλείας - Προσπάθησε ἐνδοξα / Πράττε ἀμετανοήτως - Πράττε ἔτσι που να μην

2.3. Αρχαία Ρώμη.

Στην Αρχαία Ρώμη ο αυτοκράτορας ως καλός πολίτης έκανε θυσίες στους θεούς για να χορηγούν στους ανθρώπους αυτά που χρειάζονται. Έτσι σιγά-σιγά στη λατρεία των θεών μπήκε και η λατρεία του αυτοκράτορα. Με απόφαση της Συγκλήτου ο Ιούλιος Καίσαρ ανακηρύχθηκε θεός. Ο αυτοκράτορας τιμήθηκε ως η ενσάρκωση του κράτους (το πνεύμα του ενοικεί στο κράτος), ενώ αργότερα τον τίμησαν προσωπικά ως θεό. Με την πάροδο του χρόνου αποκτήθηκε ιερατείο, ιδρύθηκαν ναοί και βωμοί και καθιερώθηκαν γιορτές προς τιμή του αυτοκράτορα, ο οποίος έγινε ο ισχυρός δεσμός που ένωνε θρησκευτικά τις διάφορες υποταγμένες εθνότητες. Ο αυτοκράτορας ήταν αυτός που προστάτευε το νόμο, την τάξη και την ευημερία του κράτους. Η επίσημη εθνική θρησκεία λάτρευε το ρωμαίο αυτοκράτορα και του πρόσφεραν θυσίες. Η άρνηση λατρείας στον αυτοκράτορα σήμαινε προδοσία και αναρχικές ιδέες³⁶.

Η Σύγκλητος για πολιτικούς λόγους απένειμε στον Οκταβιανό τον τίτλο του

μετανοείς / Ἀμαρτάνων μετανόει - Αν αμαρτάνεις, να μετανοείς / Ὀφθαλμοῦ κράτει - Ἐλεγε το τι κοιτά το μάτι σου/ Βουλευού χρόνῳ - Αποφάσιζε με σύμβουλο τον χρόνο (εγκαίρως) / Πρᾶττε συντόμως - Πράξε σύντομα / Φιλίαν φύλαττε - Να διαφυλάττεις την φιλία / Εὐγνώμων γίνου - Να είσαι ευγνώμων / Ὁμόνοιαν δίωκε - Επιδίωκε την αρμονία / Ἄρρητον κρύπτει - Τα μυστικά κρύψε / Τὸ κρατοῦν φοβοῦ - Να φοβάσαι τους έχοντες ἐξουσία / Τὸ συμφέρον θηρῶ - Κυνήγα το συμφέρον σου / Καιρὸν προσδέχου - Να αποδέχεσαι το κατάλληλο μέτρο / Ἐχθρας διάλυε - Διάλυε τις ἐχθρες / Γῆρας προσδέχου - Αποδέξου τα γηρατεία / Ἐπὶ ρώμη μὴ καυχῶ - Ὄταν είσαι δυνατός μην καυχίεσαι / Εὐφημίαν ἄσκει - Να εξασκείς την καλή φήμη / Ἀπέχθειαν φεῦγε - Απόφευγε την ἀπέχθεια / Πλούτει δικαίως - Απόκτησε πλούτη με δίκαιο τρόπο / Δόξαν μὴ λείπει - Μην εγκαταλείπεις τη δόξα / Κακίαν μίσει - Να μισείς την κακία / Κινδύνευε φρονίμως - Κινδύνευε φρονίμως / Μανθάνων μὴ κάμνει - Μην κουράζεσαι να μαθαίνεις / Φειδόμενος μὴ λείπει - Να μην σου λείπει η οικονομία / Χρησμούς θαύμαζε - Θαύμαζε τους χρησμούς / Οὓς τρέφεις, ἀγάπα - Αγάπα αυτούς που θρέφεις / Ἀπόντι μὴ μάχου - Να μην αντιμάχεσαι τους απόντες / Πρεσβύτερον αἰδοῦ - Να σέβεσαι τους μεγαλύτερους / Νεώτερον δίδασκε - Δίδασκε τους νεώτερους / Πλούτῳ ἀπίστει - Μην εμπιστεύεσαι τον πλούτο / Σεαυτὸν αἰδοῦ - Να σέβεσαι τον εαυτό σου / Μὴ ἄρχε ὑβρίζειν - Μην αρχίζεις να γίνεσαι αυθάδης / Προγόνους στεφάνου - Στεφάνωσε τους προγόνους σου / Θνήσκε ὑπὲρ πατρίδος - Πέθανε για την πατρίδα σου / Τῶ βίῳ μὴ ἄχθου - Μην βαρυγκομάς τη ζωή / Ἐπὶ νεκρῶ μὴ γέλα - Μην γελάς για τους νεκρούς / Ἄτυχοῦντι συνάχθου - Με ὅποιον ατύχησε μοιράσου το φορτίο του / Χαρίζου ἀβλαβῶς - Χάριζε χωρίς να βλάπτεις / Μὴ ἐπὶ παντὶ λυποῦ - Μην λυπάσαι για τα πάντα / Ἐξ εὐγενῶν γέννα - Να δημιουργείς από καλής προέλευσης στοιχεία / Ἐπαγγέλλου μηδενί - Μην υπόσχεσαι σε κανέναν / Φθιμένους μὴ ἀδίκει - Μην αδικείς τους πεθαμένους / Εὖ πάσχε ὡς θνητός - Να περνάς καλά σαν θνητός / Τύχη μὴ πίστευε - Μην πιστεύεις στην τύχη / Παῖς ὢν κόσμιος ἴσθι - Ὡς παιδί να είσαι ευγενικός / Ἥβῶν ἐγκρατῆς - Ὡς νέος, να είσαι εγκρατῆς / Μέσος δίκαιος - Ὡς μεσήλικας να είσαι δίκαιος / Πρεσβύτης εὐλογος - Ὡς μεγάλος να δίνεις σωστές συμβουλές / Τελευτῶν ἄλυπος - Ὄταν πεθαίνεις, να μη λυπηθείς.

³⁶ Ιωάννου Ε. Αναστασίου, ὁ. π., σ. σ. 23, 24.

Αυγούστου και του αναγνώρισε ιερές ιδιότητες. Νωρίτερα, για τους ίδιους λόγους είχε διαταχθεί η θεοποίηση του Ιούλιου Καίσαρα με δικούς του ναούς και ιερείς. Ο Οκταβιανός συγκέντρωσε στο πρόσωπό του όλα τα σπουδαία ιερατικά αξιώματα και έγινε έτσι η υπέρτατη αυθεντία της επίσημης κρατικής λατρείας. Είχε ισόβια τη θέση του Μέγιστου Αρχιερέα και με το αξίωμα αυτό οι αρμοδιότητές του πολλαπλασιάστηκαν. Έμμεσα προσπάθησε να στρέψει τις Ρωμαϊκές θρησκευτικές παραδόσεις αιώνων σε απότιση φόρου τιμής στον αυτοκρατορικό οίκο. Μετά θάνατο θεοποιήθηκαν οι Αυτοκράτορες Αύγουστος, Κλαύδιος, Βεσπασιανός και Τίτος³⁷.

Κεφάλαιο 3.

Η εμπλοκή της Πολιτικής στην αναγνώριση του Χριστιανισμού.

3.1. Η πολιτική του Μεγάλου Κωνσταντίνου και η απαρχή της εδραιώσεως του Χριστιανισμού.

Ο Μ. Κωνσταντίνος γνωρίζοντας ότι η Ρώμη ήταν μακριά από τα νευραλγικά σημεία της αυτοκρατορίας και είχε ατονήσει να είναι το επίκεντρο της πολιτικής ζωής, άρχισε να αναζητά την κατάλληλη τοποθεσία όπου θα έκτιζε τη νέα του πρωτεύουσα. Οι υποψήφιες πόλεις ήταν το Βυζάντιο, η Ναϊσός, η Νικομήδεια, η Θεσσαλονίκη και η Χαλκηδόνα. Εξ αυτών επέλεξε το Βυζάντιο λόγω του ότι ήταν πέρασμα μεγάλων χερσαίων και θαλάσσιων εμπορικών δρόμων, βρισκόταν επάνω στο σταυροδρόμι της Ευρώπης και της Ασίας και από κάθε άλλης στρατηγικής απόψεως παρείχε ασφάλεια, πλην του δυτικού χερσαίου συνόρου στο οποίο ύψωσε ισχυρό προστατευτικό τείχος³⁸.

Ο Μ. Κωνσταντίνος θέλοντας να δώσει στη νέα πρωτεύουσα μια διαφορετική αύρα, έθεσε τις βάσεις της επάνω στις πνευματικές και πολιτισμικές συνεκτικές δυνάμεις, στη χριστιανική θρησκεία και την ελληνική γλώσσα. Δημιούργησε

³⁷ Ανάκτηση:15-6-2022, https://el.wikipedia.org/wiki/Θρησκεία_στην_αρχαία_Ρώμη.

³⁸ Βασιλική Πέννα, «Ελληνική Ιστορία», στο Χαράλαμπος Γάσπαρης, Νίκος Νικολούδης & Βασιλική Πέννα, *Βυζάντιο και Ελληνισμός*, Τόμος Β, (ΕΑΠ, Πάτρα, 1999), σ. σ. 23, 25.

σταδιακά το *ομόδοξο*, το *ομόγλωσσο* και το *ομότροπο*, ώστε να δημιουργήσει διαφορετικότητα και ανανέωση. Με τον τρόπο αυτό δημιουργήθηκε η βυζαντινή ιδιοσυγκρασία. Με την βοήθεια της Εκκλησίας και το πανανθρώπινο αυτής μήνυμα, ενίσχυε την ιδέα της οικουμενικότητας. Αυτό όμως έκρυβε πολυδιάστατες πολιτικές σκοπιμότητες, δηλαδή ανταποκρινόταν στις πολιτικές και θρησκευτικές προσδοκίες της ελληνόφωνης ρωμαϊκής Ανατολής σηματοδοτώντας μια νέα ειρηνική πολιτική εξουσία της ενωμένης Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας κάτω από το σκήπτρο ενός αυτοκράτορα³⁹.

Η νίκη του Κωνσταντίνου έναντι του Μαξεντίου μεταξύ των άλλων είχε ως αποτέλεσμα να ευνοηθεί και ο χριστιανισμός. Οι δύο συναυτοκράτορες Κωνσταντίνος και Λικίνιος με ομόφωνη απόφασή τους το 313 ψήφισαν το διάταγμα των Μεδιολάνων⁴⁰, με το οποίο αναγνώρισαν την ελεύθερη άσκηση της χριστιανικής λατρείας. Το διάταγμα ήταν μια πολιτική πράξη λόγω του ότι το επέβαλε η θρησκευτική συγκυρία. Οι δύο αυτοκράτορες πίστευαν ότι η θρησκευτική μισαλλοδοξία και οι διωγμοί υπονομεύουν το μέλλον του Κράτους. Σκοπός τους δεν ήταν η αποκατάσταση των ρωμαϊκών θεσμών, αλλά το δημόσιο καλό, κι αυτό θα επιτυγχανόταν με την οφειλομένη απόδοση τιμών στη θεότητα. Οι αυτοκράτορες παρέμειναν κατακτητές, δηλαδή δεν ήταν ανίσχυροι οραματιστές. Έτσι, το διάταγμα χαρακτηρίζεται ως δείγμα πολιτικής δυνάμεως, όπως αναφέρει το κείμενο του διατάγματος: «*ύγιεινῶ και ὀρθοτάτῳ λογισμῶ ἐδογματίσαμεν*»⁴¹.

Πριν ακόμα γίνει μονοκράτορας, ο Μέγας Κωνσταντίνος ευεργέτησε την Εκκλησία. Έδωσε ενισχύσεις στην Εκκλησία της Βόρειας Αφρικής και φρόντισε για την ειρήνη αυτής, ενώ με έξοδά του συγκλήθηκε η σύνοδος της Αρελάτης. Με νόμο

³⁹ Βασιλική Πέννα, ό. π., σ. σ. 27, 29.

⁴⁰ Ιωάννου Ε. Αναστασίου, ό. π., σ. 230.

Το διάταγμα σχετικά με τη χριστιανική θρησκεία αναφέρει: «*Ἐν πρώτοις διατάξαι ἐδογματίσαμεν, οἷς ἡ πρὸς τὸ θεῖον αἰδῶς τε καὶ τὸ σέβας ἐνείχεται, τοῦτ' ἔστιν, ὅπως δῶμεν καὶ τοῖς χριστιανοῖς πᾶσιν ἐλευθερίαν αἴρεσιν τοῦ ἀκολουθεῖν τῇ θρησκείᾳ ἢ δ' ἂν βουληθῶσιν, ὅπως ὅ,τι ποτὲ ἐστὶν θειότητος καὶ οὐρανοῦ πράγματος, ἡμῖν καὶ πᾶσι τοῖς ὑπὸ τὴν ἡμετέραν ἐξουσίαν διάγουσιν εὐμενές εἶναι δυνηθῆ. Τοῖνυν ταύτην τὴν ἡμετέραν βούλησιν ὑγιεινῶ και ὀρθοτάτῳ λογισμῶ ἐδογματίσαμεν, ὅπως μηδενὶ ἐξουσία ἀρνητέα ἢ τοῦ ἀκολουθεῖν καὶ αἰρεῖσθαι τὴν τῶν χριστιανῶν παραφύλαξιν ἢ θρησκείαν, ἐκάστῳ τε ἐξουσία δοθῆι τοῦ διδόναι ἑαυτοῦ τὴν διάνοιαν ἐν ἐκείνῃ τῇ θρησκείᾳ, ἣν αὐτὸς ἑαυτῶ ἀρμόζει νομίζει, ὅπως ἡμῖν δυνηθῆ τὸ θεῖον ἐν πᾶσι τὴν ἔθιμον σπουδὴν καὶ καλοκαγαθίαν παρέχειν.*»

⁴¹ Ιωάννου Ε. Αναστασίου, ό. π., σ. 230.

απάλλαξε τους κληρικούς από τις δημόσιες υποχρεώσεις και τα οικονομικά βάρη. Έδωσε το δικαίωμα να δέχεται η Εκκλησία δωρεές και κληρονομίες, καθιέρωσε την προσευχή στο στρατό (όχι με χριστιανικό περιεχόμενο, για να μπορούν όλοι οι στρατιώτες να προσεύχονται), έδωσε δωρεές στις Εκκλησίες και αναγνώρισε το δικαίωμα ασύλου σε αυτές⁴².

Ο αυτοκράτορας δαπάνησε χρήματα για την ανέγερση Χριστιανικών ναών στη Κωνσταντινούπολη. Έκτισε τον πρώτο ναό της Αγίας Σοφίας (της του Θεού Σοφίας), των Αγίων Αποστόλων (όπου έθαψαν τον ίδιο και άλλους αυτοκράτορες) και άλλες Εκκλησίες αφιερωμένες σε μάρτυρες. Μετά από αυτή του την πολιτική κίνηση ο αριθμός των Χριστιανών αυξήθηκε, λ.χ. ολόκληρη η πόλη της Φοινίκης μεταστράφηκε στο Χριστιανισμό. Η δε μητέρα του, Ελένη, στην Ιερουσαλήμ έκτισε το ναό της Αναστάσεως, στη Βηθλεέμ το ναό της Γεννήσεως του Χριστού και άλλο ναό στην τοποθεσία της Αναλήψεως⁴³.

Ο Κωνσταντίνος ευνόησε την Εκκλησία και γενικά τον κλήρο δίνοντάς τους πολλά προνόμια⁴⁴. Με αυτό το τρόπο ο Μέγας Κωνσταντίνος έδωσε στη νέα του αυτοκρατορία χριστιανικό χαρακτήρα. Έτσι, οι πολίτες θα ήταν κάτω από το σκήπτρο του μονοκράτορα και κάτω από μια ενιαία θρησκεία⁴⁵. Επεδίωξε, επίσης, την ενότητα της Εκκλησίας, με την πεποίθηση ότι η οικουμενικότητα του ρωμαϊκού κράτους έπρεπε να προβάλλεται όχι μόνο σε πολιτικό επίπεδο, αλλά και σε θρησκευτικό. Με διάταγμα καθιέρωσε την αργία της Κυριακής ως ημέρα χριστιανικής γιορτής. Είχε δώσει, ακόμη, στους επισκόπους το δικαίωμα να δικάζουν υποθέσεις ιδιωτικού δικαίου, το λεγόμενο *audentia episcopalis*, δηλαδή επισκοπικό δικαστήριο⁴⁶.

Η νέα θρησκεία με τα εσχατολογικά της μηνύματα, τον πλούσιο συμβολισμό, τα κηρύγματα για αλληλεγγύη, αδελφική αγάπη, ανθρώπινη ισότητα και φιλανθρωπία

⁴² Ιωάννου Ε. Αναστασίου, ό. π., σ. 231.

⁴³ Ιωάννου Ε. Αναστασίου, ό. π., σ. 232.

⁴⁴ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, «Ελληνισμός και Βυζάντιο», 7^{ος} τόμος, Εκδοτική Αθηνών, σ. σ.399-340.

⁴⁵ Βασιλική Πέννα, «Ελληνική Ιστορία», ό. π., σ. σ. 29, 30.

⁴⁶ Βασιλική Πέννα, «Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στην Ελλάδα Ι: Από την Αρχαιότητα έως και τα Μεταβυζαντινά Χρόνια», στο Στέφανος Ευθυμιάδης, Αναστασία Κυρκίνη-Κούτουλα, Νίκος Νικολούδης & Βασιλική Πέννα, *Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στον Βυζαντινό και Μεταβυζαντινό Κόσμο*, τόμος Β' Ε.Α.Π. Πάτρα 2001, σ. σ. 25, 244.

ασκούσε μια ιδιαίτερη αίγλη στους πολίτες της αυτοκρατορίας. Ο αυτοκράτορας θωρακίστηκε με την πίστη στη θεοπρόβλητη και θεοστήρικτη εξουσία. Έγινε το επίκεντρο της πολιτικής εξουσίας και μέσα από δοξασίες, εθιμοτυπίες και συμβολισμούς, μεταβλήθηκε σε τοποτηρητή του Θεού στη γη. Ο πατριάρχης έκανε τη στέψη του αυτοκράτορα συνήθως στην Αγία Σοφία και ο λαός αναφωνούσε «άγιος». Ο αυτοκράτορας συγκαλούσε τις Οικουμενικές Συνόδους, τις οποίες επέπτευε και επικύρωνε τα πρακτικά τους. Έπαιρνε θέση για τις δογματικές διαφορές. Γενικά, ο αυτοκράτορας ασκούσε αποφασιστική επιρροή στα πράγματα της Εκκλησίας, έλεγχε την πλήρωση του πατριαρχικού θρόνου και άλλων κατώτερων εκκλησιαστικών εδρών, προήγαγε ή υποβίβαζε μια Εκκλησιαστική περιφέρεια⁴⁷.

Ο Μ. Κωνσταντίνος ήταν ο ανώτατος διαιτητής στις διαμάχες που δημιουργούνταν μεταξύ των επισκόπων. Παραδείγματος χάρη, πρόσφερε στην Εκκλησία της Αφρικής ένα ποσό. Στην Εκκλησία της Αφρικής, όμως, υπήρχαν δύο αρχιεπίσκοποι, Δονάτιος και Καικιλιανός, οι οποίοι αντιμάχονταν μεταξύ τους, ο ένας αμφισβητούσε το αξίωμα του άλλου, ο ένας καθαιρούσε τον άλλο και ο καθένας ήθελε τα χρήματα για τον εαυτό του. Η μια μεριά απευθύνθηκε στον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο, ο οποίος ως δωρητής ήταν ο μόνος που μπορούσε να αποφανθεί για το ποιος εκ των δύο θα είναι ο αποδέκτης της δωρεάς. Ο Κωνσταντίνος πολιτεύτηκε στη δονατιστική διένεξη, ανέθεσε την κρίση σε ένα μικρό σώμα επισκόπων, με επικεφαλής τους τον επίσκοπο της Ρώμης. Ο επίσκοπος Ρώμης μετέβαλε το δικαστήριο σε εκκλησιαστική σύνοδο και καταδίκασε το Δονάτο. Λόγω του ότι στη σύνοδο έγιναν πολλές παρατυπίες ο αυτοκράτορας διέταξε να επαναληφθεί η διαδικασία στην Άρλ της Γαλλίας, από εκκλησιαστικούς δικαστές, οι οποίοι και αυτοί επικύρωσαν την απόφαση της Ρώμης. Όταν τελικά η διαμάχη δεν τερματίστηκε ο αυτοκράτορας αποφάσισε οι δύο πλευρές να τα βγάλουν πέρα μόνες τους. Αλλά και πολύ πριν την επίσημη αναγνώριση του Χριστιανισμού κάποιες Εκκλησίες που είχαν διενέξεις μεταξύ τους ζήτησαν την παρέμβαση ειδωλολατρών αυτοκρατόρων⁴⁸.

⁴⁷ Βασιλική Πέννα, «Ελληνική Ιστορία», ό. π., σ. σ. 40, 41.

⁴⁸ HANS-GEORG BECK, «Η Βυζαντινή Χιλιετία», μτφρ. Δημοσθένης Κούρτοβικ, γ' ανατύπωση, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 2005, σ. σ. 126, 128.

Το 325 μ. Χ. ο Κωνσταντίνος συγκάλεσε τη σύνοδο στη Νικαία της Βιθυνίας, στην οποία ο ρόλος του ήταν καυστικός, συναινετικός, συμβουλευτικός και καθοριστικός. Μάλιστα, όπως μας πληροφορεί ο Ευσέβιος, ο Κωνσταντίνος επέβαλε τον όρο «ομοούσιον», μια προσθήκη καίριας σημασίας για την τριαδική διδασκαλία, για το οποίο κανένας από τους επισκόπους δεν τόλμησε να προβάλλει αντίσταση. Όσο για την τελετή ενάρξεως της συνόδου, ο ίδιος ιστορικός αναφέρει ότι ο Κωνσταντίνος επιστράτευσε όλα τα μέσα που συντέλεσαν για την προβολή του αυτοκρατορικού του αξιώματος: *«οἷα θεοῦ τις οὐράνιος ἄγγελος, λαμπρὰν μὲν ὥσπερ φωτὸς μαρμαρυγαῖς ἐξαστράπτων περιβολήν, ἀλουργίδος δὲ πυρωποῖς καταλαμπόμενος ἀκτῖσι, χρυσοῦ τε καὶ λίθων πολυτελῶν διαυγέσι φέγγεσι κοσμούμενος»*. Έκανε την είσοδό του με ιερατικό παρουσιαστικό, το βάδισμά του ήταν μεγαλοπρεπές, η εμφάνισή του απέπνεε κάτι το υπεράνθρωπο, κάτι το αλλόκοσμο. Από τη στιγμή αυτή που ο Αυτοκράτορας αναμίχθηκε στα Εκκλησιαστικά θέματα κατά κάποιο τρόπο θεμελιώθηκε η αρχή της αναμίξεως της κοσμικής εξουσίας στα Εκκλησιαστικά θέματα⁴⁹.

Από πολιτικής πλευράς, ο Κωνσταντίνος πίστευε πως καθήκον του αυτοκράτορα είναι να βρει κοινά στοιχεία των θρησκευτικών αντιλήψεων όλων των λαών και να συνδέσει δυναμικά το πληγωμένο σώμα του κόσμου. Έτσι εάν υπάρχει πλήρης ομόνοια μεταξύ των δούλων του Θεού, τότε οι δημόσιες υποθέσεις θα αλλάξουν προς το καλύτερο. Συνεπώς, από πολιτικής απόψεως η ενότητα της αυτοκρατορίας και το κοινό καλό συνυπάρχουν με μια έξη, μια ομόθυμη συμπεριφορά και όχι με δογματική ομοφροσύνη. Ο αυτοκράτορας έχοντας κατά νου ότι το πολιτικό του συμφέρον είναι η νομιμότητα μιας χειραφετημένης Εκκλησίας, κατανόησε ότι για το συμφέρον του διατάγματός του περί ισοτιμίας έπρεπε να παρακάμψει την ενοποιητική δύναμη της λατρείας του αυτοκράτορα και να κάνει πολιτικό του καθήκον την Εκκλησία. Έκτοτε γεννήθηκε η πολιτική ορθοδοξία: αυτοκράτορας και Εκκλησία, πολιτική και θρησκευτικό πιστεύω δε διαχωρίζονται στο εξής⁵⁰.

⁴⁹ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, 7^{ος} τόμος, ό, π., σ. σ. 36, 37, 400.

⁵⁰ HANS-GEORG BECK, «Η Βυζαντινή Χιλιετία», ό, π., σ. σ. 125, 126.

Με την ευνοϊκή στάση του Μ. Κωνσταντίνου έναντι του Χριστιανισμού επακολούθησαν οι εξής πολιτικές συνέπειες. Ο ηγεμόνας της Οσροηνής Άβγαρος ο Θ' και της Αρμενίας Τιριδάτης ανέδειξαν το Χριστιανισμό σε επίσημη θρησκεία των κρατών τους. Ο Χριστιανισμός απέκτησε μεγάλη πολιτική σημασία. Καταρχάς, οι Χριστιανοί στο Ρωμαϊκό κράτος είχαν αυξηθεί κατά πολύ, δηλαδή γινόταν λόγος περί εκατομμυρίων. Ο μισός πληθυσμός της Μικράς Ασίας και της Θράκης ήταν Χριστιανοί. Η Συρία, η Κύπρος, τα παράλια της Ελλάδος, η Μέση Ανατολή, η Νότια Ιταλία και η Ισπανία είχαν μεγάλο αριθμό Χριστιανών. Κατά δεύτερον, ο Χριστιανισμός είχε διεισδύσει σε όλα τα κοινωνικά στρώματα και είχε επιδείξει μεγάλη ζωτικότητα έναντι του εθνικού κόσμου, ο οποίος ήδη είχε αρχίσει τη φθίνουσα πορεία του⁵¹.

Αυτή η ευνοϊκή στάση του Μ. Κωνσταντίνου προς την Εκκλησία είχε, ωστόσο, και θρησκευτικά αίτια. Ο πατέρας του, Κωνσταντίνος ο Χλωρός, ο οποίος ήταν αυτοκράτορας της Δύσης και διέμενε στους Τρεβήρους της Γαλλίας, ήταν μονοθεϊστής, δηλαδή πίστευε στο θεό Ήλιο. Ο Κωνσταντίνος έδειξε μεγάλη ανοχή προς τους Χριστιανούς. Από την άλλη πλευρά, η μητέρα του Κωνσταντίνου ήταν προσκείμενη στο Χριστιανισμό, ενώ η ετεροθαλής αδελφή του είχε το Χριστιανικό όνομα Αναστασία. Αυτά μαρτυρούν ότι ο Κωνσταντίνος μεγάλωσε σε οικογένεια η οποία είχε απομακρυνθεί από τη πολυθεΐα⁵².

Ο Μ. Κωνσταντίνος επίσημα καθ' όλη τη διάρκεια της ζωής του στήριζε μεν την Εκκλησία, αλλά παρέμεινε ειδωλολάτρης και μόνο λίγο προ του θανάτου του τον βάπτισαν χριστιανό⁵³. Ο Χριστιανικός λαός εξύψωσε το Μ. Κωνσταντίνο για την προστασία και την ελευθερία που τους έδωσε. Είναι ο πρώτος αυτοκράτορας τον οποίο η Εκκλησία τίμησε ως άγιο και ισαπόστολο. Ο Κωνσταντίνος με τη διοίκησή

⁵¹ Αρχιμ. Βασιλείου Κ. Στεφανίδου, καθηγητού του Πανεπιστημίου Αθηνών, «Εκκλησιαστική Ιστορία», Απ' αρχής μέχρι σήμερα, Βραβείον Ακαδημίας Αθηνών, έκτη έκδοσις, (ανατύψεις εκ της αναθεωρημένης υπό του συγγραφέως Δευτέρας Εκδόσεως έτους 1959), Εκδόσεις Παπαδημητρίου από το 1896, σ. σ. 138, 139.

⁵² Αρχιμ. Βασιλείου Κ. Στεφανίδου, ό. π., σ. 139.

⁵³ Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, «Η Πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας», μτφρ. Τούλα Δρακοπούλου, πρώτη ανατύπωση, εκδόσεις Ψυχογιός, σ. 18.

του πρόσφερε στην αυτοκρατορία θρησκευτική ειρήνη, σοφή διοίκηση, ασφάλεια στα σύνορα, σεβασμό από τα γειτονικά κράτη και βελτίωση των οικονομικών⁵⁴.

3.2. Η πολιτική μεταξύ Αυτοκρατόρων και Εκκλησίας στο Βυζάντιο μετά το θάνατο του Μεγάλου Κωνσταντίνου.

Ο Βυζαντινός Αυτοκράτορας Γρατιανός το 379 αποποιήθηκε τον τίτλο pontifex Maximus. Παρέμεινε όμως η ιερότητα του προσώπου του αυτοκράτορα, ο οποίος θεωρείτο ο εκλεκτός του Θεού που κυβερνά «εν ονόματι του Δεσπότη Ιησού Χριστού» και υπογράφει «εν Χριστώ τω Θεώ πιστός βασιλεύς και αυτοκράτωρ Ρωμαίων». Ο αυτοκράτορας στο Βυζάντιο είναι η ανώτατη εξουσία του στρατού, της διοικήσεως, της νομοθεσίας, των οικονομικών και η κεφαλή και ο προστάτης της θρησκείας, ο θρησκευτικός αρχηγός. Ερανίζεται από την χριστιανική ηθική τις αρετές της αντικειμενικής δικαιοσύνης και της ευεργετικής αγαθότητας⁵⁵. Αρκετοί Αυτοκράτορες επικαλέστηκαν την ιερατική εξουσία, πράγμα το οποίο πολλές φορές έχει το νόημα του «βασιλείου ιερατεύματος». Ο Αυτοκράτορας Θεοδόσιος Β΄ στην ενδημούσα Σύνοδο το 448 επευφημήθηκε ως αρχιερέας και βασιλιάς, όπως και στην Δ΄ Οικουμενική Σύνοδο. Ο Αυτοκράτορας Μαρκιανός κλήθηκε ιερέας, ενώ ο Αυτοκράτορας Ζήνων επευφημήθηκε ως αρχιερέας και βασιλιάς «πολλά τὰ ἔτη τῶ ἀρχιερεῖ βασιλεῖ». Ο Λέων Γ΄ επιχειρώντας να επιβάλει την αποκαθίλωση των εικόνων σε επιστολή του προς τον Ρώμη Γρηγόριο Β΄ υποστηρίζει «βασιλεύς εἰμι καὶ ἱερεύς»⁵⁶.

Ο Πατριάρχης τελώντας τη στέψη επισημοποιούσε τον Αυτοκράτορα (πλην από ένα μικρό αριθμό Αυτοκρατόρων) και η συνεργασία του θεωρούνταν αναγκαία για τη νόμιμη επικύρωση της εκλογής του. Στα καθήκοντα του Αυτοκράτορα ήταν να προσπαθεί για την ενότητα της Εκκλησίας. Η Εκκλησία είχε γίνει κρατική, ήταν εντός της πολιτείας και ήταν μέλος της κρατικής οργάνωσης. Ο Αυτοκράτορας Ιουστινιανός τονίζει το δικαίωμα που έχει στο να επιβλέπει τις υποθέσεις της

⁵⁴ Ιωάννου Ε. Αναστασίου, ό. π., σ. 233.

⁵⁵ Ανάκτηση: 17-6-2022, Παύλος Ι. Ψήνας, «Σχέσεις Εκκλησίας και Κράτους στο Βυζάντιο», Ιωάννινα 1-2-2006, <http://3lyk-ioann.ioa.sch.gr/pub/psinas2.pdf>.

⁵⁶ Νίκου Α. Ματσούκα, Φιλοσοφική και Θεολογική βιβλιοθήκη-3, ΔΟΓΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ Β «Εκθεση της ορθόδοξης πίστεως σε αντιπαράθεση με τη δυτική χριστιανοσύνη», εκδόσεις Π. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη, 2004, σ. 455.

Εκκλησίας για το κοινό καλό των υπηκόων του. Μία από τις δικαιοδοσίες του Αυτοκράτορα ήταν ότι προήδρευε στις συνόδους της Εκκλησίας και προέβαινε σε διακηρύξεις δογματικής φύσεως. Ο δε Πατριάρχης Μηνάς υποστήριξε ότι πρόκειται για υποταγή της Εκκλησίας στην Πολιτεία, τονίζοντας όμως ότι τίποτε αντίθετο δε πρέπει να γίνεται στην Εκκλησία από την πρόθεση και τη θέληση του Αυτοκράτορα. Στην πραγματικότητα, τον Πατριάρχη τον διορίζει ο Αυτοκράτορας, αν και θεωρητικά εκλεγόταν από το σώμα των επισκόπων. Ο Αυτοκράτορας, όμως, είχε τη δυνατότητα να τον καθαιρέσει. Η μόνη κίνηση που μπορούσε να κάνει ο Πατριάρχης εναντίον του Αυτοκράτορα ήταν να τον αφορίσει⁵⁷.

Όταν ο Αυτοκράτορας έκανε κάποιες αντικανονικές πράξεις οι οποίες κατ' ουσία έθιγαν τα συμφέροντα της Εκκλησίας, τότε η Εκκλησία δεν καθαιρούσε τον Αυτοκράτορα, αλλά αντιδρούσε εντονότατα. Ο Αυτοκράτορας αναγκαζόταν να υποχωρήσει και ματαίωνε τα σχέδιά του. Στον αντίποδα, από το 379 έως το 1451 στο σύνολο των 122 Πατριαρχών καθαιρέθηκαν 53, εκ των οποίων οι 36 καθαιρέθηκαν κατόπιν επεμβάσεως του Αυτοκράτορα.

Από την άλλη πλευρά, η επίδραση της Εκκλησίας σε διάφορα νομοθετικά έργα την εποχή της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας είναι φανερή. Ο Πατριάρχης Μιχαήλ Κηρουλάριος, παραδείγματος χάρη, ισχυριζόταν ότι ανεβάζει και κατεβάζει Αυτοκράτορες και είχε αυτοσκοπό να ελευθερώσει εντελώς την Εκκλησία από τον έλεγχο του κράτους, πράγμα το οποίο δεν επιτεύχθηκε ποτέ⁵⁸.

Επί δυναστείας Κομνηνών η Εκκλησία απέκτησε το δικαίωμα να δικάζει περισσότερες υποθέσεις στα δικαστήριά της. Η δύναμη της Εκκλησίας προήλθε από την εξέλιξη της διδασκαλίας της, η οποία έλυne μεγάλα κοινωνικά προβλήματα της εποχής και επιτελούσε μεγάλο κοινωνικό-φιλανθρωπικό έργο, εκτός κάποιων εξαιρέσεων⁵⁹. Γνωρίζουμε ότι ο Μανουήλ Κομνηνός που ήταν σε εκστρατεία με τον πατέρα του, τον αυτοκράτορα Ιωάννη τον Α', έστειλε στην Κωνσταντινούπολη το φίλο του Ιωάννη Αξούχ, ο οποίος συγκάλεσε στην Αγία Σοφία τους κληρικούς της Μεγάλης Εκκλησίας και τους πρόσφερε χρηματική ενίσχυση με αντάλλαγμα την

⁵⁷ Παύλος Ι. Ψήνας, ό. π.

⁵⁸ Παύλος Ι. Ψήνας, ό. π.

⁵⁹ Παύλος Ι. Ψήνας, ό. π.

υποστήριξη του Μανουήλ. Η έδρα του πατριάρχη εκείνη την περίοδο χήρευε και με την άφιξη του Μανουήλ πληρώθηκε η θέση του πατριάρχη ο οποίος τον έστεψε αυτοκράτορα⁶⁰.

Ο αυτοκράτορας Λέων Γ΄ δια νόμου αναγνώριζε αποκλειστικά και μόνο το θρησκευτικό γάμο και έδωσε στη Εκκλησία το δικαίωμα να ασκεί την επιμέλεια των ορφανών. Ο δε Λέων Ε΄ με επιστολή του προς τον πατριάρχη Νικηφόρο τον διαβεβαίωνε για τη πίστη του στην ορθοδοξία και ζητούσε τη συγκατάθεσή του να αναλάβει την εξουσία, με αποτέλεσμα να στεφθεί αυτοκράτορας από τον πατριάρχη στο Ναό της Αγίας Σοφίας. Ο Ιωάννης Τζιμισκής δια του προέδρου Βασιλείου επανέφερε τους αρχιερείς που ήταν στην εξορία, κατήγγησε τους νόμους του προκατόχου του, οι οποίοι έθιγαν την Εκκλησιαστική περιουσία και την αυτονομία. Κατόπιν αυτών των υποχωρήσεων του Τζιμισκή τον αναγνώρισε ο πατριάρχης Πολύευκτος και τον έστεψε επίσημα αυτοκράτορα⁶¹.

Ο αυτοκράτορας Λέων ΣΤ΄ είχε εκδώσει νόμο με τον οποίο απαγόρευε τον τρίτο γάμο, αλλά η ιδιωτική ζωή του αυτοκράτορα προκάλεσε την αντίδραση της Εκκλησίας. Ο τρίτος γάμος του ήταν αντίθετος με τους Εκκλησιαστικούς νόμους, καθώς και με τους νόμους του κράτους, τους οποίους ο ίδιος είχε θεσπίσει και οι οποίοι αποδοκίμαζαν το δεύτερο γάμο και απαγόρευαν τον τρίτο. Οι συγκυρίες της ζωής του τον οδήγησαν στο να αποκτήσει παιδί εκτός γάμου. Ο πατριάρχης Νικόλαος Α΄ Μυστικός, ο οποίος ήταν άνθρωπος με ισχυρή θέληση και πολιτικές ικανότητες, δέχθηκε να βαπτίσει το γιο του αυτοκράτορα με τιμές, αλλά έθεσε στον αυτοκράτορα ως απαράβατο όρο να σταματήσει να έχει σχέσεις με τη βασιλική ερωμένη του. Ο αυτοκράτορας τρεις μέρες μετά τη βάπτιση του γιου του Κωνσταντίνου δεν κράτησε το λόγο του και επανέφερε στα ανάκτορα τη βασιλική ερωμένη του, Ζωή, την οποία παντρεύτηκε και την έστεψε ο ίδιος Αυγουστα. Αυτή του η πράξη προκάλεσε ρήξη με την Εκκλησία. Ο πατριάρχης κήρυξε άκυρο το γάμο (τέταρτος γάμος) και απέκλεισε τον αυτοκράτορα από τη λειτουργία. Τα Χριστούγεννα του 906 και τα Θεοφάνεια του 907 ο αυτοκράτορας μαζί με τη σύγκλητο με κάθε επισημότητα πήγαν

⁶⁰ Γιώργος Μαργαρίτης, «Ελληνική Ιστορία», στο Σπύρος Μαρκέτος, Νίκος Ροτζώκος & Κωνσταντίνος Μαυρέας, *Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία*, τόμος Γ΄, Ε.Α.Π. Πάτρα 1999, σ. σ. 49, 50.

⁶¹ Γιώργος Μαργαρίτης, «Ελληνική Ιστορία», ό. π., σ. σ. 49, 50.

στην Αγία Σοφία προς εκκλησιασμό. Ο πατριάρχης του απαγόρευσε την είσοδο στο Ναό από το βασιλικό πυλώνα, προσθέτοντας: *«εἰ δὲ τυραννικῶς ἐπιβῆς, ἐτοίμως ἔχομεν ἅπαντες τοῦ ναοῦ ἀπαναχωρήσαι»*. Ὅπως αναφέρει ο βίος του Πατριάρχη Ευθυμίου, ο αυτοκράτορας Λέων *«σύνδακρυς γενόμενος καὶ τὸ ἅγιον ἐκεῖνο τοῖς δάκρυσι πλύνας ἔδαφος καὶ μήτε μέχρι ῥήματός τι προσειπών, διὰ τῆς ἐκ δεξιῶν πλαγίας πύλης παλινοστήσας πρὸς τὸ μητατώριον εἰσέδου»*⁶².

Ο Λέων θέλοντας να στραφεί εναντίον της Εκκλησίας της Κωνσταντινουπόλεως στράφηκε προς το Ρωμαϊκή Εκκλησία, η οποία άδραξε την ευκαιρία να επέμβει στις υποθέσεις του πατριαρχείου και να ασκήσει την οικουμενική της πολιτική. Οι Εκκλησίες Αλεξανδρείας, Ιεροσολύμων και Αντιοχείας στάθηκαν επίσης στο πλευρό του αυτοκράτορα. Κατόπιν αυτών των γεγονότων, ο Λέων συγκάλεσε στην Κωνσταντινούπολη σύνοδο, στην οποία πήραν μέρος και εκπρόσωποι του πάπα. Η σύνοδος αποδέχθηκε *«κατ' οἰκονομίαν»* τον τέταρτο γάμο του αυτοκράτορα. Ο πατριάρχης Νικόλαος παραιτήθηκε και εξορίστηκε. Τον διαδέχθηκε ο Ευθύμιος ο οποίος ήταν ηπίων τόνων και δεν εμπόδιζε τα αυτοκρατορικά σχέδια. Λίγο πριν το θάνατό του ο αυτοκράτορας Λέων αποκατέστησε τον πατριάρχη Νικόλαο στον πατριαρχικό θρόνο, αποκήρυξε την τετραγαμία και ανέθεσε στον πατριάρχη *«καὶ τὴν τεταρτογαμίαν, ἣτις κακῶς καὶ ἀθέσμως ἐν τῇ τοῦ Θεοῦ Ἐκκλησίᾳ ἔδοξεν οἰκονομηθῆναι καὶ νῦν τῷ ἀναθέματι παραδίδωμι καὶ ἐς τὸν ἐξῆς ἅπαντα αἰῶνα»*⁶³.

Ο αυτοκράτορας Μανουήλ Α΄ για πολιτικούς λόγους, επίσης, αναμείχθηκε σε θέματα της Εκκλησίας: απαγόρευσε τη δωρεά περιουσιών προς τα μοναστήρια, έκανε προσπάθεια να ενώσει την αρμενική Εκκλησία με την ορθόδοξη Εκκλησία, ενώ σκεπτόμενος πολιτικά ήρθε σε επαφή με τον πάπα Αλέξανδρο Γ΄ για την ένωση των δύο Εκκλησιών, Ορθόδοξης και Καθολικής. Η πρόθεσή του ήταν να πετύχει στρατιωτική βοήθεια ενάντια των Μουσουλμάνων. Η αντίδραση του πατριάρχη

⁶² Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, 8^{ος} τόμος, ό. π., σ. 90.

⁶³ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, 8^{ος} τόμος, ό. π., σ. 90.

Μιχαήλ και των Εκκλησιαστικών κύκλων ήταν σφοδρή και εμπόδισε τις διαπραγματεύσεις⁶⁴.

Σύμφωνα με την βυζαντινή πολιτική ιδεολογία, ο Αυτοκράτορας είναι ο «τοποτηρητής του Θεού στη γη», χαρακτηρίζεται δε και ως βασιλιάς διορισμένος από το Χριστό και ο Θεός του δίνει το γόητρο και τον έλεγχο του κράτους. Αυτό εκφραζόταν πάνω στα χρυσά βυζαντινά νομίσματα και ξεπερνούσε τα σύνορα. Ο κόσμος έβλεπε την μορφή του αυτοκράτορα με στρατιωτική στολή, να στεφανώνεται από το Χριστό ή την Παναγία (πράγμα το οποίο δήλωνε τη θεία καταγωγή και εξουσία του) ή να συνοδεύεται από ένα άγγελο (επίσης σύμβολο νίκης και θείας προστασίας), κρατώντας στο ένα του χέρι τη σφαίρα με το σταυρό, που συμβολίζει την οικουμενικότητα, και στο άλλο του χέρι λάβαρο ή το σταυρόσχημο σκήπτρο, σύμβολο της ρωμαϊκής και χριστιανικής εξουσίας στον κόσμο. Αυτή η απεικόνιση καταδείκνυε με εντυπωσιακό τρόπο στους λαούς και τα έθνη τις ιδεολογικές και πολιτικές αρχές που εμψύχωναν το Βυζάντιο. Ο πολιτισμένος κόσμος και η οικουμένη άνηκαν στον «εκλεκτό» και «προστατευόμενο» από το Θεό Βυζαντινό αυτοκράτορα, ο οποίος ήταν διάδοχος των Ρωμαίων αυτοκρατόρων⁶⁵.

Ο αυτοκράτορας συγκαλούσε οικουμενικές συνόδους και οι αποφάσεις είχαν την υπογραφή του. Έφερε τον τίτλο του αρχιερέα, αλλά φυσικά δεν έπαιρνε μέρος στις λειτουργικές πράξεις. Ο λόγος του είχε βαρύτητα στις Εκκλησιαστικές αποφάσεις. Κράτος και Εκκλησία, ωστόσο, είχαν μεταξύ τους αντιδράσεις και διαφωνίες. Ο αυτοκράτορας επιβαλλόταν στην Εκκλησία με την δικαιολογία ότι επρόκειτο για πολίτες του κράτους που οφείλουν υπακοή. Έτσι, ο αυτοκράτορα ο οποίος ήταν υπεύθυνος για την ευημερία και την επικράτηση του νόμου, θεωρούσε ότι είχε το δικαίωμα να επεμβαίνει στα εσωτερικά της Εκκλησίας. Ένα χαρακτηριστικό παράδειγμα θα αναφερθεί παρακάτω σχετικά με την επέμβαση του αυτοκράτορα στο θέμα της εικονομαχίας. Στη διαδικασία επιλογής του Οικουμενικού Πατριάρχη είναι εμφανής η πολιτική εξουσία του αυτοκράτορα. Στελνόταν προς

⁶⁴ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, «Βυζαντινός Ελληνισμός Μεσοβυζαντινοί Χρόνοι, (1071-1204), Υστεροβυζαντινοί χρόνοι (1204-1453)», 9^{ος} τόμος, Εκδοτική Αθηνών, σ. 31.

⁶⁵ Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, «Η Πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας», μτφρ. Τούλα Δρακοπούλου, πρώτη ανατύπωση, εκδόσεις Ψυχογιός, σ. σ. 30, 31. & Νικόλαος Θ. Μπουγάτος, «ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΣΚΕΨΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ», Εκδόσεις ΠΑΡΟΥΣΙΑ 1986, σ. 24.

αυτόν ένας κατάλογος με τρεις υποψήφιους προς εκλογή Πατριάρχη και ο αυτοκράτορας επέλεγε τον Οικουμενικό Πατριάρχη. Ο Πατριάρχης χειροτονούνταν ή ενθρονιζόταν παρουσία του αυτοκράτορα, των αρχών και του λαού⁶⁶.

Η πολιτική εξουσία των αυτοκρατόρων στα εσωτερικά της Εκκλησίας ήταν δυναμική, αφού μπορούσαν να επεμβαίνουν στον καθορισμό επεκτάσεων των Εκκλησιαστικών επαρχιών, καθώς και στην εκλογή επισκόπων, μητροπολιτών και του πατριάρχη (όπως έχει προαναφερθεί). Επίσης αποφάσιζαν για την ορθότητα των αποφάσεων της Εκκλησίας, έβγαζαν διατάγματα με δογματικό περιεχόμενο, έκαναν μεταρρυθμίσεις και γενικά επεδίωκαν να εφαρμόζονται οι αυτοκρατορικές τους πεποιθήσεις σε όλους τους χριστιανούς, οι οποίοι τύγχανε να είναι και υπήκοοι τους. Η αυτοκρατορική και αυταρχική τους επιβολή κατά βάθος έθιγε την Εκκλησιαστική αυτονομία⁶⁷.

Αρχικά, η θρησκευτική πολιτική του Μ. Κωνσταντίνου και των διαδόχων του ευνόησε την Εκκλησία. Αφαιρούσαν διαρκώς προνόμια από την εθνική θρησκεία και τα παραχωρούσαν στο Χριστιανισμό. Η νέα θρησκεία στη νέα αυτοκρατορία διαδόθηκε ταχύτατα, κι αυτό οφείλεται στις ορθές πολιτικές εκτιμήσεις των αυτοκρατόρων. Έτσι η Εκκλησία διαμόρφωσε το νέο θρησκευτικό χάρτη της αυτοκρατορίας. Ο Χριστιανισμός, ο οποίος είχε επικρατήσει τους τρεις πρώτους αιώνες της αυτοκρατορικής πολιτικής, δεν ήταν δυνατόν να καταπολεμηθεί με αυθαίρετες πολιτειακές πράξεις⁶⁸.

Στην Κωνσταντινούπολη υπάρχει μια εξαιρετική ισορροπία δυνάμεων μεταξύ της αυτοκρατορικής πολιτικής-εξουσίας και της εκκλησιαστικής πολιτικής-εξουσίας. Ο αυτοκράτορας ασκεί την απόλυτη πολιτική εξουσία, νομοθετεί και έχει τη δυνατότητα να εκτοπίσει τον πατριάρχη που θα του εναντιωθεί. Ο πατριάρχης έχει μόνο πνευματικά όπλα για να αντισταθεί στον αυτοκράτορα, δηλαδή το ηθικό του κύρος και την κοινή γνώμη (όχλος), η οποία εύκολα ξεσηκώνεται με τα κηρύγματα των ιερέων και τον αφορισμό. Ο αυτοκράτορας από πολιτικής απόψεως έχει την

⁶⁶ Γεώργιος Θραμανιώτης, «Ο Θεσμός του Βυζαντινού Αυτοκράτορα και η σχέση Κράτους και Εκκλησίας», Αθήνα 2009, σ. σ. 7, 11.

⁶⁷ Γιάννης Καραγιαννόπουλος, «το Βυζαντινό Κράτος», Α' Κρατική οργάνωση κοινωνική δομή, εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 1985, σ. 35.

⁶⁸ Βλάσιος Ιω. Φειδάς, ό. π., σ. 345.

ανάγκη της στηρίξεως του από τη σύνοδο, οπότε και αναδιπλώνεται. Όσες φορές ήρθε σε σύγκρουση αυτοκράτορας και πατριάρχης, οπότε και συνέβη καθαίρεση και εκτόπιση του πατριάρχη, ο αυτοκράτορας νικούσε μεν, αλλά αυτή του η νίκη ήταν βραχυπρόθεσμη, σε αντίθεση με τον πατριάρχη, του οποίου επικρατούσε η γνώμη. Αυτό μας το διδάσκει η ιστορία μέσα από την εικονομαχία, την τεταρτογαμία του Λέοντα ΣΤ', τη σύγκρουση μεταξύ Ισαακίου Α' Κομνηνού με τον Μιχαήλ Κηρουλάριο κ.ο.κ.. Η Εκκλησία πολλές φορές χρησιμοποιούσε την πολιτική της «κατ' οικονομίαν λύσεως» και αναγνώριζε τις πράξεις του αυτοκράτορα, αν και ήταν παράτυπες. Όμως, αυτή η «οικονομία» είχε και τα όριά της. Έχουμε ιστορικά παραδείγματα αυτοκρατόρων που ταπεινώθηκαν από τους πατριάρχες, π.χ. ο Λέων Στ' από τον πατριάρχη Νικόλαο Μυστικό ή ο Ιωάννης Τζιμισκής από τον πατριάρχη Πολύευκτο. Αυτή η πολιτική δράση του πατριαρχείου είχε ως αποτέλεσμα την έπαρση του Μιχαήλ Κηρουλάριου που φόρεσε κόκκινα πέδιλα για να τονίσει ότι ανάμεσα στην ιεροσύνη και τη βασιλεία δεν υπάρχει κάποια διαφορά, κι αν υπάρχει αυτή είναι πολύ μικρή. Φυσικά αυτές οι ακραίες θέσεις δεν επικράτησαν στην Εκκλησία⁶⁹.

Η θρησκεία είτε υπό τον εθνικό, είτε υπό τον χριστιανικό χαρακτήρα ήταν αναπόσπαστο τμήμα της κρατικής ζωής και λειτουργίας, ήταν μέρος του δημοσίου βίου και αντικείμενο της άμεσης προσοχής και μεγάλου ενδιαφέροντος της πολιτείας και δη του Αυτοκράτορα, ο οποίος εκπροσωπούσε την πολιτεία. Τα αίτια που ώθησαν στην Εκκλησιαστική νομοθεσία ήταν καθαρά πολιτικά: απέβλεπαν στη μέριμνα της νομοθετικής διευθετήσεως των Εκκλησιαστικών πραγμάτων, τα οποία αποτελούσαν σπουδαία έκφραση του όλου βίου στο κράτος. Επίσης τόσο η Ρωμαϊκή όσο και η Βυζαντινή πολιτική ιδεολογία υποστηρίζει ότι η πολιτεία δια μέσου της νομοθετικής και εκτελεστικής αυτής εξουσίας και ως ανώτατη αρχή συγκεντρώνει όλη την αυθεντία και τη δύναμη. Η Εκκλησία δε, ως ζωντανός οργανισμός ο οποίος αναπτύσσεται μέσα στο κράτος και είναι η πνευματική δύναμη, αποτελεί σπουδαίο

⁶⁹ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, 8^{ος} τόμος, ό. π., σ. 174.

τμήμα του δημόσιου βίου και γι' αυτό το λόγο πρέπει ανενόχλητη να εξασκεί την προοδευτική της λειτουργία⁷⁰.

Το Βυζάντιο είναι η μόνη αυτοκρατορία που γεννήθηκε παγκόσμια δύναμη, επίσης είναι η πρώτη αυτοκρατορία που δια μέσου του αυτοκράτορα αντιπροσωπεύει τον ουρανό στη γη. «Ένας Θεός στον ουρανό, ένας κύριος στη γη, ο χριστιανός αυτοκράτωρ», δηλαδή ένας ο κύριος του ουρανού, ο παντοκράτωρ Θεός, ένας και ο κύριος στη γη, στην οικουμένη, ο χριστιανός αυτοκράτορας που εδρεύει στην Κωνσταντινούπολη και είναι ο αντιπρόσωπος και ο τοποτηρητής του μοναδικού Θεού. Αυτή η αντιπροσώπηση του Θεού στη γη από τον αυτοκράτορα θεμελιώνει το θεοστήριχο του βυζαντινού κράτους. «Εἰκὼν θεοῦ ὁ ἅπας βασιλεύς» κατά τον Θεοφύλακτο της Αχρίδος. Ως αντιπρόσωπος του Θεού ο αυτοκράτορας είναι ο αμύντωρ της όλης χριστιανοσύνης, εκλεκτός του Θεού, «ἐλέω Θεοῦ βασιλεύς», θεοστεφής, θεοφιλής και θεοπρόβλητος. Κάθε κίνηση εναντίον του αυτοκράτορα θεωρείται ἔγκλημα καθοσίωσης. Ήταν πιθανό κάποιες φορές να απαξιωθεί το πρόσωπο του αυτοκράτορα, όχι όμως ο αυτοκρατορικός θεσμός, ούτε και το θεοστήριχο κράτος της αυτοκρατορίας. Δεν πρέπει να ξεχνάμε ότι ο Μ. Κωνσταντίνος, ιδρυτής της νέας αυτοκρατορίας, κατά την ώρα των εγκαινίων ανέθεσε στο Χριστό της φύλαξη της πόλης του⁷¹.

Ο νόμος και η πίστη είναι στην υπηρεσία του βασιλιά. Η απόλυτη μοναρχία καθιερώθηκε και επέβαλε τη θεία καταγωγή της, ο αυτοκράτορας χαρακτηρίζεται ως «βασιλεύς διορισμένος από τον Χριστό». Ο Θεός του δίνει το γόητρο και τον έλεγχο του κράτους. Η Κωνσταντινούπολη βασιλεύει και ταυτοχρόνως κυβερνά. Ο πολιτισμένος κόσμος και η οικουμένη ανήκαν στον «εκλεκτό» και «προστατευόμενο» από το Θεό Βυζαντινό αυτοκράτορα, ο οποίος ήταν διάδοχος των Ρωμαίων αυτοκρατόρων⁷².

3.3. Οι Πατέρες της Εκκλησίας εκφράζονται ριζοσπαστικά για κοινωνικά, οικονομικά και πολιτικά ζητήματα.

⁷⁰ Αμίλκα Σ. Αλιβιζάτου, «Αι σχέσεις της Εκκλησιαστικής Νομοθεσίας του Ιουστινιανού προς τους Εκκλησιαστικούς Κανόνες», ανάτυπον εκ της επιστ. επετηρίδος της Θεολ. Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών (1936), εν Αθήναις 1936, σ. σ. 1, 2, 3.

⁷¹ Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, «Γιατί το Βυζάντιο», ό. π. σ. σ. 72, 153, 154, 155, 156.

⁷² Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, «Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας», ό. π. σ. σ. 29, 30, 31.

Ο άνθρωπος ως πολιτικό ον ενδιαφέρει άμεσα την Εκκλησία. Η Εκκλησία ζει μέσα στην ιστορική και πολιτική πραγματικότητα, την παίρνει και αγωνίζεται να την μεταμορφώσει, δίχως όμως να διαμορφώνεται η ίδια έτσι ώστε να γίνει καθεστώς ή κομματικός και ιδεολογικός μηχανισμός ή φορέας. Ο Χριστός είναι ιερέας, βασιλιάς και προφήτης. Ως βασιλέας επικυρώνει την πολιτική οργάνωση των ανθρώπων, η οποία είναι το θεμέλιο της κοινωνικής τάξης, και συγχρόνως θεμελιώνει την πολιτική του δράση ο άνθρωπος, ο οποίος ως εικόνα Χριστού είναι «κατά χάριν» βασιλιάς, ιερέας και προφήτης. Για την Εκκλησία η πολιτική πράξη, δηλαδή η πραγμάτωση της βασιλικής ιδιότητας του ανθρώπου είναι διακονία, είναι θεληματική θυσία για τους άλλους, είναι αγάπη και κενωτικός τρόπος ζωής. Από τη στιγμή που η Εκκλησία αποτελεί την «καινήν πολιτείαν» και η πολιτική ανάγεται στην ίδια την ανθρώπινη φύση, τότε υπάρχει σχέση ανάμεσα στην Ορθοδοξία και την πολιτική. Αυτό όμως δε σημαίνει ότι πρέπει να συμπλεύσει με την πολιτική. Αντίθετα, οφείλει να παραμείνει ελεύθερη γιατί η Εκκλησία βρίσκεται «έν τῷ κόσμῳ», αλλά δεν είναι «ἐκ τοῦ κόσμου»· η Εκκλησία είναι οικουμενική⁷³.

Η Εκκλησία εξ' αρχής δεν αρνήθηκε τις οικουμενικές προοπτικές της πολιτικής θεωρίας που είχε η ρωμαϊκή αυτοκρατορία, οι οποίες ήταν ήδη καθιερωμένες από τους αποστόλους. Αντίθετα, τις υιοθέτησε και τις προσάρμοσε στα δικά της κριτήρια, ούτως ώστε να αποτελέσουν την πολιτική για την πραγματοποίηση του οικουμενικού χριστιανικού οράματος. Την πολιτική αυτή την ενέταξε στην ευρύτερη διδασκαλία της ως προς τη σχέση Θεού, ανθρώπου και κόσμου. Ο Απόστολος Παύλος στην προς Ρωμαίους επιστολή του προτρέπει τους χριστιανούς να είναι έννομοι πολίτες προς δόξα Θεού⁷⁴. Η παύλεια πολιτική απαρτίζει την οργανική αφομοίωση στη διδασκαλία της Εκκλησίας και εντάχθηκε στις θεμελιώδεις αρχές της χριστιανικής διδασκαλίας, η

⁷³ Γιάννης Τσερεβελάκης, Περιοδικό «Σύναξη», τεύχος 55, έτος έκδοσης 1995, σ. σ. 15, 16.

⁷⁴ Ρωμ. 13. 1-7 «Πᾶσα ψυχή ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω. οὐ γάρ ἐστιν ἐξουσία εἰ μὴ ὑπὸ Θεοῦ· αἱ δὲ οὗσαι ἐξουσίαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν. ὥστε ὁ ἀντιτασσόμενος τῇ ἐξουσίᾳ τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ ἀνθέστηκεν· οἱ δὲ ἀνθεστηκότες ἑαυτοῖς κρῖμα λήψονται. οἱ γὰρ ἄρχοντες οὐκ εἰσὶ φόβος τῶν ἀγαθῶν ἔργων, ἀλλὰ τῶν κακῶν. θέλεις δὲ μὴ φοβεῖσθαι τὴν ἐξουσίαν; τὸ ἀγαθὸν ποιεῖ, καὶ ἐξείς ἔπαινον ἐξ αὐτῆς· Θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστι σοι εἰς τὸ ἀγαθόν. ἐὰν δὲ τὸ κακὸν ποιῆς, φοβοῦ· οὐ γὰρ εἰκὴ τὴν μάχαιραν φορεῖ· Θεοῦ γὰρ διάκονός ἐστιν εἰς ὀργήν, ἔκδικος τῷ τὸ κακὸν πράσσοντι. διὸ ἀνάγκη ὑποτάσσεσθαι οὐ μόνον διὰ τὴν ὀργήν, ἀλλὰ καὶ διὰ τὴν συνείδησιν. διὰ τοῦτο γὰρ καὶ φόρους τελεῖτε· λειτουργοὶ γὰρ Θεοῦ εἰσὶν εἰς αὐτὸ τοῦτο προσκαρτεροῦντες. ἀπόδοτε οὖν πᾶσι τὰς ὀφειλάς, τῷ τὸν φόρον τὸν φόρον, τῷ τὸ τέλος τὸ τέλος, τῷ τὸν φόβον τὸν φόβον, τῷ τὴν τιμὴν τὴν τιμὴν.»

οποία ανακεφαλαιώθηκε με την ανακαίνιση των πάντων «έν Χριστῷ». Η πολιτική της Εκκλησίας χρησιμοποιήθηκε για τον έλεγχο της πολιτικής εξουσίας, καθώς επίσης και για την περιγραφή των βασικών κριτηρίων στη διαμόρφωση των σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας⁷⁵.

Οι Πατέρες της Εκκλησίας δεν ανέπτυξαν θεολογικές θέσεις οι οποίες αναφέρονται ειδικά στη πολιτική. Όμως για τη σωτηρία των ανθρώπων παίρνουν θέση μέσα στα πολιτικά και τα κοινά πράγματα της εποχής τους σχολιάζοντας τα πολιτικά και τα κοινωνικά θέματα της κοσμικής εξουσίας και νουθετώντας τους χριστιανούς για τη θέση και τη συμπεριφορά τους μέσα στο κόσμο. Μέσα από το κείμενο του αγίου Γρηγορίου Νύσσης βλέπουμε ότι κάνει πολιτική παραίνεση για το πώς πρέπει να συμπεριφέρονται οι άρχοντες στους πολίτες. Στην επιστολή προς Διόγνητο η χριστιανική κοινωνία χαρακτηρίζεται ως μια «θαυμάσια και παράδοξη πολιτεία» και περιγράφεται ότι είναι εξ ολοκλήρου μέσα στο κόσμο, αλλά δεν είναι «ἐκ τοῦ κόσμου». Ο Μ. Βασίλειος υιοθετώντας την θέση του Αριστοτέλη μας λέει ότι ο άνθρωπος είναι «ζῷον πολιτικόν» και συγκεκριμένα κάνει λόγο για τα προσόντα που πρέπει να έχει ένας άρχοντας που θα διοικεί το λαό. Ο άγιος Ιωάννης ο Χρυσόστομος σε πολλά από τα έργα του κάνει λόγο για τους άρχοντες, τους πολίτες και την εξουσία. Μέσα από τη διδασκαλία των Πατέρων το ουσιαστικό μήνυμα που πηγάζει είναι ότι οι πάντες, δηλαδή πολίτες και άρχοντες, κρίνονται σύμφωνα με τα κριτήρια της δικαιοσύνης του Θεού⁷⁶.

Λόγω του ότι η πολιτική των Αυτοκρατόρων και οι ιδιορρυθμίες τους διαμόρφωναν τη ζωή και τη μοίρα των υπηκόων (λ.χ. η Αυτοκράτειρα Ευδοξία κατέσχεσε παράνομα το κτήμα μιας χήρας και ο Χρυσόστομος την έλεγξε αυστηρά), οι Πατέρες έλεγχαν τους Αυτοκράτορες, πράγμα το οποίο πολλές φορές είχε ως τίμημα την εξορία και την εξόντωσή τους. Οι Πατέρες της Εκκλησίας έλεγαν ότι ο Αυτοκράτορας στο ήθος και στο πνεύμα πρέπει να μοιάζει στο Θεό. Αυτός είναι κι

⁷⁵ Βλάσιος Ιω. Φειδάς, ό. π., σ. σ. 346, 347.

⁷⁶ Νικόλαος Κοκοσαλάκης, ό. π. σ. 175.

ένας από τους λόγους που αναπτύχθηκε σε μέγιστο βαθμό η αγαθοεργία στο Βυζάντιο⁷⁷.

Η Εκκλησία στην μεταποστολική εποχή με κύριους εκφραστές τους Πατέρες και θεολόγους ασκούσε έντονη κριτική στις εξουσίες όταν καταπατούσαν τα ανθρώπινα δικαιώματα και εκμεταλλεύονταν τον άνθρωπο. Ο Χριστός με το καυστικό Του λόγο είναι ο πρώτος που υπέδειξε το δρόμο της δικαιοσύνης και της καλής συμπεριφοράς προς το συνάνθρωπό μας: «μη μοιχεύσης, μη φονεύσης, μη κλέψης, μη ψευδομαρτυρήσης, τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου, ... πάντα ὅσα ἔχεις πώλησον καὶ διάδος πτωχοῖς, ...»⁷⁸.

Οι Πατέρες έχουν ως πρότυπο τον Ιησού Χριστό ως τον κατεξοχὴν Ποιμένα· «ἐγὼ εἰμι ὁ ποιμὴν ὁ καλός. ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς τὴν ψυχὴν αὐτοῦ τίθεισιν ὑπὲρ τῶν προβάτων...»⁷⁹. Τονίζουν, λοιπόν, ὅτι πρέπει να υπάρχει η κοσμική εξουσία, γιατί εἰάν καταργηθεῖ τότε θα δημιουργηθεῖ αναστάτωση και αναρχία. Ο Θεός επιτρέπει την κοσμική εξουσία για να υπάρχει η «έννομος επιστασία» των ανθρώπων κατά το Μ. Βασίλειο και ὅπως τονίζει ο Γρηγόριος Ναζιανζηνός η κοσμική εξουσία είναι «τέχνη τις τῶν τεχνῶν καὶ ἐπιστήμη ἐπιστημῶν ἄνθρωπον ἄγειν, τὸ πολυτροπάτατον ζῶον καὶ ποικιλώτατον». Αιτία της δημιουργίας της κοσμικής εξουσίας είναι η αμαρτία. Ο Θεοδώρητος αναφέρει σχετικά με την εξουσία: «ἡ μὲν αμαρτία ἀνάγκασε τὴν ὑπαρξὴ τῶν νόμων· ἀλλὰ καὶ οἱ νόμοι χρειάζονται κάποια εξουσία, ὄχι μόνο να καταρτισθοῦν, ἀλλὰ καὶ για να μποροῦν να εφαρμοστοῦν, ... ». Ο Α. Παῦλος μας λέει: «ἵνα ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγωμεν ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι»⁸⁰⁻⁸¹. Ἐτσι οἱ πολιτικοὶ ἄρχοντες ὅπως καὶ ο Χριστὸς αναλώνουν εαυτὸν για τὴν πρόοδο καὶ τὴν ευημερία τῶν υπηκόων τους «οὐκ ἦλθον διακονηθῆναι, ἀλλὰ διακονῆσαι»⁸².

Η πολιτική θεολογία αναπτύχθηκε ἀπὸ τους μεγάλους Πατέρες τῆς Εκκλησίας κατὰ τὸν 4^ο αἰώνα, παίρνοντας τα ερεθίσματα ἀπὸ τις αυθαίρετες ἐπεμβάσεις σε θέματα πίστεως ἀπὸ τους διαδόχους του Μ. Κωνσταντίνου. Ο Μ. Βασίλειος

⁷⁷ Νικόλαος Θ. Μπουγάτος, «ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΣΚΕΨΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ», Εκδόσεις ΠΑΡΟΥΣΙΑ 1986, σ. 25.

⁷⁸ Λουκ. 18. 20, 22.

⁷⁹ Ιωαν. 10. 11.

⁸⁰ Α' Τιμ. 2. 2.

⁸¹ Νικόλαος Θ. Μπουγάτος, ὁ. π., σ. σ. 26, 27.

⁸² Μαρκ. 10. 45.

ομολογούσε ότι: «Κύριος καθιστᾶ βασιλεῖς καὶ μεθιστᾶ καὶ οὐκ ἔστιν ἐξουσία, εἰ μὴ ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμένη». Ο Γρηγόριος ο Θεολόγος ἔλεγε ὅτι οἱ βυζαντινοὶ αυτοκράτορες «Χριστῷ συνάρχουσι, Χριστῷ καὶ συνδιοικοῦσιν», ὁ δὲ Ἰωάννης ὁ Χρυσόστομος «τὸ γὰρ ἀρχὰς εἶναι, καὶ τοὺς μὲν ἄρχειν, τοὺς δὲ ἄρχεσθαι, ... τῆς τοῦ Θεοῦ σοφίας ἔργον εἶναι». Αναλύοντας ὁ Ἰωάννης Χρυσόστομος τὴν πρὸς Ρωμαίους ἐπιστολή συνεχίζει λέγοντας πρὸς τοὺς πιστοὺς-υπηκόους τῆς αυτοκρατορίας: «ὅτι ἐξευτελίζεις ἡμᾶς καὶ εὐκαταφρονήτους ποιεῖς, τοὺς τῆς τῶν οὐρανῶν βασιλείας ἀπολαύειν μέλλοντας, ἄρχουσιν ὑποτάττων, ... οὐκ ἄρχουσιν, ἀλλὰ τῷ Θεῷ πάλιν ὑποτάττει τοῦτο ποιῶν· ἐκείνῳ γὰρ ὁ ταῖς ἀρχαῖς ὑποτασσόμενος πείθεται... καὶ γὰρ Θεὸς τοῦτο ἐνομοθέτησε...»⁸³.

Ἡ πολιτικὴ θεολογία τῆς Ἐκκλησίας ξεκάθαρα προσδιόρισε τὴν σωστὴ καὶ ἀγαστὴ σχέση τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας πρὸς τὸ θεῖο νόμο, ἀλλὰ καὶ πρὸς τὴν υπερέχουσα ἱερατικὴ ἐξουσία, τὴν ὁποία ἔδωσε ὁ Χριστὸς στοὺς ἀποστόλους καὶ στοὺς διαδόχους αὐτῶν. Κατὰ τὸν Χρυσόστομο ἡ ἱερατικὴ ἐξουσία υπερέχει τῆς πολιτικῆς ἐξουσίας: «ὅσῳ γῆς τιμώτερος ὁ οὐρανὸς καὶ σωμάτων ψυχῶν, ... ὁ βασιλεὺς σώματα ἐμπιστεύεται, ὁ δὲ ἱερεὺς ψυχᾶς». Ἀν καὶ ὑπάρχει διαφορά μεταξύ τῶν δύο ἐξουσιῶν, οἱ ὁποῖες εἶναι θεοδῶρητες, πρέπει νὰ ἔχουν σύμπνοια μεταξύ τους, γιὰτί καὶ οἱ δύο ἐξουσίες δημιουργήθηκαν ἀπὸ τὸ Θεὸ καὶ υπηρετοῦν κατὰ διαφορετικὸ τρόπο ἡ κάθε μία τὸν ἴδιο σκοπὸ, δηλαδὴ τὴν εἰρήνην καὶ τὴ σωτηρία τοῦ ἀνθρωπίνου γένους⁸⁴.

Ὁ Μ. Βασίλειος ἀντιστάθηκε στὶς ἀπειλές τοῦ βασιλιά νὰ υποχωρήσει στὴ πίστη τοῦ καὶ ἔλεγε: «τὴ φιλία με τὸ βασιλιά τὴ θεωρῶ μεγάλο καλὸ, ὑπὸ τὸν ὄρο νὰ βοηθᾶει στὴν προαγωγή τῆς εὐσέβειας, χωρὶς ὅμως αὐτὴ τὴ θεωρῶ ολέθρια». Ὁ Ἀμβρόσιος Μεδιολάνων δημόσια σε λόγο τοῦ ἐπέπληξε τὸ βασιλιά Μέγα Θεοδόσιο λόγω τοῦ ὅτι ἀναμίχθηκε σε Ἐκκλησιαστικὰ ζητήματα καὶ ἀρνήθηκε νὰ τὸν κοινωνήσει γιὰ τὴ διαταγή που ἔδωσε στα στρατεύματα νὰ ἐξολοθρεύσουν τὸ ξεσηκωμένο πλῆθος στὴ Θεσσαλονίκη. Ὁ Μ. Θεοδόσιος ἀναγνώρισε δημόσια τὰ ἐγκλήματα τοῦ⁸⁵.

⁸³ Βλασίου Ἰω. Φειδά, ὁ. π., σ. σ. 349, 350.

⁸⁴ Βλασίου Ἰω. Φειδά, ὁ. π., σ. 350.

⁸⁵ Νικόλαος Θ. Μπουγάτος, ὁ. π., σ. σ. 63.

Ο Συνέσιος Πτολεμαΐδος συμβούλευε τον Αυτοκράτορα Αρκάδιο και διαρκώς προέβαλε σθεναρή αντίσταση στις αδικίες των αρχόντων, λ. χ. όταν ο Συνέσιος πληροφορήθηκε ότι ο Ανδρόνικος ο Βεροινικός βασάνισε κάποιον πολίτη, έφτασε επιτόπου στο μέρος της βασάνου και διαμαρτυρήθηκε. Κατόπιν, όταν ο Ανδρόνικος πληροφορήθηκε ότι ο Συνέσιος θα τον αφορίσει, αυτός υποσχέθηκε να μη το επαναλάβει, πράγμα το οποίο δεν τήρησε. Τότε ο Συνέσιος με έγγραφό του προς όλους του επισκόπους τον απέκοψε από την Εκκλησία. Όταν το πληροφορήθηκε ο Αυτοκράτορας απέλυσε τον Ανδρόνικο⁸⁶.

Οι Εκκλησιαστικοί Πατέρες, συνεχίζοντας τις παραινέσεις τους, κάνουν λόγο για τα χαρίσματα που πρέπει να κοσμούν τον πολιτικό άρχοντα. Ο άρχοντας πρέπει να έχει αισθήματα δικαιοσύνης, να ακούει τους αδυνάτους και να είναι αυστηρός στους συκοφάντες, να είναι κοντά στα προβλήματα των υπηκόων του, να είναι προνοητικός ώστε να δίνει λύσεις σε αυτά. Χαρακτηριστική είναι η επιστολή του Ιωάννου του Χρυσοστόμου προς τον πολιτικό άρχοντα Γέμελλο⁸⁷.

⁸⁶ Νικόλαος Θ. Μπουγάτος, ό. π., σ. σ. 64.

⁸⁷ «Αγαπητέ μου Γέμελλε...

Ο χριστιανός άρχοντας δεν φαίνεται απ' την φορεσιά του ή απ' τους υπασπιστές του και τους κλητήρες, που τον συνοδεύουν. Φαίνεται απ' το ότι φέρνει κοντά του τους κοπιώντες και πεφορτισμένους, απ' τη διόρθωση των κακώς εχόντων, απ' την τιμωρία της αδικίας. Κι ακόμα δεν επιτρέπεται να χρησιμοποιηθεί η δύναμη της εξουσίας για να διαστραφεί το δίκαιο.

Πρόσεξα λοιπόν, αγαπητέ μου Γέμελλε, την παρρησία σου, το εξαιρετο ήθος σου, τη δυνατή σου σκέψη, την ανωτερότητά σου στα χρήματα, το μίσος σου για την πονηρία, την ήρεμη συμπεριφορά σου. Αυτή ακριβώς που ταιριάζει στον άρχοντα.

Κι ακόμη φάνηκε καθαρά, αγαπητέ μου Γέμελλε, ότι έγινες το λιμάνι για τους ναυαγούς, το μπαστούνι στο τσακισμένο πόδι, ο πύργος που προστατεύει τους αδικημένους απ' τους κοινωνική δυνατούς.

Κι αυτά τα κατόρθωσες στα γρήγορα, χωρίς πολύ κόπο και ιδρώτα. Όπως ο ήλιος μόλις παρουσιαστεί διαλύει το σκοτάδι, έτσι κι εσύ. Μόλις ανέλαβες την εξουσία, απ' την πρώτη μέρα κιάλας, εμπόδισες όσους επιχειρήσαν να αδικήσουν, ενώ αθώωσες πριν δικαστούν τους άδικα κατηγορούμενους.

Και σ' αυτή την αλλαγή και τη διόρθωση ήταν αρκετή η διαίσθηση της χριστιανικής σου ψυχής.

Γι' αυτά όλα, αν και βρίσκουμε καθώς ξέρεις στην εξορία, έρημος και σε πολύ στενόχωρες περιστάσεις, είμαι γεμάτος από πολύ χαρά, γιατί αισθάνεσαι και συ τη δικιά μας πνευματική ευχαρίστηση, που έγινες δηλαδή σύμμαχος στους αδικημένους.»

Με χριστιανική αγάπη

Ιωάννης (επίσκοπος)

Νικόλαος Θ. Μπουγάτος, ό. π., σ. σ. 39, 40.

Ο Όσιος Κορδούης με επιστολή του προς τον Μ. Κωνσταντίνο του τονίζει: «Μην ανακατεύεσαι στα Εκκλησιαστικά. Ούτε να μας συμβουλεύεις, αλλά μάλλον εσύ να μαθαίνεις γι' αυτά από μας. Ο Θεός σου έδωσε την πολιτική εξουσία. Σε εμάς έδωσε την εκκλησιαστική». Ο δε Χρυσόστομος μας δίνει μια πιο καθαρή εικόνα για αυτές τις δύο εξουσίες, δηλαδή την πολιτική και τη θρησκευτική λέγοντας: «Ο Θεός έχει εμπιστευθεί στο βασιλιά τα επίγεια, στον ιερέα τα επουράνια. Στο βασιλιά έχει εμπιστευθεί τα σώματα, στον ιερέα τις ψυχές. Ο βασιλιάς χαρίζει τα χρήματα. Ο ιερέας καθαρίζει τα κατακάθια των αμαρτιών. Εκείνος αναγκάζει. Αυτός παρακαλεί... εκείνος χρησιμοποιεί υλικά όπλα, αυτός πνευματικά. Εκείνος πολεμάει τους βαρβάρους. Αυτός τους δαίμονες»⁸⁸.

Κατά την θεολογική αντίληψη των Εκκλησιαστικών Πατέρων οι σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας δεν είναι αντιθετικές, στην πραγματικότητα αλληλοεπηρεάζονται. Ο Χριστός έφερε τους δικούς Του νόμους όχι για να ανατρέψει τη πολιτική εξουσία, αλλά για να τη καλυτερεύσει. Ο 75^{ος} κανόνας της Συνόδου της Καθαργένης μας κάνει γνωστό ότι όλοι οι Συνοδικοί συμφώνησαν να ζητήσουν βοήθεια από τους Αυτοκράτορες για την αντιμετώπιση της τυραννίας των φτωχών από τους πλούσιους. Ζητούσαν δηλαδή η πολιτεία να ορίσει έκδικους οι οποίοι θα συνεργάζονταν με τους επισκόπους.

Οι δύο εξουσίες συνεργάζονται μεν, αλλά δεν ταιριάζουν καθόλου μεταξύ τους⁸⁹. Υπάρχει συναλληλία μεταξύ πνευματικής και εκκλησιαστικής εξουσίας. Τόσο η πολιτική, όσο και η εκκλησιαστική εξουσία μιμούνται την τάξη της θείας φιλανθρωπίας. Κοινός σκοπός και των δύο εξουσιών είναι για μεν την πολιτική η ευημερία, η ευνομία και η ομόνοια του λαού, για δε την εκκλησιαστική είναι η σωματική ευπορία και η πνευματική ανάταση του λαού⁹⁰.

Η πολιτική θεολογία των Πατέρων επηρέασε σε βάθος την πολιτική θεωρία του Βυζαντίου, η οποία αποτυπώθηκε στην ΣΤ΄ Νεαρά του Ιουστίνου: «Μέγιστα τῶν ἐν ἀνθρώποις ἐστὶ δῶρα Θεοῦ, παρὰ τῆς ἄνωθεν δεδομένα φιλανθρωπίας, Ἱερωσύνη τε καὶ Βασιλεία, ἢ μὲν τοῖς θείοις ὑπηρετούμενη, ἢ δὲ τῶν ἀνθρωπίνων ἐξάρχουσα τε καὶ

⁸⁸ Νικόλαος Θ. Μπουγάτος, ό. π., σ. σ. 59, 60, 61.

⁸⁹ Νικόλαος Θ. Μπουγάτος, ό. π., σ. 61.

⁹⁰ Νίκου Α. Ματσούκα, ό. π., σ. σ. 450, 452, 453.

έπιμελουμένη, καὶ ἐκ μιᾶς καὶ τῆς αὐτῆς ἀρχῆς ἑκατέρα προϊούσα καὶ τὸν ἀνθρώπινον κατακοσμοῦσα βίον... Εἰ γὰρ ἢ μὲν ἄμεμπτος εἴη πανταχόθεν καὶ τῆς πρὸς Θεὸν μετέχοι παρρησίας, ἢ δὲ ὀρθῶς τε καὶ προσηκόντως κατακοσμοίη τὴν παραδοθεῖσαν αὐτῇ πολιτείαν, συμφωνία τις ἀγαθῆ πᾶν εἴ τι χρηστὸν τῷ ἀνθρώπινῳ χαριζομένη γένει». Η αρμονία Εκκλησίας και Αυτοκρατορίας θεμελιώθηκε με το έργο του Ιουστινιανού, το οποίο ήταν πολιτικός ρυθμιστής για τις σχέσεις της «συναλληλίας» και της «συμφωνίας» μεταξύ των θεοδώρητων εξουσιών Εκκλησίας και Πολιτείας⁹¹.

Η Χριστιανική διδασκαλία, διδάσκοντας ότι ο άνθρωπος οφείλει να υπακούει στον κοσμικό άρχοντα⁹², πρόσφερε ηθική υποστήριξη στον αυτοκράτορα. Ο Χριστιανός αυτοκράτορας, εκπρόσωπος του Θεού επί γης, «χριστός Κυρίου» κατά το δαβιδικό πρότυπο, είναι υπεράνω των υπηκόων του. Ταυτόχρονα δε η Χριστιανική διδασκαλία της αγάπης υποχρεώνει τον αυτοκράτορα να προσφέρει προστασία στους αδυνάτους, δικαιοσύνη, να τους εξασφαλίζει την ευημερία, τη γαλήνη. Ο αυτοκράτορας έχει ηθικό καθήκον να κάνει χρηστή και συνεπή άσκηση της εξουσίας του προς το λαό. Ο συνδυασμός Εκκλησίας και Πολιτείας με την πολιτική και πολιτιστική τους ενότητα πρόσφερε στο νέο κόσμο νέα πολιτική θεωρία της οικουμενικής διακυβερνήσεως του κράτους από έναν ηγεμόνα, ο οποίος έχει αναδειχθεί «θεία χάριτι» και εκπροσωπεί τον Θεό επί γης⁹³.

3.4. Εικονομαχία και Πολιτικά αίτια.

Οι θεμελιώδεις βάσεις των σχέσεων Εκκλησίας και Πολιτείας, που είχε θέσει ο Ιουστινιανός, κατά την περίοδο της εικονομαχίας διαταράχθηκαν σε μεγάλο βαθμό. Η πολιτική του Λέοντα Γ΄ καθώς και των μετά από αυτόν αυτοκρατόρων επεδίωξαν να καταλύσουν τα καθιερωμένα θεσμικά πλαίσια μέσα στα οποία συμπορευόντουσαν Εκκλησία και Πολιτεία. Προσπάθησαν να επιβάλουν μια μορφή καισαροπαπισμού με φανερές θεοκρατικές προεκτάσεις. Η αλαζονεία του αυτοκράτορα, με την διακήρυξη της αυτοδυναμίας και της αυτάρκειας της βασιλικής εξουσίας, αυθαιρέτως εισχώρησε σε σοβαρά ζητήματα πίστεως. Η καισαροπαπική διάθεση των εικονομάχων

⁹¹ Βλασίου Ιω. Φειδά, ό. π., σ. σ. 352, 352.

⁹² Ρωμ. 13. 1,2. «Πᾶσα ψυχὴ ἐξουσίαις ὑπερεχούσαις ὑποτασσέσθω. οὐ γὰρ ἔστιν ἐξουσία εἰ μὴ ὑπὸ Θεοῦ· αἱ δὲ οὗσαι ἐξουσίαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ τεταγμέναι εἰσίν. Ὡστε ὁ ἀντιπασσόμενος τῇ ἐξουσίᾳ τῇ τοῦ Θεοῦ διαταγῇ ἀνθέστηκεν· οἱ δὲ ἀνθεστηκότες ἑαυτοῖς κρῖμα λήψονται.».

⁹³ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, 7^{ος} τόμος, ό. π., σ. 258.

αυτοκρατόρων ήταν ισχυρή και στην ουσία μετέφερε τη διαλεκτική για τις σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας στην προ Ιουστινιανού περίοδο, η οποία ήταν μια περίοδος ασάφειας και συγχύσεως⁹⁴.

Η Εκκλησία από τον 3^ο αιώνα είχε αρχίσει να υιοθετεί την εξεικόνιση του προσώπου του Χριστού. Κατά τον 4^ο αιώνα διαδόθηκε ευρέως η διακόσμηση των ναών με εικόνες. Φυσικά, υπήρξαν και κάποιες αντιδράσεις από εκκλησιαστικούς κύκλους, λόγω του ότι η Π. Διαθήκη απαγορεύει την εξεικόνιση του *θείου*. Οι εικόνες καθιερώθηκαν τόσο στους ναούς, όσο και στις οικίες των χριστιανών και σιγά-σιγά εδραιώθηκαν στην εκκλησιαστική συνείδηση. Οι εικόνες των αγίων κοσμούσαν τους ναούς και οι πιστοί τους απέδιδαν την δέουσα και προσήκουσα τιμή. Ο Μ. Βασίλειος σε επιστολή του προς τον Ιουλιανό τον Παραβάτη τού αναφέρει σχετικά με την τιμή των εικόνων των αποστόλων, των προφητών και των αγίων· «*τιμῶ και προσκυνῶ κατ' ἐξάιρετον τούτων παραδεδομένων ἐκ τῶν ἀγίων ἀποστόλων και οὐκ ἀπηγορευμένων, ἀλλ' ἐν πάσαις ἐκκλησίαις ἡμῶν τούτων ἀνιστορουμένων*»⁹⁵.

Η θρησκευτική πολιτική του Λέοντα Γ' άνοιξε τον ασκό του Αιόλου για τις σχέσεις Εκκλησίας και αυτοκρατορίας. Η διαμάχη οδήγησε σε μεγάλη και πολύμορφη κρίση την αυτοκρατορία. Πολιτικά και κοινωνικά αίτια εμφανίστηκαν μετά την κήρυξη της εικονομαχίας. Στην αρχή ήταν μια απλή έριδα. Κατόπιν, όμως, εξελίχθηκε σε θεολογική διαμάχη και στο τέλος συνδέθηκε με πολιτικές, κοινωνικές και Εκκλησιαστικές τάσεις, έτσι ώστε να μεταμορφωθεί σε πλήρη κυριαρχία του πνεύματος της Ανατολής στην Ελληνοχριστιανική παράδοση της Βυζαντινής αυτοκρατορίας⁹⁶. Η εικονομαχία ταλάνισε τη βυζαντινή κοινωνία πνευματικά, οικονομικά και πολιτικά πάνω από ένα αιώνα⁹⁷.

Οι απόψεις για τα αίτια της εικονομαχίας δίστανται. Ορισμένοι αποκάλεσαν τον Λέοντα Γ' φιλελεύθερο και τολμηρό οραματιστή μιας θρησκευτικής πολιτικής αναμορφώσεως. Κάποιοι υποστήριζαν ότι η εικονομαχία είναι αποτέλεσμα μιας αναζήτησης πνευματικότερης εκφράσεως της λατρευτικής ζωής και καταπολέμηση κάθε παγανιστικής τάσης. Μια άλλη εκδοχή είναι ότι πίσω από την εικονομαχία

⁹⁴ Βλασίου Ιω. Φειδά, ό. π., σ. σ. 352, 353.

⁹⁵ Βλασίου Ιω. Φειδά, ό. π., σ. σ. 764, 765.

⁹⁶ Βλασίου Ιω. Φειδά, ό. π., σ. 772.

⁹⁷ Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, «Γιατί το Βυζάντιο», ό. π. σ. 36.

υποκρύβεται ένας ταξικός αγώνας από τους ισχυρούς της εποχής για να οικειοποιηθούν την Εκκλησιαστική περιουσία. Άλλοι συνέδεσαν την εικονομαχία με την τάση μιας ριζικής αλλαγής στις σχέσεις μεταξύ Εκκλησίας και Πολιτείας, οι οποίες είχαν ως κριτήριο τις θεοκρατικές πεποιθήσεις του αυτοκράτορα Λέοντα Γ', που εξέφρασε στον πάπα Γρηγόριο, σύμφωνα με τις οποίες ήταν και βασιλιάς και ιερέας. Μια άλλη εκδοχή είναι ότι έπρεπε να γίνει αγροτική μεταρρύθμιση, η οποία θα πλήγωνε τη μοναστηριακή περιουσία. Άλλοι δε υποστηρίζουν ότι η εικονομαχία έγινε για να περιοριστούν οι θρησκευτικές αντιπαραθέσεις και να συμφιλιωθούν μεταξύ τους οι τρεις βιβλικές θρησκείες, ο Χριστιανισμός, ο Ιουδαϊσμός και ο Ισλαμισμός. Άλλοι πιστεύουν ότι η εικονομαχία είναι μια προσπάθεια εξανατολισμού του Βυζαντίου, το οποίο ήταν ελληνοχριστιανικό. Έτσι θα υποβαθμιζόταν η Εκκλησιαστική παράδοση, η οποία είχε διαμορφωθεί με βάση το Ελληνικό πνεύμα⁹⁸.

Επίσης, διατυπώθηκαν και οι υποθέσεις ότι ήταν μια αντίδραση των κοσμικών δυνάμεων, ιδιαίτερα των στρατιωτικών έναντι του κλήρου και των μοναχών, οι οποίοι ζούσαν πολυτελέστατη ζωή, πράγμα το οποίο έρχεται σε αντίθεση με αυτό που πρεσβεύουν. Μια άλλη άποψη είναι ότι η εικονομαχία θεωρήθηκε μίμηση των μουσουλμανικών θρησκευτικών συνηθειών, με σκοπό μέσω της απαγόρευσης των εικόνων να καταπραΰνθουν οι σχέσεις μεταξύ των Αράβων και των πολυάριθμων τότε Χριστιανών. Η προσέγγιση της Βυζαντινολόγου Ελένης Γλύκατζη-Αρβελέρ για τα αίτια της εικονομαχίας είναι η ριζική αλλαγή των ιδεολογικών, πολιτικών και κοινωνικών προτεραιοτήτων που επιβάλει η εποχή. Πρέπει να τονισθεί ότι οι Βυζαντινοί στην αρχή θεωρούσαν ότι το Ισλάμ ήταν μια αιρετική κίνηση και όχι μια αντίπαλη θρησκεία. Το Ισλάμ ενδημούσε κυρίως στα ανατολικά τμήματα της αυτοκρατορίας. Έτσι η αυτοκρατορία θα μπορέσει να αφομοιώσει θρησκευτικά, πολιτιστικά-πολιτικά και άλλους λαούς. Η εικονομαχία είναι η Εκκλησιαστική μορφή πολιτισμικών και κοινωνικοοικονομικών τάσεων αντικρουόμενων ομάδων οι οποίες έχουν διαφορετικές ιστορικές παραδόσεις για την απεικόνιση του θείου⁹⁹.

Συνεχίζοντας η Βυζαντινολόγος Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ μας αναφέρει ότι αναμφίβολα η εικονομαχική πολιτική, η οποία ήταν αντίθετη σε ό,τι θύμιζε τον

⁹⁸ Βλασίου Ιω. Φειδά, ό. π., σ. σ. 769, 770.

⁹⁹ Ελένη Γλύκατζη-Αρβελέρ, «Γιατί το Βυζάντιο», ό. π. σ. σ. 32, 36, 37, 175.

ελληνορωμαϊκό πολιτισμό, θα μπορούσε να συμφιλώσσει την Κωνσταντινούπολη με τους αγροτικούς πληθυσμούς της ανατολικής Μικράς Ασίας, οι οποίοι βιοπορίζονταν από τη γη και ήταν φτωχοί και εξαθλιωμένοι. Έπρεπε να υπερασπιστούν τη γη τους από τους επιδρομείς και επηρεάζονταν στη θρησκευτική τους πρακτική από την αυστηρότητα των ανεικονικών αιρέσεων που ανθούσαν σε αυτές τις περιοχές. Η εικονομαχία δεν ήταν ένας νέος πολιτικός προσανατολισμός, αλλά μια ριζική αλλαγή, η οποία υπαγορεύθηκε από αναγκαιότητα, επινοήθηκε για να αντιμετωπίσει τον αραβικό κίνδυνο στην Ανατολή. Ωστόσο, άφησε ίχνη στις ψυχές και σημάδεψε βαθιά και για μεγάλο χρονικό διάστημα τη ζωή, την κοινωνία και τους θεσμούς του Βυζαντίου¹⁰⁰.

Η πολιτική του Λέοντα για την αποβολή των εικόνων συνδέεται και με άλλα προβλήματα που είχαν να κάνουν με την εκμετάλλευση της ιερατικής-μοναχικής ιδιότητας. Ο αριθμός των μοναχών αυξανόταν και δεν υπηρετούσαν στο στρατό και εν γένει το Κράτος, τη στιγμή μάλιστα που το Κράτος ήταν υπό την αραβική απειλή. Από τη μια δεν υπηρετούσαν το Κράτος, από την άλλη δε πολλές φορές ήθελαν να διοικήσουν το Κράτος. Στις τάξεις του μοναχισμού προσέρχονταν αρκετοί όχι γιατί είχαν την αγαθή πρόθεση να μονάσουν, αλλά για να αποφύγουν τις όποιες υποχρεώσεις είχαν προς το Κράτος. Έτσι, ο μοναχισμός απέκτησε ανθρώπους με πολλές κακιές και ασυδοσία, ο βίος των οποίων δεν ήταν άμεμπτος και προκαλούσε την αγανάκτηση των Χριστιανών. Η περιουσία των μοναστηριών αυξανόταν, πράγμα το οποίο είχε επίσης ως συνέπεια να απαλλάσσονται από τη φορολογία και να μειώνονται τα έσοδα του Κράτους. Το 731 η Πολιτεία επέβαλε στην Εκκλησία να πληρώνει φόρο για τις ανάγκες του Κράτους¹⁰¹. Ένα άλλο στοιχείο το οποίο βοήθησε και συνέβαλε στην εικονομαχική διαμάχη είναι και οι αιρέσεις εκείνης της εποχής, οι Μανιχαίοι, η διδασκαλία του Μακρίωνος και ο Παυλικιανισμός. Αυτές οι αιρέσεις είχαν διαμορφωθεί στον πνευματικό και κοινωνικό χώρο της «εικονόφοβης» Μικράς Ασίας¹⁰².

¹⁰⁰ Ελένης Γλύκαρζη-Αρβελέρ «Η πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας», ό. π. σ. σ. 39, 40.

¹⁰¹ Κωνσταντίνου Ι. Αμάντου, «Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους», τόμος πρώτος 395-867 Μ.Χ., έκδοση Τρίτη, Οργανισμός εκδόσεων διδακτικών βιβλίων, Αθήνα 1963, σ. σ. 336, 337, 341.

¹⁰² Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, 8^{ος} τόμος, ό. π., σ. 91.

Η διαμάχη μεταξύ αυτοκράτορα και πατριάρχη (ιερέων και μοναχών) ήταν οξύτατη για την αποδοχή ή τη μη αποδοχή των εικόνων. Δόθηκε μεγάλη πολιτική διαμάχη ανταγωνισμού Κράτους και Εκκλησίας για τις εικόνες, οι οποίες ήταν μέρος της θρησκευτικής ζωής στη δημόσια ζωή του Βυζαντίου. Κατά τον 6^ο και τον 7^ο αιώνα οι αυτοκράτορες χρησιμοποιούσαν στο δημόσιο βίο ως ηθικά στηρίγματα της εξουσίας τις εικόνες και μάλιστα τις λεγόμενες «αχειροποίητες». Με την ευλογία της Εκκλησίας η λατρεία των εικόνων μεταφέρθηκε και στα λαϊκά στρώματα. Προσέλκυαν το λαϊκό συναίσθημα γιατί είχαν θαυματουργές και θεραπευτικές ιδιότητες και ήταν πλουτισμένες με τη θεία χάρη¹⁰³.

Στην πρώτη περίοδο της εικονομαχίας ο Λέων Γ΄ ο Ίσαυρος δημιούργησε μεγάλη αναστάτωση στη βυζαντινή επικράτεια, λόγω του ότι ήταν ενάντια στην προσκύνηση των εικόνων, γιατί πίστευε ότι αυτές στρέφονταν ενάντια της ρητής απαγορεύσεως της Παλαιάς Διαθήκης. Κάποιοι εκ των ιστορικών υποστηρίζουν ότι τα εικονομαχικά μέτρα του αυτοκράτορα οφείλονται στην επιρροή που είχαν προς αυτόν οι Μουσουλμάνοι. Όπως και να έχει, σε αυτή τη διαμάχη συγκρούστηκαν προσωπικά οι αυτοκράτορες με πολλούς πατριάρχες και θεολόγους¹⁰⁴.

Οι Βυζαντινοί συγγραφείς ονομάζουν τον αυτοκράτορα Λέοντα «δυσσεβή» και «Σαρακηνόφρονα», δηλώνοντας έτσι ότι μιμείται τους Άραβες Μωαμεθανούς οι οποίοι δεν είχαν εικόνες. Ο δε Χαλίφης Γιαζίντ Β΄ «Ιζίδ» εξέδωσε διάταγμα προ του Λέοντα κατά των εικόνων, με το οποίο απαγόρευε την ανόρθωση εικόνων μέσα στις Χριστιανικές Εκκλησίες του κράτους του. Οι μουσουλμάνοι λόγω της επιδράσεως του Κορανίου, πίστευαν ότι οι εικόνες ήταν σατανική ειδωλολατρία. Ο αυτοκράτορας Λέων έχοντας επηρεαστεί από τρεις επισκόπους της Μικράς Ασίας, τον Νακωλείας της Φρυγίας Κωνσταντίνο, τον Εφέσου Θεοδόσιο και τον Κλαυδιουπόλεως Θωμά¹⁰⁵, καθώς και από την Σύνοδο της Ελβίρας που έγινε στην Ισπανία, που υποστήριζαν ότι η προσκύνηση των εικόνων καταντά ειδωλολατρία. Ισχυρίζονταν ότι κατά τους πρώτους χριστιανικούς αιώνες δεν υπήρχαν εικόνες πλην από την εικόνα του «καλού ποιμένου». Στην ουσία, το έναυσμα ο αυτοκράτορας το πήρε εκ των έσω της

¹⁰³ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, 8^{ος} τόμος, ό. π., σ. 285.

¹⁰⁴ Γεώργιος Θραψανιώτης, ό. π., σ. 10.

¹⁰⁵ Βλασίου Ιω. Φειδά, ό. π., σ. 772.

Εκκλησίας. Ως Ανατολίτης δε, γνώριζε ότι ο Ιουδαϊσμός, ο Μωαμεθανισμός, ο Ζωροαστρισμός, οι Νεστοριανοί και οι Παυλικιανοί δεν είχαν εικόνες. Ορμώμενος εκ των παραπάνω θρησκειών και έχοντας ως βάση την μη χρησιμοποίηση εικόνων θεώρησε ότι και ο Χριστιανισμός μπορούσε να ακμάσει χωρίς εικόνες¹⁰⁶. Ο Λέων δικαιολογώντας την πράξη του για την καταστολή των εικόνων υποστήριξε ότι δεν έχουν αγιογραφική βάση· «είδώλων τόπον ἀναπληροῦσι καὶ ὅτι οἱ προσκυνοῦντες αὐτὰς εἰδωλολάτραι, ... τίς ἡμῖν παρέδωκε σέβεσθαι καὶ προσκυνεῖν χειροποίητα;»¹⁰⁷.

Μπορεί ο αυτοκράτορας Λέων να είναι πολέμιος των εικόνων, αλλά δεν έπαυσε να είναι χριστιανός και ευσεβής. Αυτό το μαρτυρούν τα έργα του, λ.χ. η νομοθεσία του για τα ζητήματα του γάμου κατά τον χριστιανικότερο τρόπο, η ανοικοδόμηση και επισκευή Εκκλησιών, το διάταγμα που επιβάλλει το βάπτισμα στους Ιουδαίους και τους Μοντανιστές. Όλα αυτά καταμαρτυρούν την πίστη του προς το Χριστό και την Εκκλησία Του¹⁰⁸. Άλλωστε πρέπει να τονίσουμε ότι κατά την πρώτη δεκαετία της αυτοκρατορίας του ήταν εικονόφιλος¹⁰⁹.

Ο πατριάρχης Κωνσταντινουπόλεως Γερμανός αντιστάθηκε στον αυτοκράτορα Λέοντα και δε συναινούσε στα εικονομαχικά του σχέδια, στάση για την οποία εξαναγκάστηκε να παραιτηθεί από τον πατριαρχικό θρόνο. Ο αυτοκράτορας Λέων ανέδειξε πατριάρχη τον Αναστάσιο «διὰ φιλαρχίαν κοσμικήν», ο οποίος και υπέγραψε το διάταγμα του Λέοντος για την κατάργηση των εικόνων. Τα νομίσματα επί βασιλείας του Λέοντος απεικόνιζαν τη μορφή του αυτοκράτορα και όχι τη μορφή του Χριστού αλλά του σταυρού, ο οποίος επί εικονομαχίας ήταν το κατ' εξοχήν Χριστιανικό σύμβολο¹¹⁰.

Εκτός του πατριάρχη Γερμανού αντίθετος με την βούληση του αυτοκράτορα Λέοντα για την κατάργηση των εικόνων ήταν και ο πάπας Γρηγόριος, ο οποίος μάλιστα ήταν θρασύς απέναντι στον αυτοκράτορα. Αμφισβήτησε το δικαίωμα του αυτοκράτορα να εκδίδει διατάγματα για θρησκευτικά ζητήματα. Ο Λέων απάντησε με καισαροπαπικό ύφος ότι έχει το δικαίωμα αυτό γιατί είναι «αὐτοκράτωρ καὶ ἱερεύς».

¹⁰⁶ Κωνσταντίνου Ι. Αμάντου, ό. π., σ. σ. 334, 335.

¹⁰⁷ Βλασίου Ιω. Φειδά, ό. π., σ. 778.

¹⁰⁸ Κωνσταντίνου Ι. Αμάντου, ό. π., σ. 335.

¹⁰⁹ Βλασίου Ιω. Φειδά, ό. π., σ. 771.

¹¹⁰ Κωνσταντίνου Ι. Αμάντου, ό. π., σ. σ. 337, 338.

Ο πάπας καταδίκασε την εικονομαχία και αφόρισε τον έξαρχο της Ραβέννας. Ο πάπας Γρηγόριος αντιδρούσε και στα φορολογικά μέτρα του αυτοκράτορα, κίνηση στην οποία είχε και τη συμπαράσταση των επαρχιών Βενετίας, Ραβέννας και Ρώμης, που έδωξαν τους βυζαντινούς υπαλλήλους και εξέλεξαν ντόπιους¹¹¹. Ο αυτοκράτορας μετέφερε το δογματικό θέμα στο πολιτικό πεδίο και έλαβε βίαια μέτρα κατά του πάπα. Ως πρώτο μέτρο διέταξε τη φυλάκιση των παπικών απεσταλμένων και ως δεύτερο αφαίρεσε από την παπική δικαιοδοσία τις επισκοπές της Καλαβρίας, της Σικελίας και του Ιλλυρικού, τις οποίες προσάρτησε στο πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως. Επίσης κατέσχεσε και τα παπικά κτήματα της νοτίου Ιταλίας και Σικελίας¹¹².

Η ανάμιξη του αυτοκράτορα Λέοντα δεν είναι κάτι το πρωτόγνωρο στο Βυζάντιο. Είναι μια πολιτική η οποία εφαρμοζόταν εξ αρχής της αναγνωρίσεως της Εκκλησίας με το Διάταγμα των Μεδιολάνων. Όπως προαναφέρθηκε, ο πάπας Γρηγόριος Β΄ ήταν αντίθετος με τη θέση του αυτοκράτορα για την καθήλωση των εικόνων και του απέστειλε αρκετές επιστολές σε αυστηρό τόνο «*οὐκ εἰσὶ τὰ δόγματα τῶν βασιλέων, ἀλλὰ τῶν ἀρχιερέων*». Από πολιτικής, όμως, απόψεως ο πάπας δεν επιθυμούσε ρήξη με τον αυτοκράτορα λόγω του ότι αντιμετώπιζε την απειλή των Λογγοβάρδων. Από τη μια πλευρά, ο πάπας ήθελε την στήριξη του αυτοκράτορα, από την άλλη όμως εμποδίζε να αποσταλούν οι φόροι στην Κωνσταντινούπολη. Ο αυτοκράτορας έλαβε αυστηρά μέτρα ενάντια του πάπα Γρηγορίου Β΄ και του διαδόχου του Γρηγορίου Γ΄¹¹³. (Όπως έχει προαναφερθεί, ο αυτοκράτορας αφαίρεσε από την παπική δικαιοδοσία τις επισκοπές τη Καλαβρίας, της Σικελίας και του Ιλλυρικού, τις οποίες προσάρτησε στο πατριαρχείο Κωνσταντινουπόλεως).

Μετά το θάνατο του Λέοντα νόμιμος διάδοχος ήταν ο γιός του Κωνσταντίνος Ε΄. Το θρόνο ορεγόταν και ο σύζυγος της αδελφής του Αρτάβασδος. Η εικονομαχική διαμάχη μεταφέρθηκε στο πολιτικό στρατόπεδο. Ο Οψικίου Αρτάβασδος διεκδικούσε το θρόνο από τον Κωνσταντίνο Ε΄, με το πρόσχημα της προστασίας των εικονόφιλων, πήρε το μέρος τους και «*κατὰ πᾶσαν τὴν πόλιν τὰς ἱεράς εἰκόνας ἀνεστήλωσεν*». Κατά

¹¹¹ Κωνσταντίνου Ι. Αμάντου, ό. π., σ. σ. 337, 340.

¹¹² Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, 8^{ος} τόμος, ό. π., σ. 28.

¹¹³ Ιωάννου Ε. Αναστασίου, ό. π., σ. σ. 407, 408.

τον εμφύλιο μεταξύ Αρτάβασδου και Κωνσταντίνου για τη διεκδίκηση του θρόνου, η στήριξη στον μεν Αρτάβασδο των Αρμενάκιων και του Οψικίου, στον δε Κωνσταντίνο Ε΄ από τους Ανατολικούς και τους Θρακισίους δεν οφείλεται σε θρησκευτικούς λόγους, αλλά σε πολιτικούς υπολογισμούς, με αποτέλεσμα την πτώση του Αρτάβασδου (ήταν αυτοκράτορας για δεκαέξι μήνες). Όταν επικράτησε ο Κωνσταντίνος Ε΄ άρχισε να αλλάζει τη σύνθεση της ανώτερης Εκκλησιαστικής αρχής, καθώς τοποθέτησε μητροπολίτες με εικονομαχικές διαθέσεις. Κατόπιν κατήγγησε επισκοπές και ίδρυσε νέες ή διαχώρισε τις ήδη υπάρχουσες, ώστε να εκλείψουν οι εικονολάτρες¹¹⁴.

Ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος ήταν μεγαλύτερος πολέμιος των ιερών εικόνων από τον πατέρα του. Είχε γαλουχηθεί σε εικονομαχικό περιβάλλον και συνέχισε να θεμελιώνει την εικονομαχία παρουσιάζοντας περισσότερα θεολογικά επιχειρήματα. Σε κάποια από τα σωζόμενα αποσπάσματα των έργων του πληροφορούμαστε αυτά τα θεολογικά του επιχειρήματα: «Εἰ κατὰ τοὺς ὀρθοδόξους πατέρας σὰρξ ἄμα Θεοῦ Λόγου, σὰρξ μηδέποτε μερισμοῦ ἔννοϊαν δεχομένη, ἀλλ' ὅλη ὅλως τῇ θείᾳ φύσει προσληφθεῖσα καὶ ὀλοκλήρως θεωθεῖσα, πῶς διχασθῆσεται ἢ ἰδιοσυσταθῆσεται παρὰ τῶν ἀσεβῶν τοῦτο δρᾶν ἐπιχειροῦντων; Εἰ τοίνυν ἐν τῷ πάθει ἀχώριστος τούτων ἔμεινεν ἡ θεότης, πῶς οἱ ἀνόητοι καὶ πάσης ἀλογίας πεπληρωμένοι διαιροῦσι τὴν σάρκα τῇ θεότητι συμπλακεῖσαν καὶ θεωθεῖσαν καὶ δῆθεν ὡς ψιλοῦ ἀνθρώπου εἰκόνα γράφειν πειρῶνται;». Ο Κωνσταντίνος μόνη αληθινή εικόνα του Ιησού Χριστού θεωρούσε τη Θεία Ευχαριστία: «καὶ εἰκὼν ἐστὶ τοῦ σώματος ἐκείνου, ὃν λαμβάνομεν, μορφάζων τῇ σάρκα αὐτοῦ, ὡς εἰς τύπον τοῦ σώματος ἐκείνου γινόμενος». Ο Κωνσταντίνος αποσκοπούσε να συνδέσει τις θεολογικές του θέσεις με το πρέπον Εκκλησιαστικό κύρος, έτσι ώστε να δικαιολογήσει την εικονομαχία και τις διώξεις των εικονοφίλων ως αιρετικών¹¹⁵.

Ο αυτοκράτορας συγκάλεσε σύνοδο στο παλάτι της Ιερείας. Σε αυτήν συμμετείχαν 338 επίσκοποι υπό την προεδρία του επισκόπου Εφέσου Θεοδοσίου, ο οποίος ήταν γιος του φανατικού εικονομάχου Αψιμάρου. Στην σύνοδο δεν συμμετείχαν οι πατριάρχες Ρώμης, Αλεξανδρείας, Αντιοχείας και Ιεροσολύμων, οι

¹¹⁴ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, 8^{ος} τόμος, ό. π. σ. σ. 29, 31.

¹¹⁵ Βλασίου Ιω. Φειδά, ό. π. σ. σ. 780, 781.

οποίοι είχαν πάρει θέση υπέρ των εικόνων, δηλαδή ήταν εικονόφιλοι, ο δε θρόνος της Κωνσταντινουπόλεως χήρευε. Ο αυτοκράτορας στη σύνοδο της Ιερείας επεδίωξε να αναγνωρίσει η Εκκλησία το δικαίωμά του να εισηγείται ζητήματα πίστεως και συγκεκριμένων θεολογικών του θέσεων περί των ιερών εικόνων. Η θεολογία του Κωνσταντίνου Ε΄ στη σύνοδο της Ιερείας θωρήθηκε ως ένας θρίαμβος της εικονομαχικής πολιτικής των Ισαύρων. Παρά την δουλοπρέπεια των επισκόπων την οποία επέδειξαν στον αυτοκράτορα (και τη Δαμόκλειο Σπάθη που ήταν στα κεφάλια τους) για τις ιερές εικόνες και αναλογιζόμενοι τις ευθύνες τους, δεν υιοθέτησαν τις απόψεις του σχετικά με την τιμή της Υπεραγίας Θεοτόκου και των Αγίων. Στην ουσία η απόφαση της συνόδου της Ιερείας ήταν μια ήττα και όχι θρίαμβος της πολιτικής των εικονομάχων¹¹⁶.

Η εικονομαχία κατάληξε σε «Μοναχομαχία». Όποιος έκρυβε μοναχό ή ήταν μοναχός εξοριζόταν από την Κωνσταντινούπολη. Τα μοναστήρια στις επαρχίες υποβάλλονταν σε σκληρούς διωγμούς από τους εικονομάχους διοικητές. Ο αξιωματούχος Λαχανοδράκων Μιχαήλ τύφλωσε και εξόρισε πολλούς μοναχούς, πούλησε τα μοναστήρια της Θράκης μαζί με τα ιερά σκεύη και τα πολύτιμα βιβλία και όλα όσα άνηκαν σε αυτά, τα δε χρήματα τα έστειλε στον αυτοκράτορα. Ο αυτοκράτορας Κωνσταντίνος επιμόνως ζητούσε από τους επισκόπους, τους ιερείς και το λαό να αποδεχθούν τα εικονομαχικά μέτρα, ενώ τους εξανάγκασε να ορκιστούν ενώπιον των τιμίων δώρων της Θείας Ευχαριστίας και του τιμίου Σταυρού ότι ποτέ δεν θα γινόντουσαν εικονολάτρες. Ο πατριάρχης Κωνσταντίνος ορκίστηκε δημόσια στον άμβωνα της Αγίας Σοφίας παρουσία του κλήρου και του λαού. Όταν ανέβηκε στον πατριαρχικό θρόνο ο Νικηφόρος Α΄, κατηγόρησε τον αυτοκράτορα Κωνσταντίνο ότι επέβαλε τις απόψεις του στη σύνοδο αφού: *«σύνοδόν τε ιερέων ανοσιών συνεκρότησε και τὸ ἀσεβὲς τῆς ἑαυτοῦ ἀθεΐας δόγμα ἐξέθετο»*¹¹⁷.

Ο πατριάρχης Αναστάσιος, όπως προαναφέρθηκε, *«διὰ φιλαρχίαν κοσμικήν»*, ενώ υποστήριξε τον Λέοντα για την καθήλωση των εικόνων, όταν έστειψε αυτοκράτορα τον Αρτάβασδο υποστήριξε την αναστήλωση των εικόνων. Όταν πάλι ανέλαβε αυτοκράτορας ο Κωνσταντίνος Ε΄, μεταξύ των άλλων διαπόμπευσε δημόσια

¹¹⁶ Βλασίου Ιω. Φειδά, ό. π., σ. σ.781, 783.

¹¹⁷ Βλασίου Ιω. Φειδά, ό. π., σ. σ. 783, 785, 787.

στον ιππόδρομο και τον πατριάρχη Αναστάσιο, τον τύφλωσε αλλά δεν τον εκθρόνισε λόγω του ότι αυτός δέχθηκε να καταδικάσει ξανά την τιμή των ιερών εικόνων¹¹⁸. Η αυτοκρατορική πολιτική διαρκώς επεδίωκε τη σύμπραξη της Εκκλησίας για τη λύση δογματικών θεμάτων, αλλά όταν αυτό δεν ήταν εφικτό τότε επέβαλλε τις δικές της απόψεις¹¹⁹.

Μετά το θάνατο του Κωνσταντίνου στον αυτοκρατορικό θρόνο ανέβηκε ο γιός του Λέων Δ', ο οποίος ήταν ήπιων τόνων και η πολιτική που ακολούθησε στο οικονομολογικό πρόβλημα ήταν να εκτονώσει το θρησκευτικό φανατισμό. Επανήλθαν στις μονές οι μοναχοί, οι οποίοι είχαν εξοριστεί. Φυσικά, επίσημα δεν είχαν καταργηθεί τα διατάγματα κατά των εικονοφίλων, αλλά ο Λέων Δ' ακολούθησε την πολιτική γραμμή της αποσιώπησης και της ανοχής. Έτσι σιωπηλά ατόνησαν τα οικονομολογικά μέτρα. Μετά το θάνατο του Λέοντα Δ' την αυτοκρατορική εξουσία ανέλαβε η Ειρήνη η Αθηναία, η οποία ήταν επίτροπος του ανήλικου γιου της, Κωνσταντίνου ΣΤ' του Πορφυρογέννητου¹²⁰. Η πολιτική της αυτοκράτειρας Ειρήνης και του γιού της Κωνσταντίνου ήταν να αποκαταστήσουν τη διαμάχη μεταξύ Αυτοκρατορίας και Εκκλησίας και να φέρουν ισορροπία. Για το σκοπό αυτό αναστήλωσαν επίσημα τις εικόνες με απόφαση της Ζ' οικουμενικής συνόδου¹²¹. Σε αυτήν την πράξη τους αντέδρασαν κάποιοι αξιωματούχοι της αυτοκρατορικής αυλής και συνωμότησαν να ανακηρύξουν αυτοκράτορα τον αδελφό του Λέοντα Δ', Νικηφόρο. Κατόπιν παρεμβάσεως της Ειρήνης δεν ευοδώθηκε αυτή τους η συνομοσία και εξανάγκασε το Νικηφόρο και τα αδέρφια του να γίνουν μοναχοί¹²².

Η αυτοκράτειρα Ειρήνη για να φέρει την ηρεμία τόσο στην Πολιτεία όσο και στην Εκκλησία ενίσχυσε τις ανώτατες θέσεις με εικονόφιλους και απέκτησε τον πλήρη έλεγχο του στρατού. Οι μοναχοί επέστρεψαν στο μοναστήρια της Κωνσταντινουπόλεως και με γοργούς ρυθμούς απέκτησαν ξανά τη χαμένη τους αίγλη. Ο πατριάρχης Παύλος παραιτήθηκε από το θρόνο του και μόνασε σε μοναστήρι. Για τη θέση του πατριαρχικού θρόνου προτάθηκε από την αυτοκράτειρα ο

¹¹⁸ Βλασίου Ιω. Φειδά, ό. π., σ. 779.

¹¹⁹ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, 8^{ος} τόμος, ό. π., σ. σ. 29, 31.

¹²⁰ Βλασίου Ιω. Φειδά, ό. π., σ. 788.

¹²¹ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, 8^{ος} τόμος, ό. π., σ. 255.

¹²² Βλασίου Ιω. Φειδά, ό. π., σ. 788.

εικονόφιλος Ταράσιος, ο οποίος για να δεχθεί έθεσε ως όρο ότι η αυτοκράτειρα θα συγκαλούσε κανονική Οικουμενική Σύνοδο για τη διευθέτηση της εικονομαχικής έριδας. Στη σύνοδο παρουσιάστηκαν και οι υπόδικοι επίσκοποι οι οποίοι ήταν εικονομάχοι, ο Βασίλειος Αγκύρας, ο Θεόδωρος Μύρων και ο Θεοδόσιος Αμορίου. Ζήτησαν συγγνώμη και ανάγνωσαν μια ορθόδοξη ομολογία πίστεως περί των ιερών εικόνων και έγιναν δεκτοί ως κανονικά μέλη της συνόδου¹²³.

Η Εκκλησία έδωσε στο Βυζάντιο την πνευματική του ανάπτυξη, η οποία είχε μεγάλη σημασία για την πολιτική εξέλιξη της αυτοκρατορίας. Η αναστήλωση των εικόνων δήλωνε τη νίκη του Ελληνικού πνεύματος πάνω στο Ασιατικό που αντιπροσώπευε η εικονομαχία. Έτσι μέσα από αυτό το διπλό αγώνα η Βυζαντινή αυτοκρατορία διέπλασε τον ελληνοχριστιανικό ορθόδοξο χαρακτήρα της. Η Εκκλησία της Κωνσταντινούπολης μέσα από την εικονομαχική κρίση βγήκε ενισχυμένη και αναγεννημένη σε συνεργασία με την Πολιτεία¹²⁴.

3.5. Η διαχείριση της πολιτικής εξουσίας από την Εκκλησία.

Τόσο η Π. Διαθήκη όσο και η Κ. Διαθήκη υποστηρίζουν ότι «*εὐκαίρως ἀκαίρως*»¹²⁵ υπάρχει μια σχέση μεταξύ Εκκλησίας και Πολιτικής, υπάρχει δούναι και λαβείν. Πάντα υπάρχει και θα υπάρχει μια Ηρωδιάδα και μια Σαλώμη, δηλαδή αγάπη και παράνομα θέληγτρα για την όποια επί γης εξουσία (πολιτική ή θρησκευτική), αλλά η Εκκλησία οφείλει να είναι η μύγα του Σωκράτη, για να ελέγχει και να προσεύχεται «*ὐπὲρ βασιλέων καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων, ἵνα ἤρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγωμεν ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι.*»¹²⁶ προς όφελος των πολιτών του κράτους και των πολιτών του Θεού.

Οι σχέσεις Εκκλησίας και Πολιτείας είναι ένα από τα σημαντικότερα θέματα στο δημόσιο βίο της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, αφού έχει να κάνει με τη συναλληλία και την ταυτότητα της Εκκλησίας και της Πολιτείας. Η πολιτική θεωρεία είχε εντάξει το Χριστιανισμό στις θεμελιακές βάσεις του νέου Κράτους και συνέδεσε την οικουμενική προοπτική με το εσχατολογικό μήνυμα της πολιτικής πραγματοποίησεως της χριστιανικής οικουμένης. Η οικουμενική αποστολή του

¹²³ Βλασίου Ιω. Φειδά, ό. π., σ. σ. 789, 790.

¹²⁴ Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, 8^{ος} τόμος, ό. π., σ. σ. 90, 91.

¹²⁵ Β' Τιμ. 4. 2.

¹²⁶ Α' Τιμ. 2. 2.

χριστιανισμού και η οικουμενική εσχατολογία της αυτοκρατορικής ιδέας είχαν κοινό στοιχείο την ανεξάρτητη θεωρητική αποκλειστικότητα των αντίστοιχων θεσμικών εκφράσεων¹²⁷. Η Εκκλησία με τα εσχατολογικά και τα μηνύματα του Ευαγγελίου επηρέαζε τον αυτοκράτορα, ο οποίος προσαρμοζόταν σύμφωνα με τις χριστιανικές διδαχές τόσο στις αρμοδιότητές του ως αυτοκράτορας να διοικεί με ανυστεροβουλία, όσο δε και να είναι επιεικής απέναντι στο λαό.

Το Κράτος εκπροσωπείται από τον αυτοκράτορα, η δε Εκκλησία εκπροσωπείται από τον πατριάρχη. Αυτοί οι δύο θεσμοί υπήρξαν τα στηρίγματα του βυζαντινού κόσμου. Οι σχέσεις Πολιτικής και Εκκλησίας επηρέασαν βαθιά τον πολιτικό και ιδεολογικό προσανατολισμό της βυζαντινής χιλιετίας και διαμόρφωσαν την συμπεριφορά του βυζαντινού λαού. Ο αυτοκράτορας ως χριστιανός εξαρτάται από τον πατριάρχη, ο δε πατριάρχης ως πολίτης του Κράτους εξαρτάται από τον αυτοκράτορα. Υπήρξαν και ισχυροί αυτοκράτορες οι οποίοι επέβαλαν τη θέλησή τους σε πατριάρχες (λ.χ. ο Λέοντας Γ΄ Ίσαυρος που εμπνεύστηκε την εικονομαχία), οι οποίοι έτσι υποχρεώθηκαν να υποταχθούν ή να παραιτηθούν. Βεβαίως, υπήρξαν και πατριάρχες οι οποίοι συμπεριφέρθηκαν σαν πραγματικοί αυτοκράτορες σε θέματα που δεν ήταν στην αρμοδιότητά τους, (λ.χ. ο Μιχαήλ Κηρουλάριος, ο εμπνευστής του Σχίσματος των Εκκλησιών το 1054). Φυσικά πρόκειται για εξαιρετικές περιπτώσεις και όχι για κανονικές μόνιμες καταστάσεις¹²⁸.

Η Εκκλησία δεν περιφρονεί την πολιτική, αλλά δε μπορεί να συνυφανθεί με αυτή. Όπως ήδη έχει προαναφερθεί, την πυξίδα για την αποφυγή αυτή την έχει δώσει ο Χριστός: «ἀπόδοτε οὖν τὰ Καίσαρος Καίσαρι καὶ τὰ τοῦ θεοῦ τῷ θεῷ»¹²⁹. Ο λόγος αυτός του Χριστού έχει θεμελιώδη σπουδαιότητα τόσο για τη θρησκευτική, όσο και την πολιτική ζωή. Η παρουσία της Εκκλησίας είναι σημαντική στην πολιτική ζωή, γιατί εμποδίζει το κράτος να παραβιάζει την αρχή της εκκοσμικεύσεώς της και να καταπατά τα ανθρώπινα δικαιώματα. Ο Εκκλησιαστικός λόγος πρέπει να αρθρώνεται

¹²⁷ Βλασίου Ιω. Φειδά, ό. π., σ. σ. 350, 351.

¹²⁸ Ελένη Γλόκατζη-Αρβελέρ, «Γιατί το Βυζάντιο», ό. π., σ. σ.155, 156, 157.

¹²⁹ Ματθ. 22. 21.

με καθαρότητα και παρρησία, δίχως όμως να παρεκκλίνει από τον κύριο σκοπό της, ο οποίος είναι η εσχατολογική προοπτική¹³⁰.

Η Εκκλησία πρέπει να έχει ελεγκτικό λόγο για τα κακώς κείμενα προς την πολιτική και ο λόγος της να έχει ως βάση του την Πατερική και την Ευαγγελική διδασκαλία. Η επί του όρους διδασκαλία του Χριστού στηλιτεύει με παρρησία κάθε πολιτική και κοινωνική παρεκτροπή¹³¹. Ο λόγος της Εκκλησίας είναι κατά την

¹³⁰ π. Ανδρέας Καππές, ό. π., σ. σ. 8, 9.

¹³¹ Λουκ. 6. 20-49. «Καὶ αὐτὸς ἐπάρας τοὺς ὀφθαλμοὺς αὐτοῦ εἰς τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἔλεγε· μακάριοι οἱ πτωχοί, ὅτι ὑμετέρα ἐστὶν ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ. μακάριοι οἱ πεινῶντες νῦν, ὅτι χορτασθήσεσθε. μακάριοι οἱ κλαίοντες νῦν, ὅτι γελάσετε. μακάριοι ἐστε ὅταν μισήσωσιν ὑμᾶς οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὅταν ἀφορίσωσιν ὑμᾶς καὶ ὀνειδίσωσι καὶ ἐκβάλωσι τὸ ὄνομα ὑμῶν ὡς πονηρὸν ἕνεκα τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου. χάριτε ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ καὶ σκιρτήσατε· ἰδοὺ γὰρ ὁ μισθὸς ὑμῶν πολλὸς ἐν τῷ οὐρανῷ· κατὰ τὰ αὐτὰ γὰρ ἐποιοῦν τοῖς προφήταις οἱ πατέρες αὐτῶν. πλὴν οὐαὶ ὑμῖν τοῖς πλουσίοις, ὅτι ἀπέχετε τὴν παράκλησιν ὑμῶν. οὐαὶ ὑμῖν οἱ ἐμπεπλησμένοι, ὅτι πεινάσετε. οὐαὶ ὑμῖν οἱ γελῶντες νῦν, ὅτι πενήσετε καὶ κλαύσετε. οὐαὶ ὅταν καλῶς ὑμᾶς εἴπωσι πάντες οἱ ἄνθρωποι· κατὰ τὰ αὐτὰ γὰρ ἐποιοῦν τοῖς ψευδοπροφήταις οἱ πατέρες αὐτῶν. Ἀλλὰ ὑμῖν λέγω τοῖς ἀκούουσιν· ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς, εὐλογεῖτε τοὺς καταρωμένους ὑμῖν, προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρεαζόντων ὑμᾶς. τῷ τύπτοντί σε ἐπὶ τὴν σιαγόνα ἀρέχε καὶ τὴν ἄλλην, καὶ ἀπὸ τοῦ αἵροντός σου τὸ ἱμάτιον καὶ τὸν χιτῶνα μὴ κωλύσης. παντὶ δὲ τῷ αἰτοῦντί σε δίδου, καὶ ἀπὸ τοῦ αἵροντος τὰ σὰ μὴ ἀπαίτει. καὶ καθὼς θέλετε ἵνα ποιῶσιν ὑμῖν οἱ ἄνθρωποι, καὶ ὑμεῖς ποιεῖτε αὐτοῖς ὁμοίως. καὶ εἰ ἀγαπᾶτε τοὺς ἀγαπῶντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ τοὺς ἀγαπῶντας αὐτοὺς ἀγαπῶσι. καὶ ἐὰν ἀγαθοποιῆτε τοὺς ἀγαθοποιῶντας ὑμᾶς, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ οἱ ἁμαρτωλοὶ τὸ αὐτὸ ποιοῦσι. καὶ ἐὰν δανείζητε παρ' ὧν ἐλπίζετε ἀπολαβεῖν, ποία ὑμῖν χάρις ἐστί; καὶ γὰρ ἁμαρτωλοὶ ἁμαρτωλοῖς δανείζουσιν ἵνα ἀπολάβωσι τὰ ἴσα. πλὴν ἀγαπᾶτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν καὶ ἀγαθοποιεῖτε καὶ δανείζετε μηδὲν ἀπελπίζοντες, καὶ ἔσται ὁ μισθὸς ὑμῶν πολλός, καὶ ἔσεσθε υἱοὶ ὑψίστου, ὅτι αὐτὸς χρηστός ἐστὶν ἐπὶ τοὺς ἀχαρίστους καὶ πονηροὺς. Γίνεσθε οὖν οἰκτίρμονες, καθὼς καὶ ὁ πατὴρ ὑμῶν οἰκτίρμων ἐστί. Καὶ μὴ κρίνετε, καὶ οὐ μὴ κριθῆτε· μὴ καταδικάζετε, καὶ οὐ μὴ καταδικασθῆτε· ἀπολύετε, καὶ ἀπολυθήσεσθε· δίδετε, καὶ δοθήσεται ὑμῖν· μέτρον καλόν, πεπιεσμένον καὶ σεσαλευμένον καὶ ὑπερεκχυνόμενον δώσουσιν εἰς τὸν κόλπον ὑμῶν· τῷ γὰρ αὐτῷ μέτρῳ ᾧ μετρεῖτε, ἀντιμετρηθήσεται ὑμῖν. Εἶπε δὲ παραβολὴν αὐτοῖς· μῆτι δύναται τυφλὸς τυφλὸν ὁδηγεῖν; οὐχὶ ἀμφοτέρω εἰς βόθυνον πεσοῦνται; οὐκ ἔστι μαθητὴς ὑπὲρ τὸν διδάσκαλον αὐτοῦ· κατηρτισμένοι δὲ πᾶς ἔσται ὡς ὁ διδάσκαλος αὐτοῦ. Τί δὲ βλέπεις τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου, τὴν δὲ δοκὸν τὴν ἐν τῷ ἰδίῳ ὀφθαλμῷ οὐ κατανοεῖς; ἢ πῶς δύνασαι λέγειν τῷ ἀδελφῷ σου, ἀδελφέ, ἄφες ἐκβάλω τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου, αὐτὸς τὴν ἐν τῷ ὀφθαλμῷ σου δοκὸν οὐ βλέπων; ὑποκριτά, ἐκβαλε πρῶτον τὴν δοκὸν ἐκ τοῦ ὀφθαλμοῦ σου, καὶ τότε διαβλέψεις ἐκβαλεῖν τὸ κάρφος τὸ ἐν τῷ ὀφθαλμῷ τοῦ ἀδελφοῦ σου. οὐ γὰρ ἐστὶ δένδρον καλὸν ποιοῦν καρπὸν σαπρὸν, οὐδὲ δένδρον σαπρὸν ποιοῦν καρπὸν καλόν· ἕκαστον γὰρ δένδρον ἐκ τοῦ ἰδίου καρποῦ γινώσκειται. οὐ γὰρ ἐξ ἀκανθῶν συλλέγουσι σῦκα, οὐδὲ ἐκ βάλτου τρυγῶσι σταφυλήν. ὁ ἀγαθὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ ἀγαθοῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ ἀγαθόν, καὶ ὁ πονηρὸς ἄνθρωπος ἐκ τοῦ πονηροῦ θησαυροῦ τῆς καρδίας αὐτοῦ προφέρει τὸ πονηρόν· ἐκ γὰρ τοῦ περισσεύματος τῆς καρδίας λαλεῖ τὸ στόμα αὐτοῦ. Τί δέ με καλεῖτε, Κύριε Κύριε, καὶ οὐ ποιεῖτε ἃ λέγω; πᾶς ὁ ἐρχόμενος πρὸς με καὶ ἀκούων μου τῶν λόγων καὶ ποιῶν αὐτούς, ὑποδείξω ὑμῖν τίνι ἐστὶν ὁμοίος· ὁμοίος ἐστὶν ἀνθρώπῳ οἰκοδομοῦντι οἰκίαν, ὃς καὶ ἔσκαψε καὶ ἐβάθυνε καὶ ἔθηκε θεμέλιον ἐπὶ τὴν πέτραν· πλημμύρας δὲ γενομένης προσέρρηξεν ὁ ποταμὸς τῇ οἰκίᾳ ἐκείνῃ, καὶ οὐκ ἴσχυσε σαλεῦσαι αὐτήν· τεθεμελίωτο γὰρ ἐπὶ τὴν πέτραν. ὁ δὲ ἀκούσας καὶ μὴ

Ευαγγελική προτροπή «πάντοτε ἐν χάριτι ἄλατι ἡρτυμένος»¹³² και δίνει τη δυνατότητα στην εκκλησία να διακονεί το πρόσταγμα του Χριστού «ἀγαπήσεις τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτὸν»¹³³. Με αυτή την προτροπή του Χριστού η διακονία της Εκκλησίας ολοκληρώνεται, ενισχύεται και γίνεται ο πολιτικός λόγος της Εκκλησίας, λόγος ηθικός και σταθερός, χωρίς κανένα ηθικό ψεγάδι¹³⁴.

Ενίοτε οι θρησκευτικοί ταγοί της Ορθοδόξου Εκκλησίας, καθώς και κάποιοι υψηλόβαθμοι ιερείς είτε εκούσια είτε ακούσια εξυπηρετούσαν και εξυπηρετούν πολιτικές σκοπιμότητες. Ουδέποτε η Εκκλησία υπήρξε αδιάφορη για την πολιτική ζωή, γιατί οι πολίτες είναι και μέλη της χριστιανικής κοινότητας. Αλλά και γενικά η Εκκλησία πρέπει να ενδιαφέρεται για τον άνθρωπο. Μάλιστα στο πλαίσιο της συναλληλίας με το κράτος πρέπει να εκφράζει ουσιαστικό και δραστικό πολιτικό λόγο. Αυτός ο λόγος της πρέπει να είναι διακονικός και όχι εξουσιαστικός. Επιβάλλεται να είναι λόγος αληθείας, δικαιοσύνης και ανιδιοτελής, αποδεσμευμένος από πολιτικές υστεροβουλίες και σκοπιμότητες¹³⁵.

Η ορθόδοξη θεολογία δίνει έμφαση στο «κατ' εικόνα» και στην ελευθερία, τα οποία είναι διακριτικά στοιχεία του ανθρώπου κι έχουν άμεση σχέση με την σωστή και σαφή αντίληψη της σχέσης Ορθοδοξίας με την πολιτική. Οι σύγχρονοι θεολόγοι τονίζουν ότι σήμερα η κρίση του πολιτισμού μας οφείλεται στην έλλειψη του χριστιανικού ανθρωπολογικού προτύπου. Φυσικά και λογικά σκοπός της Ορθοδοξίας δεν είναι η πολιτική υπό την έννοια της άσκησης εξουσίας. Όμως είναι παρούσα σε κάθε πολιτική πράξη η οποία έχει σχέση με την ζωή και την ελευθερία του ανθρώπου. Συνεπώς, η Ορθοδοξία εκ των πραγμάτων στο πλαίσιο της χριστιανικής Ανθρωπολογίας είναι βαθιά και καθαρά δημοκρατική¹³⁶.

Η Εκκλησία εξ ανάγκης εμπλέκεται στα εγκόσμια προβλήματα-θέματα. Η παρουσία της έχει μεγάλη βαρύτητα για την πολιτική ζωή κι αυτό γιατί εμποδίζει την εξουσία να παραβιάζει την αρχή της εκκοσμικεύσεώς της και να γίνεται

ποιήσας ὁμοίος ἐστὶν ἀνθρώπῳ οἰκοδομήσαντι οἰκίαν ἐπὶ τὴν γῆν χωρὶς θεμελίου· ἢ προσεῖρήξεν ὁ ποταμός, καὶ εὐθὺς ἔπεσε, καὶ ἐγένετο τὸ ῥῆγμα τῆς οἰκίας ἐκείνης μέγα.»

¹³² Κολ. 4. 6.

¹³³ Μαθθ. 22. 39.

¹³⁴ π. Ανδρέας Καππές, ὁ. π., σ. 11.

¹³⁵ Γεωργίου Μαντζαρίδη, «Εκκλησία και Πολιτική», *Θεολογία*, τόμος 80.1 (2015), σ. 49.

¹³⁶ Νικόλαος Κοκοσαλάκης, ὁ. π. σ. 176.

ολοκληρωτική. Φυσικά και η Εκκλησία δε πρέπει να παραβιάζει τη δική της αρχή και να προσπαθεί να υποκαθιστά την πολιτική αρχή. Η Εκκλησία έχει ηθικό χρέος από ποιμαντικής απόψεως να παρεμβαίνει στην Πολιτική εξουσία για την ευημερία και την πρόνοια των ανθρώπων, οι οποίοι είναι ταυτόχρονα μέλη της Πολιτείας και της Εκκλησίας. Η πραγματική βοήθεια που μπορεί να προσφέρει στους πολίτες και την πολιτική η Εκκλησία είναι να παραμένει πολιτικά αδέσμευτη και πνευματικά δυνατή, έξω από πολιτικά και άλλα ιδεολογικά ρεύματα, που δεν είναι της αρμοδιότητάς της. Η Εκκλησία (ποιμένες και ποιμενόμενοι) όχι μόνο έχει χρέος να ενδιαφέρεται για τα πολιτικά θέματα, αλλά έχει και υποχρέωση κατά την προτροπή του Αποστόλου Παύλου να προσεύχεται για τους άρχοντες: «Παρακαλῶ οὖν πρῶτον πάντων ποιεῖσθαι δεήσεις, προσευχάς, ἐντεύξεις, εὐχαριστίας, ὑπὲρ πάντων ἀνθρώπων, ὑπὲρ βασιλέων καὶ πάντων τῶν ἐν ὑπεροχῇ ὄντων, ἵνα ἡρεμον καὶ ἡσύχιον βίον διάγωμεν ἐν πάσῃ εὐσεβείᾳ καὶ σεμνότητι.»¹³⁷.

Επίλογος:

«Ἀπὸ Θεοῦ ἄρξασθαι»,

Αρχαιοελληνικό ρητό το οποίο έως και σήμερα χρησιμοποιείται. Όταν κάποιος αναλαμβάνει δημόσια θεσμική θέση (Δήμαρχος, Αστυνομικός Διευθυντής, Διοικητής Πυροσβεστικής κ.ο.κ.), η πρώτη του επίσημη συνάντηση είναι με τον κατά τόπο Μητροπολίτη.

Ανατρέχοντας στην ιστορία διαπιστώνουμε ότι από αρχαιοτάτων χρόνων πάντες οι άρχοντες (Βασιλείς, Αυτοκράτορες, κ.λπ.) επικαλούνταν τη βοήθεια του Θείου και περίμεναν τον «ἀπὸ μηχανῆς θεό», κατά την έκφραση της αρχαίας ελληνικής τραγωδίας. Δεν μπορούμε να ξέρουμε εάν αυτό γινόταν από ιδιοτέλεια ή από ανιδιοτέλεια. Το μόνο που μπορούμε να πούμε είναι ότι ο σκοπός αγιάζει τα

¹³⁷ Α' Τιμ. 2. 1, 2.

μέσα¹³⁸. Η χρησιμοποίηση του Θείου ήταν πάντα ένα μέτρο ψυχικής χαλιναγώγησης αρχόντων προς αρχόμενους, η οποία κατ' επέκταση είχε και τη φυσική χαλιναγώγηση του ανθρώπου.

Στον αρχαίο κόσμο οι βασιλείς έκαναν θυσίες στους θεούς για να τους εξευμενίσουν και να ευοδωθούν οι στόχοι τους, λ.χ. η θυσία της Ιφιγένειας. Ο Μέγας Αλέξανδρος, πριν αρχίσει την εκστρατεία του, πραγματοποίησε θυσίες στον τάφο του Αχιλλέα και κατόπιν στο ναό της Αθηνάς. Η προσφορά θυσίας του Μεγάλου Αλεξάνδρου ήταν μια πράξη εμπύχωσης του στρατού, αλλά και μια πράξη δικής του βαθιάς επιθυμίας λόγω της συγγένειάς του με τον Αχιλλέα.

Στο Ρωμαίο αυτοκράτορα η Σύγκλητος για πολιτικούς λόγους αναγνώρισε ιερές ιδιότητες. Παράλληλα για τους ίδιους λόγους διατάχθηκε η θεοποίηση του Ιούλιου Καίσαρα με δικούς του ναούς και ιερείς. Ο αυτοκράτορας ως καλός πολίτης έκανε θυσίες στους θεούς για να χορηγούν στους ανθρώπους αυτά που χρειάζονται. Έτσι σιγά-σιγά στη λατρεία των θεών θεσπίστηκε και η λατρεία του αυτοκράτορα. Η επίσημη εθνική θρησκεία λάτρευε το ρωμαίο αυτοκράτορα και του πρόσφεραν θυσίες. Η άρνηση λατρείας στον αυτοκράτορα σήμαινε προδοσία και αναρχικές ιδέες.

Ο Χριστός με τον ερχομό Του και τον ανατρεπτικό Του λόγο, έδωσε το στίγμα σχετικά με το πώς πρέπει οι άνθρωποι να φέρονται απέναντι στον αυτοκράτορα «ἀπόδοτε οὖν τὰ Καίσαρος Καίσαρι»¹³⁹ και απέναντι στο Θεό «... και τὰ τοῦ Θεοῦ τῷ Θεῷ»¹⁴⁰, «οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ προσκυνήσουσι τῷ πατρὶ ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ. Πνεῦμα ὁ Θεός, καὶ τοὺς προσκυνοῦντας αὐτὸν ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ δεῖ προσκυνεῖν»¹⁴¹.

Ο Μ. Κωνσταντίνος, αναγνωρίζοντας το Χριστιανισμό ως επίσημη θρησκεία της αυτοκρατορίας του, υιοθέτησε τις χριστιανικές αρχές του Ευαγγελίου για την διακυβέρνηση του ως αυτοκράτορας. Κατά τον επίσκοπο Καισαρείας και βιογράφο του Ευσέβιο, στην εκστρατεία του ο Κωνσταντίνος είδε ψηλά στον ουρανό ένα φωτεινό σταυρό που έγραφε «*Ἐν Τούτῳ Νίκα*». Με αυτό το όραμα του ο Μέγας

¹³⁸ Κατά τον Τάκη Νατσούλη (Δημοσιογράφος, Συγγραφέας και Ηθοποιός), αυτή η φράση συνδέεται με τα συγχωροχάρτια της Δυτικής Εκκλησίας. Ανάκτηση: 22-7-2022 <https://www.newsbeast.gr/greece/arthro/2144632/pos-vgike-i-frasi-o-skopos-agiazi-ta-mesa>

¹³⁹ Ματθ. 22. 21.

¹⁴⁰ Ματθ. 22. 21.

¹⁴¹ Ιωάν. 4. 24.

Κωνσταντίνος εμπύχωσε το στρατό του. Κατόπιν τούτου, ο αυτοκράτορας έδωσε εντολή και αντικατέστησαν τα σύμβολα στις ασπίδες και τα λάβαρα με το νέο σύμβολο, το οποίο ήταν ο σταυρός και το Χριστόγραμμα ΧΡ. Η πολιτική του αυτοκράτορα ήταν να έχει μια *ομόδοξη, ομόγλωσση και ομότροπη* αυτοκρατορία. Έγινε ο «κηδεμόνας» της Εκκλησίας, καθώς αυτός όριζε το χρόνο και τον τόπο μιας οικουμενικής συνόδου, επικύρωνε τα πρακτικά αυτής και έπαιρνε θέση σε δογματικές διαφορές. Ευνόησε την Εκκλησία δίνοντας πολλά προνόμια. Επίσης, είχε το δικαίωμα να εκθρονίζει και να αναγνωρίζει τον πατριάρχη και τους επισκόπους, ενώ προήγαγε ή υποβίβαζε μια Εκκλησιαστική περιφέρεια.

Η εικονομαχία για ένα περίπου αιώνα ταλάνισε την αυτοκρατορία και την Εκκλησία, δίχασε τους πολίτες και τους Εκκλησιαστικούς ταγούς. Έφερε σε αντιπαράθεση και δυσχέρεια την Εκκλησία. Η εξοντωτική πολιτική των εικονομάχων αυτοκρατόρων διαμέλισε τα μοναστήρια της αυτοκρατορίας, εξόρισε αρχιερείς, ιερείς και μοναχούς. Η εικονομαχία εξελίχθηκε σε θεολογική διαμάχη και συνδέθηκε με πολιτικοκοινωνικές τάσεις. Οι ιστορικοί δεν έχουν ξεκάθαρη εικόνα για τα αίτια της εικονομαχίας.

Η Εκκλησία με την εσχατολογία και τα επαναστατικά της μηνύματα κέντρισε το ενδιαφέρον των ανθρώπων, «*εἴ τις θέλει πρῶτος εἶναι, ἔσται πάντων ἔσχατος καὶ πάντων διάκονος.*»¹⁴², «*οὐκ ἔνι Ἰουδαῖος οὐδὲ Ἕλληγ, οὐκ ἔνι δοῦλος οὐδὲ ἐλεύθερος, οὐκ ἔνι ἄρσεν καὶ θήλυ.*»¹⁴³. Η Εκκλησία δεν είναι «ἐκ τοῦ κόσμου», αλλά βρίσκεται «ἐν τῷ κόσμῳ» και έχει καθήκον να ορθοτομεί λόγο για τα πολιτικά δρώμενα, γιατί αφορούν τον άνθρωπο, ο οποίος είναι εικόνα Θεού. Πολλές φορές η Εκκλησία χρησιμοποίησε την πολιτική της «*κατ' οἰκονομίαν λύσεως*». Η θεολογία της Εκκλησίας προσδιορίζει την αγαστή σχέση της πολιτικής εξουσίας με το θείο νόμο, οι οποίες δεν είναι αντίθετες μεταξύ τους και αλληλοεπηρεάζονται. Για την ευόδωση του ποιμαντικού και αγιαστικού της έργου η Εκκλησία οφείλει να έχει αγαθή σχέση με την πολιτεία. Εν ολίγοις πρέπει να πολιτεύεται για το καλό και την ευημερία, την πνευματική και την βιοτική, του ποιμνίου. Οι Πατέρες άρθρωσαν Ορθόδοξη Δογματική και πολιτικό λόγο, ο οποίος στην ουσία δεν είναι πολιτικός αλλά

¹⁴² Μαρκ. 9, 35.

¹⁴³ Γαλ. 3, 28.

περισσότερο κοινωνικός. Έτσι, επέδρασαν καταλυτικά στη διαμόρφωση του βίου της χριστιανικής Πολιτείας και των υπηκόων στο Βυζάντιο και δημιουργήθηκε συγκεκριμένη τάση κοινωνικοπολιτικού στοιχείου.

Ο Αριστοτέλης μας λέει στα Πολιτικά: «Όποιος δεν είναι ικανός να συμμετέχει σε μια κοινότητα ή δεν του χρειάζεται επειδή είναι αυτάρκης, σε καμιά περίπτωση δεν αποτελεί μέρος της πόλης, και κατά συνέπεια είναι ή άγριο ζώο ή θεός... ο άνθρωπος, όταν πετύχει την πλήρη ηθικοπολιτική του ανάπτυξη, είναι το τελειότερο ζώο. Έτσι είναι το χειρότερο απ' όλα, όταν ζει χωρίς νόμους και σύστημα απονομής δικαιοσύνης.» (Πολιτικά 1, 1252b27-1253a39)¹⁴⁴.

¹⁴⁴ Ανάκτηση: 22-7-2022. http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2222/Anthologio-Filosofikon-Keimenon_G-Gymnasiou_html-empl/index_04_05.html

Φωτογραφικό Υλικό.

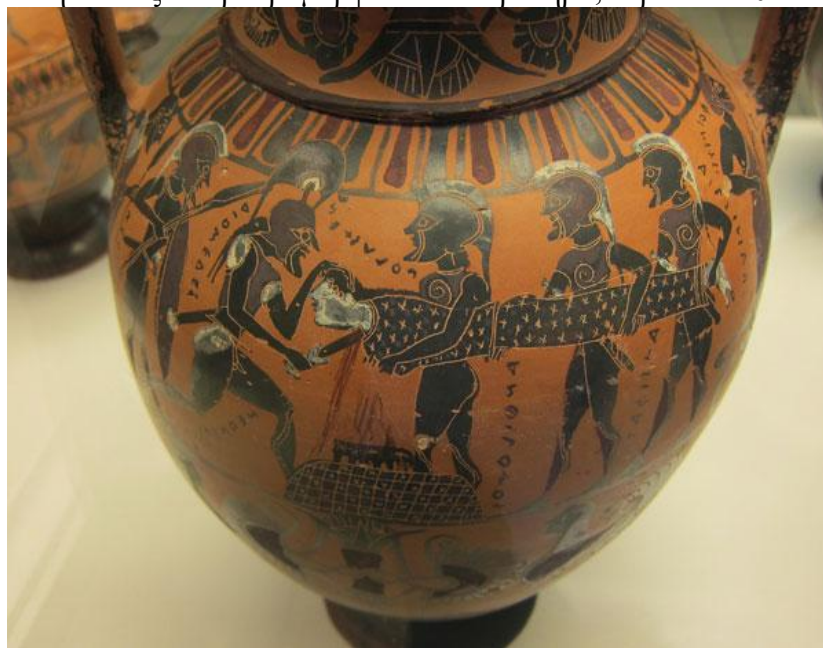

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΕΣ 1 και 2 Η θυσία της Ιφιγένειας

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 3

Αναπαράσταση θυσίας σε ερυθρόμορφο αττικό κρατήρα, περίπου 420 π.Χ., Λούβρο.

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 4

Ελληνικός αμφορέας του 570 π. Χ., έκθεμα στο Βρετανικό Μουσείο, απεικονίζει την θυσία της κόρης του Πριάμου, Πολυξένης, για να εξευμενιστεί το πνεύμα του νεκρού Αχιλλέα. Ο Νεοπτόλεμος, γιος του Αχιλλέα, βάζει ένα σπαθί στο λαιμό της Πολυξένης, χύνοντας το αίμα πάνω από τον τάφο του πατέρα του. Τρεις πολεμιστές κρατάνε την πριγκίπισσα. Πίσω από τον Νεοπτόλεμο στέκεται ο Διομήδης και ο Νέστορας.

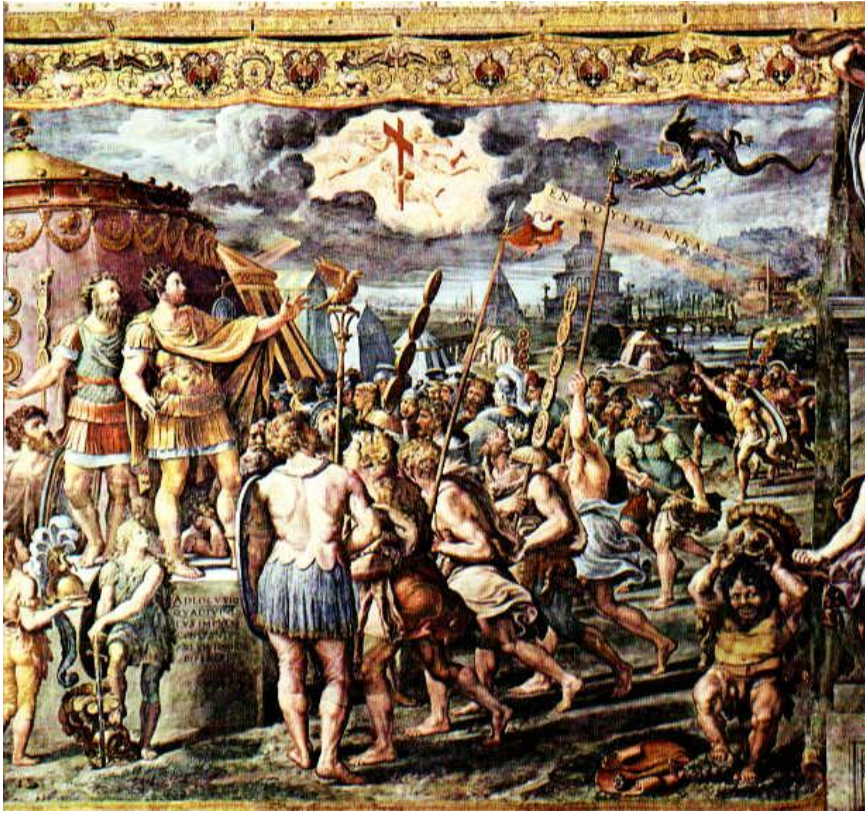
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 5

Ο Νέστορας προσφέρει θυσία στο Ποσειδώνα, παρούσα είναι η θεά Αθηνά και ο Τηλέμαχος.

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 6

Στη Συζήτηση περί ευσεβείας ανάμεσα στον Σωκράτη-Πλάτωνα και στον μάντη Ευθύφρονα η θυσία ορίζεται ως προσφορά δώρων στους θεούς (το θύειν δωρείσθαι εστί τοις θεοίς), ενώ η προσευχή που κατά κανόνα τη συνοδεύει ως αίτημα για κάποιο αντάλλαγμα.

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 7

Η μεταστροφή του Κωνσταντίνου

Λεπτομέρεια από τη νωπογραφία «Το Όραμα του Σταυρού», έργο βοηθών του Ραφαήλ, που δείχνει το όραμα του Μ. Κωνσταντίνου, με την επιγραφή «Ἐν τούτῳ νικά».

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 8

Κωνσταντίνος Α'. Αργυρό μετάλλιο 6,36 γραμμ., Ticinum (Παβία). Εκδόθηκε το 315, μετά τη νίκη του Κωνσταντίνου Α' επί του Μαξεντίου στη Μιλβία Γέφυρα (312). Στον εμπροσθότυπο επιγραφή IMP. CONSTANTINVS P. F. AVG. Στον οπισθότυπο ο Αυτοκράτορας απευθύνεται σε στρατιώτες: επιγρ. SALVS REIPUBLICAE (Δημόσια Ασφάλεια).

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 9

Χρυσό νόμισμα του 313 μΧ που απεικονίζει τον Μέγα Κωνσταντίνο και τον Sol Invictus.

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 10

Το χριστόγραμμα ΧΡ σε ρωμαϊκό νόμισμα του 4ου αιώνα

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 12

Ο Μέγας Κωνσταντίνος βρίσκεται στο κέντρο περιτριγυρισμένος από Εκκλησιαστικούς Πατέρες της Α' Οικουμενικής Συνόδου. Κρατά ρολό με το πρώτο μισό του συμβόλου Πίστεως Νίκαιας - Κωνσταντινούπολης.

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 11

Το εικονιζόμενο ψηφιδωτό είναι στην Αγία Σοφία στην Κωνσταντινούπολη. Στα δεξιά απεικονίζεται ο «ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ Ο ΕΝΑΓΙΟΣ ΜΕΓΑΣ ΒΑΣΙΛΕΥΣ» να προσφέρει την Πόλη στη Θεομήτορα. Στα αριστερά βρίσκεται ο Ιουστινιανός.

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 12
Λέων Γ' & Κωνσταντίνος Ε'

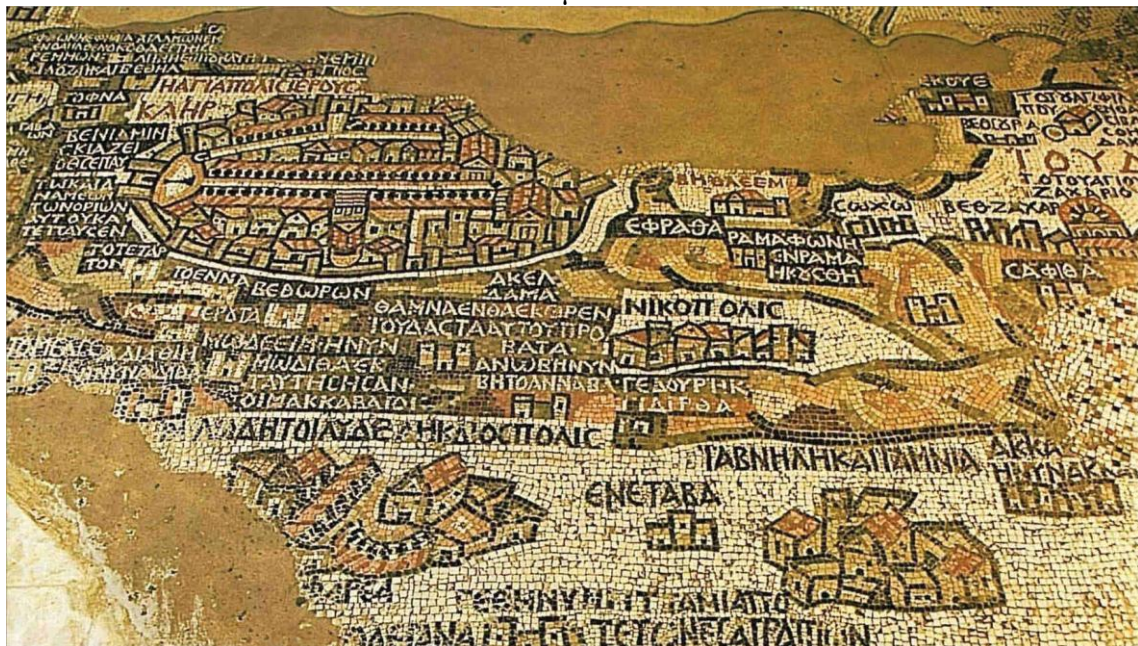

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 13

Εικονομάχοι καλύπτουν την εικόνα του Χριστού με ασβέστη. Ψαλτήρι Χλουντόφ (περί το 830). Μόσχα, Ιστορικό Μουσείο.

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 14
ΕΛΛΗΝΙΚΗ ΑΥΤΟΚΡΑΤΟΡΙΑ
Μετά τις βαρβαρικές επιδρομές
Κατά τον 8' μ. Χ. αιώνα.

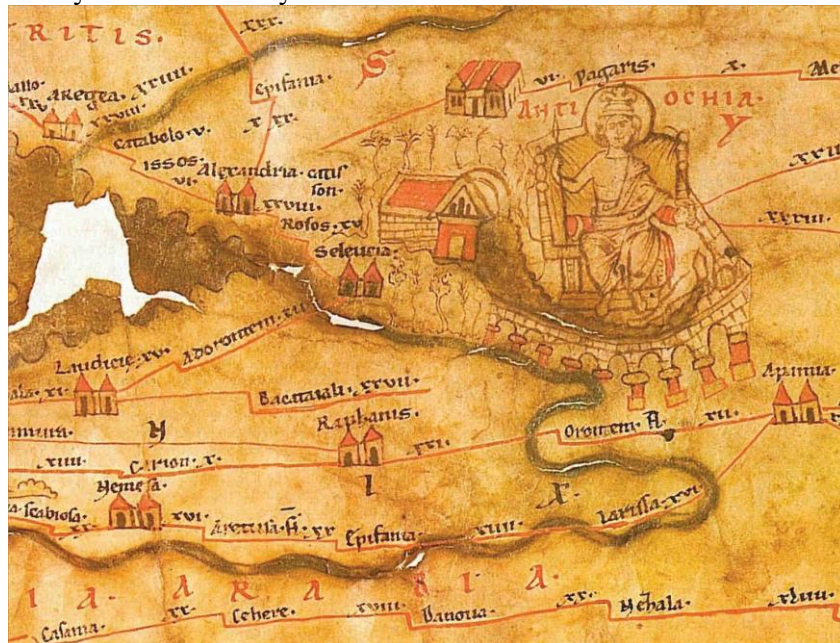
ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 15

Τοπογραφική απεικόνιση της Παλαιστίνης σε ψηφιδωτό δάπεδο στην πόλη Μαδηβά (βυζ. *Επαρχία Αραβίας*, 6ος αι.). Η συγκεκριμένη «σηματική» αναπαράσταση των Ιεροσολύμων αποτελεί τη μοναδική απεικόνιση πλήρους σχεδίου πρωτοβυζαντινής πόλης. Οι επιγραφές είναι στα ελληνικά.

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 16

Τμήμα της *Tabula Peutingeriana* (Βιέννη, Αυστριακή Εθνική Βιβλιοθήκη)
Εικονίζεται η Κων/πολη ως γυναίκα στεφανωμένη σε θρόνο. Φέρει ασπίδα & δόρυ και δείχνει τον κίονα από πορφυρίτη με τον ανδριάντα του Κωνσταντίνου Α΄ ως «λάμποντος Ηλίου». Ο «Πεουτιγγέριος πίνακας» αποτελεί μεσαιωνικό αντίγραφο αρχαίου χάρτη του Ρωμαϊκού κράτους, της Μέσης Ανατολής και της Ινδίας. Απεικονίζει 555 πόλεις, θάλασσες, ποτάμια, δάση, όρη, δρόμους (σε μη πραγματική κλίμακα) καθώς και αποστάσεις.

ΦΩΤΟΓΡΑΦΙΑ 17

Τμήμα της *Tabula Peutingeriana* (5ος αι. μ.Χ.), εικονογραφημένου *itinerarium*, όπου απαντά προσωποποιημένη και καθημένη η Αντιόχεια και το οδικό σύστημα της Συρίας

Βιβλιογραφία:

1. Πηγές:

- Αγία Γραφή.

2. Δευτερεύουσα Βιβλιογραφία:

2.1. Ελληνική βιβλιογραφία:

- Αλιβιζάτου Αμίλκα Σ., «Αι σχέσεις της Εκκλησιαστικής Νομοθεσίας του Ιουστινιανού προς τους Εκκλησιαστικούς Κανόνες», ανάτυπον εκ της επιστ. επετηρίδος της Θεολ. Σχολής του Πανεπιστημίου Αθηνών (1936), εν Αθήναις 1936.
- Αμάντου Κωνσταντίνου Ι., «Ιστορία του Βυζαντινού Κράτους», τόμος πρώτος 395-867 Μ.Χ., έκδοση Τρίτη, Οργανισμός εκδόσεων διδακτικών βιβλίων, Αθήνα 1963.
- Αναστασίου Ιωάννου Ε. καθηγητού Πανεπιστημίου, «Εκκλησιαστική Ιστορία», τόμος πρώτος, εκδόσεις Παρατηρητής, Θεσσαλονίκη.
- Αρχιμ. Στεφανίδου Βασιλείου Κ., καθηγητού του Πανεπιστημίου Αθηνών, «Εκκλησιαστική Ιστορία», Απ' αρχής μέχρι σήμερα, Βραβείον Ακαδημίας Αθηνών, έκτη έκδοσις, (ανατύπωσις εκ της αναθεωρημένης υπό του συγγραφέως Δευτέρας Εκδόσεως έτους 1959), Εκδόσεις Παπαδημητρίου από το 1896.
- Αρχιμ. Στεφανίδου Βασιλείου Κ., καθηγητού του Πανεπιστημίου Αθηνών, Ανάκτηση: 17-6-2022, Παύλος Ι. Ψήνας, «Σχέσεις Εκκλησίας και Κράτους στο Βυζάντιο», Ιωάννινα 1-2-2006, <http://3lyk-ioann.ioa.sch.gr/pub/psinas2.pdf>.
- Βλασίου Ιω. Φειδά, καθηγητού Πανεπιστημίου Αθηνών, «Εκκλησιαστική Ιστορία Α'», Δεύτερη έκδοση, Αθήνα 1994.
- Γλύκατζη-Αρβελέρ Ελένη, «Η Πολιτική ιδεολογία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας», μτφρ. Τούλα Δρακοπούλου, πρώτη ανατύπωση, εκδόσεις Ψυχογιός.
- Γλύκατζη-Αρβελέρ Ελένη, «Γιατί το Βυζάντιο», εκδόσεις Μεταίχμιο, 2012.
- Θρασανιώτης Γεώργιος, «Ο Θεσμός του Βυζαντινού Αυτοκράτορα και η σχέση Κράτους και Εκκλησίας», Αθήνα 2009.
- Ζουμπάκη Σοφία, «Ελληνική Ιστορία», στο Θάνος Βερέμης, Ιωάννης Γιαννόπουλος, Σοφία Ζουμπάκη, Ελένη Ζύμη, Θουκυδίδης Ιωάννου & Αντώνης Μαστραπάς, *Ο Αρχαίος Ελληνικός Κόσμος*, Τόμος Α, ΕΑΠ, Πάτρα, 2002.

- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, «Μέγας Αλέξανδρος – Ελληνιστικοί Χρόνοι», 4^{ος} τόμος, Εκδοτική Αθηνών.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, «Βυζαντινός Ελληνισμός Πρωτοβυζαντινοί Χρόνοι», 7^{ος} τόμος, Εκδοτική Αθηνών.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, «Βυζαντινός Ελληνισμός, Μεσοβυζαντινοί χρόνοι (642-1071)», 8^{ος} τόμος, Εκδοτική Αθηνών.
- Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, «Βυζαντινός Ελληνισμός Μεσοβυζαντινοί Χρόνοι, (1071-1204), Υστεροβυζαντινοί χρόνοι (1204-1453)», 9^{ος} τόμος, Εκδοτική Αθηνών.
- π. Καππές Ανδρέας, «Ορθοδοξία και Πολιτική: Ποιος ο λόγος της Εκκλησίας και της θεολογίας».
- Καραγιαννόπουλος Γιάννης, «το Βυζαντινό Κράτος», Α΄ Κρατική οργάνωση κοινωνική δομή, εκδόσεις Ερμής, Αθήνα 1985.
- Κοκοσαλάκης Νικόλαος, «Η Ορθοδοξία ως Πολιτισμικό Επίτευγμα και τα Προβλήματα του Σύγχρονου Ανθρώπου» στο π. Αδαμάντιος Αυγουστίδης, Κωνσταντίνος Ζορμπάς, π. Βασίλειος Θερμός, Νικόλαος Κοκοσαλάκης, Αθανάσιος Μελισσάρης & Χρήστος Τερέζης, *Η Ορθοδοξία απέναντι σε θέματα της εποχής μας*, Τόμος Β΄, ΕΑΠ, Πάτρα, 2002.
- Μαντζαρίδη Γεωργίου, «Εκκλησία και Πολιτική», *Θεολογία*, τόμος 80.1 2015.
- Μαργαρίτης Γιώργος, «Ελληνική Ιστορία», στο Σπύρος Μαρκέτος, Νίκος Ροτζώκος & Κωνσταντίνος Μαυρέας, *Νεότερη και Σύγχρονη Ελληνική Ιστορία*, τόμος Γ΄, Ε.Α.Π. Πάτρα 1999.
- Μαστραπάς Αντώνης, «Ελληνική Ιστορία», στο Θάνος Βερέμης, Ιωάννης Γιαννόπουλος, Σοφία Ζουμπάκη, Ελένη Ζύμη, Θουκυδίδης Ιωάννου & Αντώνης Μαστραπάς, *Ο Αρχαίος Ελληνικός Κόσμος*, Τόμος Α, ΕΑΠ, Πάτρα, 2002.
- Ματσούκα Νίκου Α., Φιλοσοφική και Θεολογική βιβλιοθήκη-3, ΔΟΓΜΑΤΙΚΗ ΚΑΙ ΣΥΜΒΟΛΙΚΗ ΘΕΟΛΟΓΙΑ Β «Εκθεση της ορθόδοξης πίστης σε αντιπαράθεση με τη δυτική χριστιανοσύνη», εκδόσεις Π. Πουρνάρα, Θεσσαλονίκη, 2004.
- Μπαμπινιώτης Γεώργιος Λεξικό της Νέας Ελληνικής Γλώσσας «*Η Ιδιαιτερότητα της Ελληνικής Γλώσσας*», β΄ ανατύπωση, Αθήνα 2002.

- Μπουγάτος Νικόλαος Θ., «ΠΟΛΙΤΙΚΗ ΖΩΗ ΚΑΙ ΣΚΕΨΗ ΤΩΝ ΕΛΛΗΝΩΝ ΠΑΤΕΡΩΝ», Εκδόσεις ΠΑΡΟΥΣΙΑ 1986.
- Πέννα Βασιλική, «Ελληνική Ιστορία», στο Χαράλαμπος Γάσπαρης, Νίκος Νικολούδης & Βασιλική Πέννα, *Βυζάντιο και Ελληνισμός*, Τόμος Β, ΕΑΠ, Πάτρα, 1999.
- Πέννα Βασιλική, «Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στην Ελλάδα Ι: Από την Αρχαιότητα έως και τα Μεταβυζαντινά Χρόνια», στο Στέφανος Ευθυμιάδης, Αναστασία Κυρκίνη-Κούτουλα, Νίκος Νικολούδης & Βασιλική Πέννα, *Δημόσιος και Ιδιωτικός Βίος στον Βυζαντινό και Μεταβυζαντινό Κόσμο*, τόμος Β'Ε.Α.Π. Πάτρα 2001.
- Πολυλά Ιακώβου μτφρ., «*Ιλιάδα Ραψωδία Β' - Ψ*», οργανισμός εκδόσεων διδακτικών βιβλίων, Αθήνα 1978.
- Ψήνας Παύλος Ι., «*Σχέσεις Εκκλησίας και Κράτους στο Βυζάντιο*», Ιωάννινα 1-2-2006.

2.2. Ξένη βιβλιογραφία:

- LOUISE BRUIT – PAULINE SCHMITT PANTEL, «Η ΘΡΗΣΚΕΙΑ ΣΤΙΣ ΕΛΛΗΝΙΚΕΣ ΠΟΛΙΣ ΤΗΣ ΚΛΑΣΙΚΗΣ ΕΠΟΧΗΣ», μτφρ. Κων. Μπούρας, Εκδόσεις Πατάκη.
- HANS-GEORG BECK, «*Η Βυζαντινή Χιλιετία*», μτφρ. Δημοσθένης Κούρτοβικ, γ' ανατύπωση, Μ.Ι.Ε.Τ., Αθήνα 2005.

3. Περιοδικά:

- Τσερεβελάκης Γιάννης, Περιοδικό «*Σύναξη*», τεύχος 55, έτος έκδοσης 1995.

4. Ιστοσελίδες εργασίας:

- Ανάκτηση: 15-6-2022, <https://el.wikipedia.org/wiki/Ιφίγένεια>.
- Ανάκτηση: 15-6-2022 https://el.wikipedia.org/wiki/Αρχαία_αιγυπτιακή_θρησκεία (3.2.Θεός φαραώ).

- Ανάκτηση: 15-6-2022, <https://www.diadrastika.com/2015/05/megas-alexandros-profiteies.html>.
- Ανάκτηση: 15-6-2022, https://el.wikipedia.org/wiki/Θρησκεία_στην_αρχαία_Ρώμη
- Ανάκτηση: 17-6-2022, Παύλος Ι. Ψήνας, «Σχέσεις Εκκλησίας και Κράτους στο Βυζάντιο», Ιωάννινα 1-2-2006, <http://3lyk-ioann.ioa.sch.gr/pub/psinas2.pdf>.
- Ανάκτηση: 1-7-2022: <https://www.romfea.gr/katigories/10-apopseis/45972-orthodoksia-kai-politiki-ποιος-o-logos-tis-ekklisias-kai-tis-theologias>.
- https://orthodoxoiorizontes.gr/Biblos/Mwsaikos_Nomos/Mwsaikos_Nomos.htm
Ανάκτηση 4-7-2022.
- https://el.wikipedia.org/wiki/Δελφικά_παραγγέλματα: Ανάκτηση: 4-7-2022.
- Ανάκτηση: 22-7-2022 <https://www.newsbeast.gr/greece/arthro/2144632/pos-vgique-i-frasi-o-skopos-agiazi-ta-mesa>
- Ανάκτηση: 22-7-2022, http://ebooks.edu.gr/ebooks/v/html/8547/2222/Anthologio-Filosofikon-Keimenon_G-Gymnasiou_html-empl/index_04_05.html

5. Ιστοσελίδες φωτογραφιών:

- Φωτογραφία Εξώφυλλου: <https://streetlife.gr/2019/03/29/agia-sofia-mathe-ta-panta-gia-ton-nao-thrylo/>, Ανάκτηση: 25-7-2022.
- Φωτογραφία σ. 2: <http://history-gymelliniko.blogspot.com/2014/09/330-717.html>
Ανάκτηση: 25-7-2022.
- Φωτογραφία 1 & 2: https://www.google.com/search?q=η_θυσία_της_ιφιγένειας,
Ανάκτηση: 25-7-2022
- Φωτογραφία 3: <https://el.wikipedia.org/wiki/Θυσία>, Ανάκτηση: 25-7-2022.
- Φωτογραφία 4: <https://antexeistinalitheia.gr/ta-eschi-ke-i-anthropothisies-tis-dode/>,
Ανάκτηση: 25-7-2022.
- Φωτογραφία 5: <https://messinia.mobi/el/article/history-and-myths/muthologia/i-odusseia-o-tilemaxos-kai-i-boidokoilia/641>, Ανάκτηση: 25-7-2022.
- Φωτογραφία 6: <https://www.fumara.gr/η-αιματηρή-θυσία-στην-αρχαία-ελλάδα/>,
Ανάκτηση: 25-7-2022.

- Φωτογραφία 7: <https://www.historical-quest.com/108-archive/arxaia-istoria/313-megas-konstantinos-diamaxes-kai-mythoi.html>, Ανάκτηση: 25-7-2022.
- Φωτογραφία 8: https://el.wikipedia.org/wiki/Βυζαντινό_νόμισμα, Ανάκτηση 25-7-2022.
- Φωτογραφία 9: <https://www.historicchronicles.com/2021/02/Megas.Kwnstantinos.Efsevis.Xristianos.i.Eksyprnos.Pragmatistis.html>, Ανάκτηση:25-7-2022.
- Φωτογραφία 10: Ανάκτηση 25-7-2022. <http://1epaldafnis.att.sch.gr/bima/ergask/history/mega/mx/mkostad.htm>.
- Φωτογραφία 11: <https://www.troodostravel.gr/2020/02/14/10-ψηφιδωτά-της-αγίας-σοφίας-αποκαλύπτο/>, Ανάκτηση: 25-7-2022.
- Φωτογραφία 12: <https://www.olympia.gr/919297/ellada/konstantinos-e-o-korponymos-fanatiko/>, Ανάκτηση: 25-7-2022.
- Φωτογραφία 13: <https://el.wikipedia.org/wiki/Εικονομαχία>, Ανάκτηση 25-7-2022.
- Φωτογραφία 14: ιστορία της Βυζαντινής Αυτοκρατορίας, εκδοτικός οίκος Νικολάου Ρώσση, εν Αθήναις, σ.31.
- Φωτογραφία 15,16,17: https://www.academia.edu/44873398/IBY_312_Ιστορική_Γεωγραφία_του_Βυζαντίου_Historical_Geography_of_Byzantium, Ανάκτηση 12-8-2022.
- Φωτογραφία Οπισθόφυλλου,
https://www.google.com/search?q=η+αγια+σοφια+χωρις+μιναραδες+σε+χαρτονομισμα&client=opera&hs=Fbe&source=lnms&tbn=isch&sa=X&ved=2ahUKEwib sKm_iML5AhU7i_0HHQ4SAtMQ_AUoAXoECAEQAw&biw=1203&bih=593&dpr=1.1#imgrc=5UdWukx_y2E14M

«Δηλώνω ρητά ότι, σύμφωνα με το άρθρο 8 του Ν. 1599/1986 και τα άρθρα 2,4,6 παρ. 3 του Ν. 1256/1982, η παρούσα εργασία αποτελεί αποκλειστικά προϊόν προσωπικής εργασίας και δεν προσβάλλει κάθε μορφής πνευματικά δικαιώματα τρίτων και δεν είναι προϊόν μερικής ή ολικής αντιγραφής, οι πηγές δε που χρησιμοποιήθηκαν περιορίζονται στις βιβλιογραφικές αναφορές και μόνο».

Ιερέας Αλέκος Ντάβαρης

